

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

İLAHÎ VE BEŞERÎ AŞKIN KAYNAĞI, TÜRLERİ VE BOYUTLARI
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mehmet Emin SAÇAR

BURSA-2022

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

**İLAHİ VE BEŞERİ AŞKIN KAYNAĞI, TÜRLERİ VE BOYUTLARI
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mehmet Emin SAÇAR

Danışman
Doç. Dr. Mustafa Naci KULA

BURSA-2022

TEZ ONAY SAYFASI

Mehmet Emin SAÇAR tarafından hazırlanan “İlahi ve Beşerî Aşkın Kaynağı, Türleri ve Boyutları Üzerine Bir Araştırma” başlıklı bu çalışma, __/__/2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan: Doç. Dr. Mustafa Naci KULA

Üye: Prof. Dr. İbrahim GÜRSES

Üye: Dr. Ömer Faruk SÖYLEV

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

___/___/___

Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans / tezi olarak sunduğum " İlahi ve Beşerî Aşkın Kaynağı, Türleri ve Boyutları Üzerine Bir Araştırma" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

20.06.2022

Adı Soyadı : Mehmet Emin SAÇAR
Öğrenci No :701821003
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Programı : Din Psikolojisi
Tezin Türü : Yüksek Lisans

İNTİHAL RAPORU

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Mehmet Emin SAÇAR
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı : Din Psikolojisi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Mezuniyet Tarihi : .../.../2022
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Mustafa Naci KULA

İLAHÎ VE BEŞERÎ AŞKIN KAYNAĞI, TÜRLERİ VE BOYUTLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Aşkın anlaşılması, araştırılması ve anlamlandırılması günlük hayattaki pratiklerinin kavranması için oldukça önemli olduğu için bu çalışma geçmişten günümüze kadar ilgi ve merakla gelmiş aşk kavramına yüklenen manayı anlamaya çalışmak ve yordamaktır. Birbirleriyle çok yakın olarak kullanılan aşk ve sevgi kavramlarının benzer ve farklı yönlerine açıklık getirmek kavramsal manada akademik bir zemine oturtmaktır. Bu çalışmamızın bir diğer amacı ise geleneksel anlamda yorumlanan ve anlanan aşkın neyi ifade ettiği ile aşka fenomen olarak bakan disiplinlerin bilimsel, kuramsal bakış açılarını anlamaktır. Bu bakış açısını yakalamak amacıyla ilahi aşk, beşerî aşk, İslam bilginlerinin aşka bakış açısı ile aşkın psikoloji disiplini ile ilintili kuramlarını aşkın fizyolojik yönleri ile açıklamaya çalışmaktır.

Anahtar Sözcükler: *Aşk, İlahi Aşk, Beşerî Aşk, Dini Duygu, Dini Tecrübe*

ABSTRACT

Name and Surname : Mehmet Emin SAÇAR
University : Bursa Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Department of Philosophy and Religious
Branch : Psychology of Religion
Degree Awarded : Master
Degree Date : .../.../2022
Supervisor : Doç. Dr. Mustafa Naci KULA

A RESEARCH ON THE SOURCE, TYPES AND DIMENSIONS OF DIVINE AND HUMAN LOVE

Since the understanding, research and interpretation of love is very important for comprehending its practices in daily life, this study is to try to understand and predict the meaning attributed to the concept of love, which has come from the past to the present with interest and curiosity. Clarifying the similar and different aspects of the concepts of love and affection, which are used very closely with each other, is to put them on an academic ground in a conceptual sense. Another aim of this study is to understand what love means, which is interpreted and understood in the traditional sense, and to understand the scientific and theoretical perspectives of disciplines that look at love as a phenomenon. In order to capture this point of view, it is trying to explain divine love, human love, the viewpoint of Islamic scholars on love and the theories related to the discipline of psychology with the physiological aspects of love.

Key Words: *Love, Divine Love, Human Love, Religious Feeling, Religious Experience*

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ ONAY SAYFASI.....	i
YEMİN METNİ	ii
İNTİHAL RAPORU	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLO ve ŞEKİLLER	viii
KISALTMALAR	ix
TEŞEKKÜR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

1.2. Araştırmanın Konusu	4
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	4
1.3. Araştırmanın Yöntemi	5
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	7

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Dini Duygu	8
2.1.1. Dini Duygu Olarak Sevgi ve Aşk	11
2.2. Dini Tecrübe	16
2.1. Dini Tecrübe Nedir?	16
2.2. Dini Tecrübe Türleri	19
2.3. Psikolojide Dini Tecrübe	21
2.4. Dini Tecrübe Olarak Aşk	23
2.3. İlahi Aşk Nedir?	25
2.4. İslam'da Aşk Tasavvuru.....	30
2.4.1. Kur'an ve Hadislerde Aşk Tasavvuru.....	31

2.4.2. İbn-i Sina.....	34
2.4.3. İbn Hazm.....	38
2.4.4. İbn Arabi.....	43
2.4.5. Mevlâna	47
2.4.6. Yunus Emre	55
2.4.7. Aşk Risaleleri.....	61
2.5. Beşerî Aşk Nedir?	69
2.6. Aşk Kuramları	71
2.6.1. Zick Rubin: Aşk ve Hoşlanma.....	71
2.6.2. Elaine Hatfield: Tutkulu Aşk ve Dostça Aşk.....	72
2.6.3. Alan Lee: Aşkın Renkleri	73
2.6.4. Robert J. Sternberg: Üçgen Aşk Teorisi	75
2.7. Psikolojiye Göre Aşk Nedir?.....	77
2.7.1. Psikanalitik Kuram	77
2.7.2. Bağlanma Kuramı	83
2.7.3. Hümanist Kuram.....	86
2.7.4. Varoluşçu Kuram.....	88
2.8. Aşkın Etkileri	89
2.8.1. Biyolojik Etkileri	91
2.8.2. Bir Patoloji Olarak Aşk ve Kara Sevda	93

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARTIŞMA VE SONUÇ

ÖNERİLER	104
KAYNAKÇA	105

TABLO ve ŞEKİLLER

	Sayfa
Tablo 1. Alan Lee'nin AŞk Stilleri	74
Şekil 1. Robert J. Sternberg'in Üçgen AŞk Teorisi.....	76

KISALTMALAR

b.	: Bin
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör/ Yayına Hazırlayan
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
m.	: Miladi
M.Ö	: Milattan Önce
nşr.	: Neşreden
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
Thk	: Tahkik
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Diğerleri
Yak.	: Yaklaşık

TEŞEKKÜR

Tezime giriş yapmadan önce tezimin bu aşamaya gelmesinde büyük emekleri olan, hayatımdaki değerli insanlara teşekkürü borç bilirim.

Lisans hayatım boyunca beni Psikoloji ve Din Psikolojisi ile tanıştıran, bu alanı sevdiren, bilgi, birikim, tecrübe, tavsiyeleriyle, verdikleri seminer ve eğitimlerle hayatıma dokunan, çok değerli Prof. Dr. Ali Ayten ve Doç. Dr. Sevede Düzgüner hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Yüksek Lisans eğitimim boyunca akademik disiplin ve ilgisiyle, naiflik ve etik değerlere verdiği kıymetle öğrencilerine ve ilme olan aşkını hissettiren ilk danışmanım Doç. Dr. Ahmet Albayrak'a ve derin ilmi birikimiyle, nitelikli dersleri ile bizlere farklı pencereler açan Prof. Dr. İbrahim Gürses hocama sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Doç. Dr. Ahmet Albayrak'tan danışmanlığımı devralan, yoğun bir akademik tempoya rağmen ilgisini eksik etmeyen, bilgi ve tecrübesiyle bana rehber olan çok değerli danışmanım Doç. Dr. Naci Kula hocama ve süreç içerisinde desteğini esirgemeyen Sümeyra Sarı Beyatlı hocama sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Akademik yolculukta lisans, yüksek lisans ve çalışma hayatım boyunca adeta bana yol arkadaşı olan her zaman desteğini, samimiyetini, dostluğunu ve kardeşliğini en içten duygularla hissettiğim çok değerli arkadaşım Uğur Demir'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Hayatımda varlıklarını, maddi ve manevi desteklerini derinden hissettiğim, fedakârlık kavramının hayatımdaki anlamı olan, bana yaşamı kolaylaştıran anne ve babam Elminur-İsmail Saçar'a, abim, Ömer Faruk Saçar'a, ablam Merve Özdemir'e sonsuz minnet ve şükranlarımı sunarım.

Evliliğim ile hayatıma anlam katan, bütün zorlu süreçlerde önümü aydınlatan, bana hayatı kolaylaştıran tezime ilham kaynağı olan, her zaman her koşulda yanımda hissettiğim sevgili eşim Hatice Hilal Saçar'a tezimi ithaf ediyor, sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Mehmet Emin Saçar
İstanbul 2022

GİRİŞ

İnsanın var olduğu günden bu yana aşk ilgi çeken, üzerine şiirler, şarkılar, eserler yazılan, bir başlık olmuştur. Çünkü insan duygusal ilişkiler kurma fitratı üzerine yaratılmıştır. Bu ilişkiler kurma sürecinin ise birçok aşaması, yönü, boyutu olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Ayrıca bazı kişiler yaşamlarına aşkın bir anlam kattığından bahsederken, bazıları için ise aşk işlevsel bir kavramdır.¹ Bu sebeple her açıdan incelenmesi gereken bir konudur. Aşk, kurulan duygusal ilişkilerin içerisinde kendine yer edinen bir kavram olmuştur. Bu denli dikkat çeken aşk konusu edebiyat, felsefe, teoloji, psikoloji ve nörolojiye kadar birçok bilim dalının araştırma konusu olarak kendisine yer bulmuştur. Ancak aşkın kavram olarak alan yazında kendine yer bulmasında nispeten bir gecikme olduğu görülmüş bunun nedeni olarak ise aşkın tanımlanmasında kültür farklılığının bulunması gösterilmiştir.² Bu bölümde insanlar tarafından bu denli merak edilen aşkın çeşitli disiplinlere göre tanımlanmasına yer verilip arkasından ilahi aşk, İslam’da aşk tasavvuru, beşerî aşk, aşk kuramları, psikolojiye göre aşk, aşkın etkileri, sevgi ve aşk başlıklarına değinilecektir.

Aşkla ilgili en eski esere M.Ö 6. Yüzyılda Yunan Adası’nda Lesbos’da yaşayan duygularını dizelerinde fizyolojik belirtiler ile anlatan Sappho tarafından yazılan bir şiirde denk gelinmektedir. Sappho odanın diğer ucundaki sevdiğine bakarak şöyle der:³

“Kaybolmuş sesim kekeliyor

Geri gelmeyi reddediyor

Çünkü dilim paramparça”

¹ Robert Jeffrey Sternberg, *Cupid’s Arrow: The Course of Love Through Time*. (UK: Cambridge University Press, 1999), 18.

² Hülya Ercan, “Üniversite Öğrencilerinin Aşk Stillerinin Demografik Değişkenler ve Ana Babaya Bağlanma ile İlişkisi”, *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7/1 (2016), 25-37.

³ Tiffany Watt, Smith, *The Book of Human Emotions: From Ambigophobia to Umpty--154 Words from Around the World for How We Feel*. Little, Brown Spark (New York: Little, Brown Spark, 2016), 66.

Aşk ile ilgili insana dair elde bulunan bu kanıta göre aşk donup kalmaya sebep olan, şok eden ve sessizliğe büründüren muhteşem bir ruh hali değişimini ifade eder.

Burada bahsedilen sessizlik daha sonradan gelenlerin dikkatini çekmiş ve saraylarda yaşanan aşk ile ilgili ritüellerin bir kısmı değişse de bir kısmı da günümüze kadar gelmiştir. Örneğin 11 ve 12. yüzyıllarda esnemek bir aşk ifadesi iken günümüzde böyle bir ifade ediş biçimi bulunmamaktadır.⁴

Aşk TDK sözlüğünde “Aşırı sevgi ve bağlılık duygusu, sevgi, sevda, amor” olarak tanımlanır.⁵ Ayrıca aşk “âşık veya maşuk bağlamında üretilmiş olan duygusal veya bedensel ilişki odaklı, eşine karşı sevgi veya cinsellik içerikli sözce/ söz parçası” olarak da tanımlanır.⁶ Ancak farklı kişiler ve disiplinler tarafından aşka dair geniş bir tanımlama alanı mevcuttur. “Aşk” kelimesinin etimolojisi incelendiğinde Arapça “sarmaşık”, “sarılmak”, “sarılarak büyüme” anlamlarından geldiği görülür. Batı dillerindeki kökene inildiğinde ise “özlem”, “arzu”, “tutku”, “doyum” kelimeleri ile ilişkili olduğu görülmektedir.⁷ Bu tanımlara her iki perspektiften de bakıldığında birinin varlığı, özlem giderme arzusu ve duygusal bir uyarının olduğu göze çarpmaktadır. Yani aşkın konuşulabilmesi için öncelikle bir “diğer”inden bahsedilmelidir.⁸ Böylece aşk başka bir kişiye ya da nesneye karşı hissedilen tutkulu ve yoğun sevgi olarak tanımlanabilir.⁹ Aşk bunların yanında yakınlık, sevgi, kendine yatırım, bağlanma, güven ve saygı kavramlarıyla ilintilidir.¹⁰

⁴ Smith, *The Book of Human Emotions*, 66.

⁵ Türk Dil Kurumu (TDK), “Aşk Nedir?” (Erişim 13 Mayıs 2022).

⁶ Emrullah Şeker, “Aşk ve İdeoloji Bağlamında Psikanalitik Söylem Çözümlemesi”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2 (2017), 194-222.

⁷ Sevan Nişanyan, *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü* (İstanbul: Adam Yayınları, 2007), 784.

⁸ Ken J. Rotenberg vd., “Loneliness Sex Romantic Jealousy and Powerlessness”, *Journal of Social and Personal Relationships* 18/1 (2001), 59.

⁹ David Crews, "The Evolutionary Antecedents To Love", *Psychoneuroendocrinology* 23/8 (1998), 751-764

¹⁰ Hasan Atak-Nuray Taştan, “Romantik İlişkiler ve Aşk”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 4/4 (2012), 520-546.

Aşk kavramı ele alınırken sıklıkla bahsedilecek ve aralarında ilişki kurulacak diğer bir kavram da sevgidir. Sevgi “insanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelen duygu” olarak tanımlanmaktadır.¹¹ Aşk ve sevgi arasındaki farklar ve benzerlikler fenomenolojik alana göre değişmekle birlikte, tanımlar ilişki içerisindeki olgunlaşma, iktidar mücadelesi, hissedilen romantizm etkileyen önemli durumlardır.¹² Aşk ve sevgi ilişkisine dair daha detaylı bilgilere ilerideki bölümlerde değinilecektir.

Bu tezim konusu olan ilahi aşk ise kaynaklarda aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

İlahi aşk, “kozmetik varlıklar hiyerarşisinde alttaki bir varlığın üstteki varlık veya varlıklara duyduğu arzu (şevk), sevgidir.”¹³ İlahi aşk kul ile Allah arasındaki sevgiyi ifade etmek için kullanılır. İslam düşünürlerinin ilahi aşka dair detaylı bilgiler ileriki bölümlerde değinilecektir.

Yapılan araştırmalara bakıldığında aşkla ilgili din psikolojisi alanında özel bir çalışma olmasa da felsefe, tasavvuf, edebiyat, psikoloji gibi disiplinlerde kendi alanına bağlı araştırmalar yapıldığı görülmüştür. Bu araştırmalar; aşkın kime yönelik olduğu, muhatabı, etkileri, türlerine dair araştırmalardır. İslam düşünürleri de kendi zamanlarına göre aşkı yorumlamış ve çalışmalarını ortaya koymuştur. İslam düşünürleri ise İlahi aşk, aşkın kaynağı, aşkın tür ve etkilerine yer veren çalışmalar ortaya koymuştur. Bu tezde de yapılmış araştırmalara aşağıdaki başlıklarda yer verilmiş, yapılmış araştırmalar derlenmiş ve ileriki dönemde yapılmasının alana katkı sağlayacağını düşünüldüğü başlıklara da öneriler kısmında yer verilmiştir.

Bu tanımlar ışığında teze konu olan ilahi ve beşerî aşk ile ilgili detaylı incelemeler ve ilişkilendirmeler ileriki başlıklarda anlatılmıştır.

¹¹ TDK, “Sevgi Nedir?”

¹² Harville Hendrix – Helen LaKelly Hunt, *Receiving Love*. (New York: Atria Books, 2004), 38.

¹³ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), “Aşk” (Erişim 2 Haziran 2022)

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

1.2. Araştırmanın Konusu

Aşk, insanoğlunun tarihi kadar eski bir olgudur. Aşk olgusu tarih boyunca ilgi çeken bir konu olmuştur. İnsan var oluş itibariyle kendi türüne karşı aşk ve sevgi duyguları beslemiştir. Dinlerin ortaya çıkışı ile birlikte de yaratıcısına karşı ilahi aşk diye adlandırabileceğimiz bir bağ kurmuştur. İnsandan insana olan aşk ile insandan Tanrıya olan aşk ve Tanrıdan insana aşk arasında bir ilişkinin olduğunu psikoloji, felsefe, tasavvuf, tıp gibi, aşk olgusunun kaynağını, türlerini ve boyutlarını konu edinen bilimler de ortaya koymaktadır.

Aşk olgusunu inceleyen farklı literatür ve disiplinler aşkı iki amaçla incelemişlerdir. Aşkı fenomen olarak ifade eden disiplinler bilimsel ve kuramsal çerçevede, diğeri ise herkesin anladığı geleneksel aşk kavramını incelenmiştir. Bu çalışmada iki amacı bir araya getirmeyi amaçladık.

Bu ön kabullerden hareketle tezimizin amacı beşerî ve ilahi aşk üzerine türleri, kaynağı ve boyutları açısından insan ruhuna etkilerini bilimsel, kuramsal ve geleneksel olarak kabul görmüş yönünü karşılaştırmalı bir araştırma yapmaktır.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Aşkın anlaşılması, araştırılması ve anlamlandırılması günlük hayattaki pratiklerinin kavranması için oldukça önemli¹⁴ olduğundan bu çalışma, geçmişten günümüze kadar ilgi ve merakla gelmiş aşk kavramına yüklenen manayı anlamaya çalışmak ve yordamaktır. Birbirleriyle çok yakın olarak kullanılan aşk ve sevgi kavramlarının benzer ve farklı yönlerine açıklık getirmek kavramsal manada akademik bir zemine

¹⁴ Pamela Sue Anderson, Paul S. Fiddes (2020). "Creating A New İmaginary For Love İn Religion. Angelaki", *Angelaki* 25/1-2 (2020), 46-53.

oturtmaktır. Bu çalışmamızın bir diğer amacı ise geleneksel anlamda yorumlanan ve anlanan aşkın neyi ifade ettiği ile aşka fenomen olarak bakan disiplinlerin bilimsel, kuramsal bakış açılarını anlamaktır. Bu bakış açısını yakalamak amacıyla ilahi aşk, beşerî aşk, İslam bilginlerinin aşka bakış açısı ile aşkın psikoloji disiplini ile ilintili kuramlarını aşkın fizyolojik yönleri ile açıklamaya çalışmaktır.

Araştırmamızın önemi tarih boyunca konu olmuş farklı disiplinlerin aşk hakkındaki görüşleri kuramsal ve bilimsel bir şekilde bir araya getirmektir. Araştırmamızın felsefe, tasavvuf, psikoloji, edebiyat, tıp gibi disiplinlerin kendi açısından açıklamaktansa disiplinler arası bir çalışma olması çok önemlidir. Aşk kavramının din ve psikoloji açısından yorumlanması bunlarla birlikte fizyolojik yönlerine değinmesi çalışmamızın konusu olan farklı disiplinleri içeriğe dahil olup zenginleştirmektedir.

Aşk konusunun bilimsel araştırmalarda çalışılması nispeten yenidir. Bu çalışmanın literatür açısından önemi görece yeni olan bu alanı zenginleştirmek tartışılması zor olan aşk olgusuna multidisipliner, bilimsel bir çerçeve çizmektir. Tüm bunların yanında yüzyıllardır tasavvuf, felsefe ve edebiyat zemininde iç içe geçmiş aşk kavramını teoloji ve psikoloji kesişiminde tartışarak din psikolojisi alanına katkı sağlamak da bu çalışmayı kıymetli hale getiren bir unsurdur.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Aşk kavramını ele alan bu çalışma nitel bir araştırmadır. Olaylar, deneyimler, durumlar ve eylemlerin anlamlandırılmaya çalışıldığı bu anlamlandırma sürecinin bağlamdan ve öznenen ayrı yapılamayacağı araştırmalar nitel araştırmalardır.¹⁵ Bu doğrultuda bağlamı kavramak amacı ile araştırma yapılmadan önce konu ile ilgili din, felsefe, psikoloji, edebiyat, sosyoloji, tıp ve din psikolojisi alanlarında geniş okumalar yapılarak bilgi zemini oluşturulmuştur. Nitel araştırmaların en önemli özelliklerinden bir tanesi toplanan verilerden teoriye gitmektir.¹⁶ Ayrıca nitel araştırmalarda amaç

¹⁵ Bahar Tanyas, “Nitel Araştırma Yöntemlerine Giriş: Genel İlkeler ve Psikolojideki Uygulamaları”, *Eleştirel Psikoloji Bülteni* 5/1 (2014), 25-38.

¹⁶ Carla Willig, *Introducing Qualitative Research In Psychology* (London: Open University Press, 2008), 158.

doğrudan bir neden sonuç ilişkisi kurmak ya da yordama yapmaktansa, araştırmacının konunun içinde konumlandığı bir anlamlandırma sürecidir.^{17 18}

Nitel araştırmalarda tarama, betimleme, analiz, açıklama, yorumlama ve değerlendirme süreçlerinden faydalanılır. Konu ve bağlama göre nasıl bir araştırma yürütüleceğine araştırmacı karar verir. Tez konusu olan aşk kavramı geniş bir literatürü kapsadığından ve çok fazla bilim alanının kesişim noktası olduğundan geniş bir perspektiften değerlendirilecek bir konudur. Bu sebeple yorumlama yöntemi seçilmiştir. Bu yöntem yorum bilimsel (hermeneutical) yöntem denilmektedir. Yorum bilimsel analizde araştırmacı üç aşamayı takip eder: tanımlama, eleştirel analiz ve yorum.¹⁹ Tezin konusu olan ilahi ve beşerî aşk bu yöntemle göre araştırılmıştır.

Araştırmacı, tezin amacı olan beşerî ve ilahi aşkın ilişkisini tanımlamadan önce ilgili kaynakları tarayarak edindiği bilgiler neticesinde kavramları ince ince tanımlamış ve yüz yıllar öncesinden bu yana düşünürler ve bilim insanlarının aşk olgusunu tanımlama biçimlerini gözler önüne sermiştir. Özellikle tezin ilk bölümünde ilahi aşk ve buna bağlı olarak İslam'da aşk tasavvuruna, arkasından beşerî aşk ve buna bağlı olarak psikolojinin aşkı nasıl açıkladığına değinmiştir. Akabinde aşkın biyolojik ve psikolojik etkilerine de değinerek ilahi ve beşerî aşkın ortak belirtilerine dair araştırmalarını sürdürmüştür. Tüm bunların ardından yapılan tanımlamaları tartışmış ve analiz etmiştir. Nihayetinde, bilimsel tabanlı ilahi aşk ve beşerî aşk bağlantılarını anlamlandırmış tanımlamış yorumunu yapmış, bakış açısını yansıtmıştır. Tartışma ve sonuç bölümünde ise bilimsel verilere dayalı sonuçları tartışmış ve gelecek araştırmalara yönelik önerilerde bulunmuştur.

¹⁷ Norman K. Denzin vd., "Introduction: The Discipline And Practice Of Qualitative Research", *In: Strategies of Qualitative Inquiry* (New York: Sage Publications, 2008), 25-30

¹⁸ Karen L. Henwood, (1996). "Qualitative Inquiry: Perspectives, Methods And Psychology", *Handbook of Qualitative Research Methods For Psychology And Social Sciences* (1996), 25-40. (25-40).

¹⁹ Sandra Marie Schneiders, "A Hermeneutical Approach to the Study of Christian Spirituality", *Society for the Study of Christian Spirituality*, (1994), 9-14.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Aşk kavramı milattan öncesinden bu yana insanların üzerine düşündüğü ve eserler verdiği bir konudur. Bu sebeple üzerine yazılan birçok kaynak bulunmaktadır. Bunun yanında bilimsel olarak çalışılmaya başlanması ise görece yenidir.²⁰ Bu sebeple bilimsel kaynakların azlığı araştırmanın sınırlılıklarından biridir. Bu sınırlılık göz önüne alınarak yorum bilimsel yöntem seçilmiştir.

Bunun yanı sıra aşkın din, felsefe, psikoloji, sosyoloji, antropoloji, edebiyat, tıp ve sanat gibi birçok disiplinin kesişim noktasında olması ve zaman zaman diğer disiplinlerin de okunma gereksinimi ekonomik açıdan araştırmayı sınırlandıran etkenlerdendir. Ayrıca konunun birçok disiplinin ortak noktasında bulunması ancak burada sadece din psikolojisi zeminin de araştırılması araştırmanın sınırlılıklarından bir tanesidir. Aynı zamanda nicel verilerin kullanılmaması da araştırmayı sınırlayan etkenlerden bir tanesidir. Yüksek lisans tez sürecinin kısıtlı bir zamana sahip olması yapılması gereken taramaların bazılarını aksattığından, süre de araştırmanın sınırlılıklarından sayılabilir.

²⁰ Ercan, H. (2016). Üniversite öğrencilerinin aşk stillerinin demografik değişkenler ve ana babaya bağlanma ile ilişkisi. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 25-37.

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde aşk nedir, ilahi aşk nedir ve İslam’da aşk tasavvuru, İslam düşünürlerinin aşk hakkındaki görüşlerine, İslam düşünürlerinin aşk hakkında yazmış olduğu risalelerine, beşerî aşkın tasvirine, psikolojiye göre aşkın tanımlarına ve kuramlarla ilişkisine, aşkın biyolojik ve psikolojik etkilerine, aşk ve sevgi kavramlarının benzerlik ve farklılıklarına yer verilmiştir.

2.1. Dini Duygu

Duygular bir tür his ve bu his karşısında gösterilen fizyolojik, biyolojik ve psikolojik durumlar ve davranışa meyil olarak tanımlanmaktadır.²¹ Duygular kişinin yaşantılarını, ilişkilerini, nesnelere anlamlandırmasına yarayan en önemli araçlardan bir tanesidir. Bireyi kendine has bir kişi yapan noktada duyguların etkisi büyüktür.²² ²³ Hayatımıza renk katan olayları değerlendirme, bir davranışa karar verme ve ilişkilerimizi yönlendirmeye varıncaya kadar birçok durumu etkileyen duygular oldukça çeşitlidir. Bu çeşitliliği oluşturan şey duygunun olumlu, olumsuz, genel, özel, hafif ya da şiddetli olmasına göre şekillenir.²⁴ Duygular öncelikle psikolojik bir etkendir ve biyolojik, fiziksel birçok durumu içerisinde bulundurur.²⁵

²¹ Daniel Goleman, *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ*. (London: Bloomsbury Publishing, 1996), 21.

²² Naci, Kula. "Küreselleşme, Ruh Sağlığı ve Din." *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5/3 (2005): 7-30, 8.

²³ Leslie S. Greenberg, "Emotion-focused therapy." *Clinical Psychology & Psychotherapy: An International Journal of Theory & Practice* 11/1 (2004), 12.

²⁴ Kelly, Werner, & James. J. Gross, "Emotion regulation and psychopathology: A conceptual framework". In *Emotion regulation and psychopathology: A transdiagnostic approach to etiology and treatment* Eds. A. M. Kring & D. M. Sloan. 13–37. (New York: The Guilford Press, 2010).

²⁵ Richard S. Lazarus, *Emotion And Adaptation*. (Oxford: Oxford University Press, 1991).

Duyguların tanımının yapılması kişiden kişiye yaşanan deneyiminin farklı olmasından dolayı oldukça zordur. Ama duygular ve pozitif psikoloji alanında çalışmalar yapmış olan Lazarus duygu tanımını kolaylaştırmak amacı ile şu üç noktaya değinmiştir: dışarıya yansımayan “davranım eğilimi”, fizyolojik değişim ve kısa aralıklı duygulanım.²⁶ Bu noktalara paralel olarak duygular ile ilgili belirtilen ortak noktalar; davranışsal, deneyimsel ve fizyolojik boyutları ve kişiye özel olarak yaşanmasıdır. Bu sebeple doğrudan gözlenemeyen duygular için davranışsal, deneyimsel ve fizyolojik ipuçlarını bulmak, duygu düzenlemeleri çalışmaları için oldukça önemlidir.²⁷

Duygular ile ilgili çalışmalar yapan araştırmacılar yüz ifadelerinden yola çıkarak temel duygular ile ilgili görüşlerini ortaya koymuştur. Temel duygular olarak gösterilen utanç, iğrenme, öfke, şaşkınlık, mutluluk, korku, üzüntü ve sevgi mimiklerde tek başına görülebildiği gibi, karışık halde de gözlemlenebilir.²⁸ Temel duygular içerisinde yer alan sevgi ve bu tezin konusu aşk ile ilgili duygulara aşağıdaki başlıklarda yer verilmiştir. Ancak sevgi konusuna gelinmeden önce duygu türlerinden bahsedilecektir.

Duygular yukarıda da değinildiği gibi şiddetine, yönüne, alanına göre çeşitlenmektedir. Bu çeşitliliğin anlaşılır kılınabilmesi için araştırmacılar çeşitli sınıflandırmalar yapmıştır. Ancak burada tezin konusuna uygun bir sınıflandırma olan din psikolojisi profesörü Hüseyin Peker’in sınıflandırmasına yer verilmiştir.

Bu sınıflandırmaya göre duygular organik duygular, sosyal duygular, benlik duyguları ve manevi/zihni duygular olarak dörde ayrılmıştır. Organik duygular içerisinde daha çok duyumlarla bağlı olan duygulardan bahsedilir. İnsanın duyum karşısında oluşan haz ve acıyı kapsar.²⁹

Benlik duyguları ise bireyin kendisine yönelik duygularını anlatır. İnsanın kendisini adeta dışarıdan izliyormuşçasına değerlendirdiği ve bu değerlendirme karşısında

²⁶ Lazarus, *Emotion And Adaption*, 37.

²⁷ James J. Gross, "Emotion regulation: Past, present, future." *Cognition & emotion* 13/5 (1999): 551-573.

²⁸ Robert, Plutchik, *The Emotions: Facts, Theories and A New Model*. (New York, Random House, 1962).

²⁹ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016. 104

hissettiklerini tanımlamaktadır. Buradaki kişinin varlığı hem maddi hem manevi olarak değerlendirilebildiğinden; izzet-i nefis ve şeref ve haysiyet duygusu, aşağılık ve üstünlük duygusu gibi duygular benlik duyguları içerisinde değerlendirilir.³⁰

Sınıflandırmanın üçüncü başlığını oluşturan sosyal duygular kişilerarası ilişkilerde ortaya çıkan duyguları ifade etmektedir. Sosyal duygular öncelikle bakım veren ile bebek arasında başlayarak sınırlarını genişletir.³¹

Son olarak verilen ve konu ile bağlantı kurulan sınıf ise manevi ve zihni duygulardır. Manevi ve zihni duygular içerisinde akli ve mantiki, estetik, ahlaki ve dini duyguları barındırmaktadır.³² Bu bölümde yalnızca dini duygulara değinilecektir.

James duyguyu dinin en derin kaynağı olarak göstermektedir.³³ Dini duygu ilahi bir gücün varlığından dolayı ortaya çıkan, tanımlama yapması zor olan ve içinde birçok farklı duyguyu barındıran bir duygudur. İçerisinde bulunan bu çeşitliliği daha önceki araştırmacılar korku, saygı, hayranlık, bağlılık, şükür, minnettarlık, teslimiyet, sevgi vb. duygular olarak işaret etmişlerdir.³⁴ Bu duyguların içerisinde temel duygunun “mutlak bağlılık” olduğunu ileri süren Schleiermacher’e katılan Bertholet ise korku, teslimiyet ve bağlılığın dini duygunun iskeletini oluşturduğu söyler.³⁵

Bunun yanında dini duyguyu oluşturan temel duygulardan biri de korkudur. Korkunun dereceleri dini ve Allah’ı algılama ile değişmektedir. Bu korkular mükâfat alamama, Allah’ın isteklerini yerine getirememe, Allah’ın razı olmayacağı bir kul olma korkuları olarak sıralanmaktadır. Ancak diğer korku türlerinden farklı olarak dini duygu olan korku, korktuğuna yakınlaştıran niteliktedir. Dolayısıyla bu yakınlaşma sonrasında ümit, sığınma, teslimiyet ve bağlılık ortaya çıkmaktadır. Korku ve ümit arasındaki bu denge kişiyi bir dönüşüm içerisine sokar. Bu dönüşümdeki önemli noktalardan biri de

³⁰ Peker, *Din Psikolojisi*, 106

³¹ Peker, *Din Psikolojisi*, 107

³² Peker, *Din Psikolojisi*, 110

³³ Abdüllatif Tüzer, *Dini Tecrübe Ve Mistisizm: -Felsefî Bir Yaklaşım* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006), 45

³⁴ Peker, *Din Psikolojisi*, 110

³⁵ Peker, *Din Psikolojisi*, 110

koru ve sevginin girift bir yapı oluşturmasıdır.³⁶ Peker, Allah sevgisinin din duygusunun en önemli unsuru olduğunu dile getirmektedir.³⁷

Bu bağlamda bakıldığında duygularla ilgili yapılan ilk çalışmalarda temel duygulardan biri olarak göze çarpan sevginin, dini duygular içerisinde de temel unsur olduğu görülmektedir. Bu sebeple dini bir duygu olarak zuhur eden sevgi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ilahi aşkın önemi görülmüş ve aşağıda detaylı olarak anlatılmıştır.

2.1.1. Dini Duygu Olarak Sevgi ve Aşk

Sevgi, çok eski tarihlerden günümüze kadar hakkında çok konuşulmuş, yazılmış, yansımaları ve belirtileri gözlemlenmiş duygulardan en önemlileri arasındadır. Sevgi duygusuyla ilgilenen İslam düşünürlerinin neredeyse hepsi sevgiyi duygu olarak incelemiş bu yönde tariflerini yapmış, tezahürlerini bu yönde incelemişlerdir. Modern psikolojide ise durum çok farklı değildir. Modern psikoloji ve sevgi kavramıyla ilgilenen diğer alt dalları da sevgiyi duygu yönünden incelemişlerdir. İnsanda var olan bütün duyguların dışa yansımaları ve belirtileri olduğunu düşünürsek, sevginin de dışa yansıyan ve belirtilerinin olduğunu söyleyebiliriz. Sevgi ile ilgili yapılan tarifler de bunu doğrulamaktadır.³⁸

Sevgi kavramı ‘İslam’da Aşk Tasavvuru’ başlığında birçoğunun tanımlarını yaptığımız, sevgi kavramını ifade ederken kullanılan kelimelerle de doğrudan ilişkilidir. Sevgi duygusunu derecelerine göre kullanılan bu terimler şu şekildedir:” el-Muhabbe(h), el-Alaka, el-Heva, es-Sabve, es-Saba, eş-şağaf, el-Mika, el-Işk, eş-şevk, el-Ftun, el-Vdd, el-Hille.”³⁹

İbn Kayyim el-Cezviyye sevgiyi şöyle tarif eder: “sevgi, kalbin azığı, ruhun gıdası, gözün nurudur. Sevgi hayatından mahrum olan kimse ller sınıfından sayılır. Sevgi nurunu kaybedenler, karanlıklar denizinde yok olurlar. Sevgi şifasından mahrum

³⁶ Peker, *Din Psikolojisi*,111

³⁷ Peker, *Din Psikolojisi*,112

³⁸ Raşit Küçük, *Sevgi Medeniyeti*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007), 23.

³⁹ Küçük, *Sevgi Medeniyeti*, 5.

kalanların kalpleri, bütün hastalıklara açık durumdadır. Sevgide başarılı olamayanlar, hayatlarını elem ve kederler içinde geçirirler.”⁴⁰

Ebu Talib el-Mekki sevgiyi şöyle tarif eder: “Ariflerin makamlarının en üstü, Allah’ın ihlas sahibi kullarına hususi bir tercihi ve faziletin son mertebesidir.”⁴¹

Haris el-Muhasibi’ye göre ise sevginin tanımı şu şekildedir: “Bir şeye her halinle meylettendir. Sonra da onu kendi nefsin, eşin ve sevdiğin malına tercih etmemdir. Daha sonra gizli ve aşikâr ona muvafakat etmen, en sonunda sevilenin sevgisinde kendi kusurunu bilmendir.”⁴²

Cüneyd el-Bağdadi ise sevgiyi şöyle tarif eder: “Sevgi, sevenin kendinde bulunan sıfatları terk ederek, onların yerine sevgilinin sıfatlarına girmesidir.”⁴³

Şibli: “Sevgi, zevkte şaşkınlık, saygıda ise hayranlıktır.” Şeklinde tarif eder.⁴⁴

Ebu Yezid Tayfur İbn İsa:” Sevenin, dünyayı ve ahireti değil, sadece Allah’ı seven kimsedir.” Şeklinde tarif ediyor.⁴⁵

Ebu Abdillah el-Kuraşi ise sevgiyi şu şekilde tarif etmiştir: “Sevgi, elinde bulunan bütün varlığı sevdiğine bağışlayıp, senden sana hiçbir şey kalmamasıdır.”⁴⁶

Ebu Sa’id el-Harraz, “Allah için seven kimse, kalbi ve dili Allah’ı anmayı nefesine farz kılan, gafletten uyanan ve gafletinden dolayı istiğfar eden, bütün uzuvları da sevdiğine hizmet için vakfedilmiş olan kimsedir.”⁴⁷ Şeklinde tarif etmiştir.

⁴⁰ İbn Kayyim el-Cezviyye, *Medaricu’s-Salikin*, çev. Adil Bebek vd., (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 3/4.

⁴¹ Ebu Talib el-Mekki, *Kutu’l-Kulub*, çev. Dilaver Selvi, (İstanbul: Semerkant Yayıncılık, 2011), 2/99.

⁴² El-Cezviyye, *Medaricu’s-Salikin*, çev. Adil Bebek, 3/10.

⁴³ Abdülkerim b. Hevazin El-Şuşeyri, *Er-Risale*, thk. M. Zerrûk, A. Baltaçı (Beirut: Dâru’l-Ḥayr, 1413/1993), 2/615.

⁴⁴ El-Gazzali, Muhammed İbn Muhammed, *İhyau’Ulumi’d-Din*, thk. S. İbrahim (Kahire: Daru’l-Ḥadis , 1412/1992), 14/2691.

⁴⁵ El-Gazzali, *İhyau’Ulumi’d-Din*, thk. S. İbrahim, 14/2691.

⁴⁶ El-Cezviyye, *Medaricu’s-Salikin*, çev. Adil Bebek, 3/8-9.

⁴⁷ El-Cezviyye, *Medaricu’s-Salikin*, çev. Adil Bebek, 3/9.

En-Nevevi ise şu şekilde tarif eder: “Sevgi, sevenin gönlüne uygun olan bir şeye meyiletmesidir. Bazen bu meyil insanın duyuları ile algılayıp beğendiği bir güzel surete, akli ile hoşlandığı bir fazilet ve güzelliğe olur bazen de kendisine yapılan bir iyilik veya kendisinden bir kötülüğü gidermeye yönelik olabilir.”⁴⁸

İbn Kayyim el-Cezviyye eserlerinde otuz farklı tanımı bir araya getirmiştir. Bu tanımlar bir kısmı aşağıdaki gibidir.

“Sevgi kalpte bulunan ve sevgilinin arzu ve isteklerinin dışında kalan her şeyi yakan bir ateştir.”⁴⁹

“Sevgi, sevdiğini, kendisinin sahip olduğu her şeye tercih etmektir.”⁵⁰

“Sevgi, kendi tarafından olan çoğu addederek, dost tarafından olan azı çok saymaktır.”⁵¹

“Sevgi, sevdiğini, başka birinin senin gibi sevmesinden kıskançlık duymandır.”⁵²

“Sevgi, bir sarhoşluktur ki, seven sevdiğini görmeyince kendine gelemez.”⁵³

Yukarıda verdiğimiz İslam düşünürlerinin sevgi hakkında tariflerinden yola çıkarak sevgi duygusunu her bir düşünür kendi hissettiği ve his dünyasındaki yansıması derecesinde tarif etmektedir. Duyguların tarifinin sübjektif bir yönü olduğu gerçeğini ifade etmeliyiz. Sübjektif tutum ve davranışların objektif yönünü de gözden kaçırmamalıyız. İnsanın tutum ve davranışlarında sosyal bir varlık olmasından ötürü obje olarak kabul edilen toplumun etkisini de gözden kaçırmamalıyız.⁵⁴

İlk dönem sufileri duygular üzerinde çok fazla durmuşlardır. Üstünde bu kadar durdukları konular onları bu konuda söz sahibi olma hakkı tanımıştır. Yapılan tariflerde İslam düşünürlerinin ortak noktalarından biri sevginin kalbi bir duygu

⁴⁸ El-Cezviyye, *Medaricu's-Salikin*, çev. Adil Bebek, 3/9-10.

⁴⁹ El-Cezviyye, *Medaricu's-Salikin*, çev. Adil Bebek, 3/10.

⁵⁰ El-Cezviyye, *Medaricu's-Salikin*, çev. Adil Bebek, 3/8.

⁵¹ El-Cezviyye, *Medaricu's-Salikin*, çev. Adil Bebek, 3/8.

⁵² El-Cezviyye, *Medaricu's-Salikin*, çev. Adil Bebek, 3/9.

⁵³ El-Cezviyye, *Medaricu's-Salikin*, çev. Adil Bebek, 3/10.

⁵⁴ Küçük, *Sevgi Medeniyeti*, 24.

olduğudur.⁵⁵ Bir diğeri ise sevenin Allah olduğu, sevilenin ise kul olduğu ya da sevenin kul, sevilenin Allah olduğudur.⁵⁶ Diğer bir tarafı ise, sevginin insan kalbinde hissedilen bir duygu olmasından ziyade hayatın her alanında aktif bir yaşam tarzını ifade etmektedir.⁵⁷ Bir diğer taraftan ise tariflerde kanaat etmek, nefsi arzularından uzak kalmak, sabır göstermek ve narsizmi terk etmek gibi erdemler ifade edilmiştir.⁵⁸

Psikolojide sevgi ile ilgili tarifler ile aşk tarifleri benzerlik göstermektedir. İngilizce literatürde “love” sözcüğü ile karşılık gelen kelimeler “âşık olmak, sevmek, gönül vermek”⁵⁹ şeklindedir. Dünya literatürüne baktığımızda aşk, sevgi ve türleri şeklinde karşılık bulmaktadır. Aşk böylece sevginin bir türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla ilgili detaylı bilgiye “Aşk Kuramları” başlığında yer verilmiştir.

Aşk kuramları başlığında detaylıca değindiğimiz aşk, sevgi ve sevgi türlerine Rubin aşk ve hoşlanma şeklinde gruplandırma yapmaktadır. Bu gruplandırmada aşk ve hoşlanmanın yönü itibariyle karşılık bulduğu muhatapları farklıdır. Hoşlanma halinin arkadaşına karşı hissedildiği, aşkın ise romantik bir boyutu olması sebebiyle partnere karşı bir yönelim olduğunu ifade eder.⁶⁰

Elaine Hatfield ise aşkı tutkulu ve dostça aşk olmak üzere iki şekilde gruplandırır.⁶¹ Tutkulu aşk Hatfield tarafından “takıntılı aşk”, “aşk hastalığına tutulmak”, “delice âşık olmak” veya “âşık olmak” şeklinde betimlenirken bir başkasıyla olmak için derinlemesine özlem duygusunu ifade eder.⁶² Dostça aşkın ise yoğunluk olarak tutkulu aşktan daha az yoğun olduğunu ancak daha sıcak ve samimi olduğunu vurgular.⁶³

Alan Lee, aşk ve sevgi çalışmalarında referans noktası olarak karşımıza çıkar. Lee aşk ve sevgiyi ifade ederken renkleri kullanır. Lee’ye göre renkleri kullanmasının sebebi

⁵⁵ Küçük, *Sevgi Medeniyeti*, 29.

⁵⁶ Küçük, *Sevgi Medeniyeti*, 25.

⁵⁷ Küçük, *Sevgi Medeniyeti*, 27.

⁵⁸ Küçük, *Sevgi Medeniyeti*, 29.

⁵⁹ *Cambridge Dictionary*, “Love” (15 Mayıs 2022).

⁶⁰ Rubin, *Measurement of Romantic Love*, 265.

⁶¹ Hatfield, “Passionate And Companionate Love”, 191-217.

⁶² Hatfield vd., *Love And Sex*, 118.

⁶³ Kim vd., “Love Types And Subjective Well-Being: A Cross-Cultural Study”, 173-182.

ise üç ana renk olduğu gibi aşkın da üç temel halinin olmasıdır. Lee göre aşkın üç temel halini “tutkulu, erotik aşk, oyun gibi, tarafsız aşk ve arkadaşça aşk” şeklinde sıralar. Lee’ye göre renkler nasıl üç ana rengin karışımından oluşuyorsa bazı aşk türleri de aşkın bu üç halinin karışımından ortaya çıkar. Bu üç temel aşkın karışımından ikincil aşk türleri ortaya çıkar. Bu ikincil aşk türleri, “mantıklı, çıkarıcı aşk, sahiplenici, obsesif, takıntılı aşk, özgeci, verici aşk” şeklinde karışımıza çıkar.⁶⁴

Tutkulu, erotik aşk, fiziksel yakınlığın ve cinselliğin önemli olduğu bir aşk türüdür. Oyun gibi, tarafsız aşkta ise, aşkı algılama biçimlerini oyuna benzetir. Oyunlarda, bulmacalarda çözülmesi gereken kurallar, stratejiler varsa aşkı da bu şekilde yaşamayı isterler. Aşkı zorlulukları aşılması gereken engelleri olan bir eğlence olarak görür. Arkadaşça aşkta ise iniş çıkışları olmayan tutku boyutunun olmadığı bir aşk türüdür. Mantıklı çıkarıcı aşkta ise kriterler doğrultusunda sevgilisinden bu kriterlere uygun olmasını bekler. Partnerin özgeçmişini önemli hale gelir. Adeta ilişkiyi bir yatırım olarak görür ve gelecek için ümit vadetmesini umar. Bu sebeple ilişkinin devam edeceğine dair inanç kuvvetlidir. Sahiplenici, obsesif, takıntılı aşkta ise kişi sevdiğini kaybetme durumunu bir tehdit olarak algılar. Olası bir ayrılık durumunda yoğun umutsuzluk yaşar. Kıskançlık ve güvensizliğin yoğun olarak yaşandığı bu türde sevgilinin yanında olması durumunda coşkulu duygular yaşar.⁶⁵

Robert J. Sternberg’in üçgen aşk teorisi aşka bakış açısını yansıtır. Bu üçgenin köşelerini yakınlık, tutku, bağlılık oluşturur. Bu köşelerin oluşturduğu üçgen mükemmel aşkı ortaya koyar. Yakınlık üçgenin en tepe noktasını, tutku sol alt köşesini, bağlılık ise sağ alt köşesini temsil eder. Ancak kişilere ya da yaşanan aşka göre bu üçgenin bazı kenarları diğerlerinden daha uzun olabilir. Mükemmel aşkı üç bileşeni de eşit olarak içeren eşkenar üçgen temsil eder⁶⁶.

Bunlardan yola çıkarak aşk bazen sevgi yerine sevgi de aşk yerine kullanılmıştır. Daha çok aşk sevginin bir türü olarak karışımıza çıkmaktadır. Doğu kaynaklarında aşk ve sevgi hem Allah için, kişi için nesne için kullanılmıştır. Batı kaynaklarında ise aşk iki

⁶⁴ Lee, *Colours of Love: An Exploration of The Ways of Loving*, 155.

⁶⁵ Lee, “Love Styles”, *The Psychology of Love*, 38-67.

⁶⁶ Anderson, “Sternberg's Triangular Theory of Love”, 1-3.

kişinin birbirine karşı hissettiği romantik boyutta ele alınırken aşkın türleri sevgi boyutunda da incelenmiştir.

2.2. Dini Tecrübe

Dini tecrübe pek çok dinde ve çok eski tarihlerden itibaren farklı şekillerde felsefe, ilahiyat ve psikoloji gibi disiplinler aracılığıyla karşımıza çıkan bir kavramdır. Genel bir manada “Tanrı’yı idrak etmek” olarak ifade edebileceğimiz “Dini Tecrübe” kavramı tek bir tanımla kabul edilmiş bir kavram olmamakla birlikte tartışmaların yer aldığı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Biz bu bölümde tartışmalardan ziyade Din Psikolojisi’nin önemli başlıkları arasında yer alan dini tecrübe başlığı altında dini tecrübenin ne olduğu, özellikleri, türleri, psikolojide dini tecrübe, dini tecrübe ile ilahi aşk arasındaki ilişkiyi psikolojik süreç çerçevesinde ele alacağız.

2.1. Dini Tecrübe Nedir?

Tecrübe kavramı, “insanın hem kendi içindeki hem de dışındaki gerçekliği zihinsel, psikolojik, epistemolojik, ontolojik ve aksiyolojik olarak sahici bir şekilde yaşamasını ifade eder.”⁶⁷ Tecrübe insanda psikolojik ve fiziksel süreçlerle birlikte işlemektedir. Bir diğer ifadeyle duygu, düşünce ve davranışların birlikteliğidir. Tecrübe için genel manada “bireyin doğrudan katıldığı, algıladığı, maruz kaldığı, gözlediği olay, bilincin o anki içeriği ayrıca bu olaydan elde ettiği bilgi, beceri veya pratikler”⁶⁸ şeklinde ifade edebiliriz. Dini tecrübe ise, “Allah’ın alâmet ve işaretlerini sezgisel yolla doğrudan doğruya kavrama ve O’nunla duygusal yolla ilişki kurma” şeklinde tanımlayabiliriz.⁶⁹ Diğer bir tanımla dini tecrübe, “hayat ve evren içinde mevcut olan ilahi sırta tabii bir hassasiyettir.”⁷⁰ Dini tecrübe bu yönüyle ilahi kaynaktan gelme özelliği taşımaktadır. İlahi kaynaktan insana gelen bu tecrübe sezgisel ve duygusal olarak algılanır. Bununla

⁶⁷ Bilal Sambur, “Dini Tecrübe”, *Din Psikolojisi El Kitabı*, ed. Mustafa Doğan Karacoşkun (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 215.

⁶⁸ İbrahim Gürses, “Dinî Tecrübenin Bilimsel Değeri” *Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 18/2 (2019), 499.

⁶⁹ Gürses, “Dinî Tecrübenin Bilimsel Değeri”, 500.

⁷⁰ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2010), s.123.

birlikte dini tecrübenin zihinsel ve psikolojik tarafıyla da anlam bulmaktadır.⁷¹ Bu tanım ve ifadelerden yola çıkarak dini tecrübe bir bilginin ötesinde insanın bütün varlığını kapsadığını, dindarlığın tamamını içerdiğini söyleyebiliriz. Dini tecrübe farklı adlandırmalara rağmen sübjektif bir nitelik taşıyıp ilahi olanın tecrübe edilmesidir.⁷² Özel bir tecrübe olan dini tecrübe “Tanrıyla karşılaşma tecrübesidir.”⁷³ Dini tecrübe önceden planlanıp yaşanılacak bir tecrübe olmamakla birlikte kişinin tecrübe etmeden bilmesi mümkün olmayan bir durumdur. Dini tecrübe kişide yeni bir tecrübe yeni bir durum ortaya çıkarır ve kişiye özeldir. “Dini tecrübe, objektif olanın gerçekliği bireyin sübjektif olarak tecrübe etmesidir.”⁷⁴

Dini tecrübe ile ilgili Alman Teolog Rudolf Otto, dinî tecrübe konusunda açıklamalar yaparken doğa üstü varlık vurgusu yaparak bu varlığın algılanmasına değinir. Algılamanın ardından bir ilişki kurulması ve o varlığı anlamaya yönelik yapılan şeylerin deneyiminden bahseder.⁷⁵ Otto’ya göre kişinin dini tecrübesi kişiye özeldir ve tanımlamalardan uzaktır, bu yönüyle herkesçe algılanan ve bilinen deneyimlerden farklılaşır.⁷⁶ Dini tecrübe konusunda görüşlerini ortaya koymuş bir diğer düşünür ise Friedrich Schleiermacher’dır. Schleiermacher dini tecrübenin hayat içerisindeki her anda tanrının fark edilmesi olduğunu savunur. Çünkü ona göre Tanrı evrene bize kendini gösterecek emareler bırakmıştır.⁷⁷ Bu durum insanın duygusal yeterliliği ve duygularını ne oranda kullanabildiği ile ilgilidir. Dolayısıyla esasen dini tecrübe kişiden kişiye değişmekte ve hâlihazırda bulunan emareleri görmesi alakadardır.⁷⁸

⁷¹ Ahmet Albayrak, “Dini Tecrübenin Dışa Vurum Problemi”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2/2 (2005), 66.

⁷² Sambur, “Dini Tecrübe”, 216.

⁷³ Gürses, “Dinî Tecrübenin Bilimsel Değeri”, 501.

⁷⁴ Sambur, “Dini Tecrübe”, 217.

⁷⁵ Kalın, Rudolf Otto’da Din, Kutsallık ve Mistik Tecrübe, s:45

⁷⁶ Kalın, Rudolf Otto’da Din, Kutsallık ve Mistik Tecrübe, s:48

⁷⁷ Friedrich Schleiermacher, *On Religion: Speeches to its Cultured Despisers*, (Kentucky: John Knox Press, 1994), 57.

⁷⁸ Ümmügül, Koyuncu, *Müzik ve Dinî Tecrübe Etkileşimi Hususunda Bir Araştırma*. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2019). 27

Dini tecrübe kavramı, tanımlaması kolay olmayan, net bir tanımı olmayan kavram olmasından dolayı dini tecrübenin özellikleri ile konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışacağız.

Dini tecrübe kavramının bir özelliği olarak karşımıza tanımlanamazlık ve anlatılamazlık ile çıkmaktadır. Dini tecrübe kişiye özel sübjektif bir tecrübe olması nedeniyle, ruhsal alanda yaşanan bu tecrübenin dil ile ifade etmek yaşanan tecrübenin bilince indirgenmesi yolunda anlam kaybına yol açabilir.⁷⁹ Dini tecrübe bu özelliği ve yönü itibariyle anlatılamazdır. Bir nesneyi hiç görmeyen bilmeyen birine anlatmaya benzer. William James da mistik bilinç durumlarının daha çok duygu halleriyle benzerlik göstermesi sebebiyle tecrübenin mahiyetinin dille, sözcüklerle ifade edilmesinin mümkün olmadığını söyler.⁸⁰

Dini tecrübe doğrudan doğruya yaşanan, tecrübe edilen, algılanan, aracısız bir tecrübedir.⁸¹ Bu tecrübe çok uzun sürmeyen, kısa süreli ve ani bir tecrübedir.⁸² Yoğun ve derin duygularla kısa süreli yaşanan dini tecrübe geçici bir özelliğe sahip olmasıyla birlikte insan yaşamını psikolojik, kültürel, siyasal, entelektüel, sosyal anlamda farklı şekillerde etkilemektedir.⁸³

Dini tecrübenin bir özelliği de tahlil edilmesinin zor olmasıdır. Dini tecrübe mahiyeti yönüyle tahlili mümkün olmayan bir bütünlük içermektedir.⁸⁴

Dini tecrübe kişiye özeldir. Bireysel bir tecrübe olan dini tecrübe bilincin derin halleriyle ilişkilidir.⁸⁵ Bilinçli bir bireyin yaşadığı öznel kişiye özel bir durumdur.

Dini tecrübede buluşma vardır. Dini tecrübede özne ile nesne arasında kurulan bir bağ söz konusudur. Tecrübe eden ile edilen varlığın birlikte olması bir buluşma halini ifade

⁷⁹ Koyuncu, *Müzik ve Dinî Tecrübe Etkileşimi Hususunda Bir Araştırma*, 39.

⁸⁰ William James, *The Varieties Of Religious Experience: A Study In Human Nature*. (London: Routledge, 2003), 370

⁸¹ Hayati Hökelekli, *Din psikolojisi*. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 320

⁸² Aydın, *Din Felsefesi*, 91; Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 320.

⁸³ Sambur, "Dini Tecrübe", 218-219.

⁸⁴ Aysel, Tan. *Mevlana'da Dinî Tecrübe*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 31.

⁸⁵ Sambur, "Dini Tecrübe", 218.

eder.⁸⁶ Bu buluşma haline bazıları “vusul, ittihad, hulul ve kurb” şeklinde de adlandırmaktadırlar.

Dini tecrübe yoğun ve derin yaşanan bir duygudur. Yoğun ve derin bir şekilde yaşanan bu deneyim insanın hayatını ciddi bir şekilde etkilemektedir. Kişi hayatının psikolojik, sosyal, kültürel, siyasal, entelektüel alanlarında etkilenir. Dini tecrübe yaşayan bireylerde duygular kişinin aklını, benliğini ve kişiliğini kuşatır. Hüzün, hayret, şükür, zevk vb. duygular bireyde ağır basar.⁸⁷ Kişinin aklını, benliğini kuşatan duygular, birey dini tecrübe yaşadıkdan bir süre sonra normal zihinsel seviyeye inebilmektedir.⁸⁸

Dini tecrübe bir diğer tarafıyla noetik bir özelliğe sahiptir. Birey dini tecrübeye çok özel bir şeyi deneyimlediğini ve bu tecrübeden çok şey öğrendiğini düşünür. Bu da bireyde yeni bir şeye varmanın imkanını sunmaktadır.⁸⁹

Din felsefesinin doğmasına öncülük edenlerden Muhammed İktbal, dini tecrübeyi tanımlarken farklı bir perspektif sunmaktadır. Başka bir alanın sunduğu verilerin dini tecrübenin verileri tam olarak anlatamayacağını vurgulayarak dini tecrübe kavramının biricikliğinden, sınırlarının geniş olduğundan ve bambaşka bir deneyim olduğundan bahseder.⁹⁰

2.2. Dini Tecrübe Türleri

Dini tecrübe araştırmacılara ve bu konuyla ilgili görüş bildirenlere göre birçok çeşidi vardır. Her birey kendi yaşadığı tecrübeyi anlatırken farklı tecrübeler yaşadığını söylemektedir. Dini tecrübe kişinin içsel bir tecrübesi olup manevi anlamda görmesi ve duyması şeklinde yaşanmaktadır.

⁸⁶ Hakan Hemşinli *Öznellik ve Nesnellik Bağlamında Dini Tecrübe* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 49.

⁸⁷ Hemşinli, *Öznellik ve Nesnellik Bağlamında Dini Tecrübe*, 54.

⁸⁸ Sambur, “Dini Tecrübe”, 219.

⁸⁹ Sambur, “Dini Tecrübe”, 219.

⁹⁰ Muhammad Iqbal, “*Knowledge and Religious Experience*”, *The Reconstruction of Religious Thought In Islam*, Lahore, 1996, 20-21.

R. Swinburne dini tecrübe çeşitlerini, bu tecrübeyi yaşayanların açısından değerlendirerek beş başlık altında toplamıştır.⁹¹

Bunlar; sıradan, herkesçe bilinen bir duyu nesnesi aracılığıyla; sıra dışı ve herkesçe bilinen bir duyu nesnesi vasıtasıyla, kişiye mahsus ve normal duyu diliyle tasvir edilebilen duyular vasıtasıyla, kişiye mahsus fakat normal duyu diliyle tasvir edilemeyen duyular vasıtasıyla, hiçbir duyum vasıtasına dayanmaksızın Tanrı'nın veya Mutlak Gerçekliğin tecrübe edilmesi olarak gösterilmektedir.⁹²

Yukarıda verilen dini tecrübe çeşitleri kişilerin bu tecrübeyi nasıl anladıklarına göre bir tasniftir. İnsanlar yaşadıklarında gerçekten bir dini tecrübe mi yaşadılar yoksa yaşadıkları deneyimleri dini olarak mı yorumlamaktadırlar bu dini tecrübenin çeşitleri arasında bir tartışma konusudur.

Dini tecrübe çeşitlerini başka araştırmacılar da meydana gelme biçimleri bakımından aşağıda belirtilen şekilde sınıflandırmışlardır. Bunlardan ilki sıradan insanların dini tecrübesidir. Bu tecrübeye dua, edilen duanın karşılık bulması, ilahi adalet vb. durumlar örnek olarak gösterilebilir.⁹³ Bir diğer tecrübe rüya ve hayal yoluyla insanların yaşadıkları tecrübeler olarak gösterilirken⁹⁴ başka bir deneyim de bilgi ve ahlaki yönü olan, keşf, sezgi, yoğun his, ilham, içine doğma gibi durumlar sonucu oluşan tecrübelerdir.⁹⁵ Gösterilen bir başka tecrübe ise suda yürüme gibi kerametlerin içerisinde bulunduğu gözlenebilir özelliklere sahip, ontolojik deneyimlerdir.⁹⁶

⁹¹ Tamer, Yıldırım, "Michael Peterson, William Hasker, Bruce Reichenbach, David Basinger, Akıl ve İnanç: Din Felsefesine Giriş." *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 12/23 (2007), 169-174. 18.

⁹² Ömer Faruk, Erdem, *William James'e göre dini tecrübe ve epistemolojik değeri*. (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, 2012), 113-114.

⁹³ Cafer Sadık Yaran, *Dini Tecrübe ve Meunet*. (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009), 77, 92, 136.

⁹⁴ Ronald David, Laing, "Aşkın Yaşantı" *Ruh Hastalığını Anlamak*, çev. Kemal Sayar, 217-29.(İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001)

⁹⁵ Yaran, *Dini Tecrübe ve Meunet*, 66; Fatma Aslantürk, *Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi'ye Göre Dinî Tecrübe*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010)

⁹⁶ Yaran, *Dini Tecrübe ve Meunet*, 67.

Belirtilen tecrübeleri doruk deneyimler takip eder.⁹⁷ Abraham Maslow doruk deneyimlerin dini olaylar olarak değerlendirilebileceğini söyler.⁹⁸ Ruhsal, bedensel ve olağanüstü durumlar sebebiyle yaşanan bunalımlar da dini veya mistik tecrübe arasında yer almaktadır.⁹⁹ Son olarak ise peygamberlerin deneyimlerine benzer dini tecrübe yaşayanlar ve bu tecrübeyi yaşadıklarını iddia edenler gösterilir. Peygamber kıssalarında geçen olaylar, vahiy, mucize gibi olaylar bunlara örnektir.

2.3. Psikolojide Dini Tecrübe

İnsanın hayat içerisindeki deneyim ve tecrübelerini geniş bir alanda inceleyen psikoloji bilimini dini tecrübe konusunda da detaylı araştırmalara sahiptir. Hem teoloji hem de psikolojinin kesişiminde bulunan dini tecrübe çeşitli bilim insanlarının dikkatini çekmiştir. Özellikle kişinin kendisine has yaşadığı deneyimleri kıymetli bulan kişilerin görüşlerine aşağıda yer verilmiştir.

Dini tecrübe ve mistik tecrübe olarak kendisine alanda yer bulan bu başlık ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Dini ve mistik tecrübenin benzer ve farklı yanları üzerine ortaya konan tartışmalarda Almanyalı Teolog Rudolf Otto net bir ayırım yapmış olsa da kendini gerçekleştirme tabirini ortaya koyan psikoloji alanı duayenlerinden Abraham Maslow bu net ayrımı yapmamakta ve iki tabiri birbiri yerine kullanmaktadır.

Dinî tecrübe ve mistik tecrübe olarak iki ayrı tanımlama bulunmaktadır fakat bu konuda yapılan çalışmalarda ikisi arasındaki fark ve benzerlikler tam olarak ifade edilmemektedir. Biz, bu ikisini birbirinden kesin olarak ayırmak yerine Maslow'un yöntemiyle ele alıp ikisi için farklı tanımlamalar kullanmadan konuya açıklık getirmeye çalışacağız.¹⁰⁰ Fakat şunu söylemekte fayda var; bütün dinî deneyimler

⁹⁷ Margaret M Poloma, "Dinî Tecrübenin Sosyolojik Bağlamı", Çev. Mehmet Süheyl Ünal, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/1 2009.

⁹⁸ Abraham Maslow. *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*. çev. H. Koray Sönmez. (İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 1996),41

⁹⁹ M. Orhan Öztürk Öztürk, M. Orhan, Aylin Uluşahin, *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*, (Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri, 2014), 245-248.

¹⁰⁰ Koyuncu, *Müzik ve Dinî Tecrübe Etkileşimi Hususunda Bir Araştırma*, 27.

mistik deneyim kategorisinde ele alınabilir ancak mistik deneyimlerin hepsi dinî deneyim değildir diyenler olduğu gibi tam tersini söyleyenler de olmuştur.

William James dini ve mistik tecrübe ile ilgili görüşlerini “Dini Tecrübenin Çeşitliliği” adlı eserinde yer vermektedir. “Duygu dinin en derin kaynağıdır”¹⁰¹ diyen James, hakikate ulaşmanın yolunun tecrübeler sonucunda ortaya çıkan verileri incelemek olduğunu ifade eder. Hakikate varmanın pek çok yolu olduğunu söyleyen James, hakikatin tek olduğunu vurgular. Buradan hareketle dinin hakikati kişinin deneyimlediği dini tecrübelerdir.¹⁰² Hakikatin tek olduğunu savunan James, kişinin yaptığı ibadetler ve dini pratikler farklı olsa da sonuç itibarıyla hissettiği duygular aynıdır. Burada farklı ritüellere rağmen asıl amaç kişinin yaratıcıya ulaşmasını hedeflerken aynı zamanda dini duygu ile gerçekleşmesidir. Böylelikle James’a göre inanış ile duygu bu noktada birleşmektedir.¹⁰³ Kişi içinde barındırdığı inanç duygusu ile Tanrı’ya aşama aşama yaklaşmaktadır. Bu yaklaşma halinde kişinin dini tecrübesi önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişinin dini tecrübesi hakikat yolunda bilgi edinme yolunda önemli bir araçtır. Burada kişinin dini pratikleri Tanrı hakkında bilgi edinmede gerçekleşen zihinsel süreç, akıl yürütme faaliyeti dini tecrübeye ulaşmada ve Tanrı hakkında bilgi edinmede önemli bir araç olarak karşımıza çıkar.

Abraham Maslow, din hakkındaki görüşlerine değinirken dinin evrenselliğinden ziyade dini tecrübenin evrenselliği görüşünü savunmaktadır.¹⁰⁴ Böylelikle dünyanın her yerinde dini tecrübenin deneyimlenebileceğini savunur.¹⁰⁵ Bu görüşüyle birlikte Maslow gerçek dindar insanı tanımlarken dini tecrübeleri deneyimleyen mistik bir insan vurgusunu yapmaktadır.¹⁰⁶ Yüzeysel anlamda dini pratikleri yerine getiren kişilerin ise dini tecrübe yaşayamayacaklarını ifade eder. Hatta Maslow planlanmış

¹⁰¹ Tüzer, *Dinî Tecrübe Ve Mistisizm:Felsefî Bir Yaklaşım*, 41.

¹⁰² Ali Ayten, *Psikoloji ve din: Psikologların din ve tanrı görüşleri*. (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 29.

¹⁰³ Tüzer, *Dinî Tecrübe Ve Mistisizm:Felsefî Bir Yaklaşım*, 45.

¹⁰⁴ Ayten, *Psikoloji ve Din: Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri*, 29

¹⁰⁵ Bihter Kaba, *Abraham Maslow ve Din*. (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 85

¹⁰⁶ Abraham Maslow, *Dinler Değerler Doruk Deneyimler*, çev. H. Koray Sönmez, (İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık, 1996), 13.

günü ve saati belli olan dini pratiklerin kişinin dini tecrübe yaşaması yönünde bir engel olduğunu belirtir. Belirli bir gün ve saat kalıbına dini pratiklerini sığdırmayan kişiler de dini tecrübe ve aşkın bilinç tecrübesi yaşayabilir.¹⁰⁷

2.4. Dini Tecrübe Olarak Aşk

Dini tecrübe ilahi ve kutsal olan varlıkla duygusal ve sezgisel olarak ilişki kurmasıdır.¹⁰⁸ İlahi aşk ise kişi ile Allah arasında kurulan derin bir bağıdır. Bu derin bağ insanı Allah'a ulaştıran bir yoldur. İlahi aşka ulaşan kişi hakiki aşka ulaşmıştır. Aşk, sevgi duygusu dini duygu çeşidi olmakla birlikte dini tecrübe şeklidir. Bilen ve bilinen varlık arasında kurulan bu bağ aynı zamanda bir tür dini tecrübedir. Dini tecrübenin incelendiği alt başlıklardan olan doğrulayıcı tecrübe, kutsal olan ile kutsalın dışında kurulan derin bir saygı ve beraberinde getirdiği sevgi duygusunun tecrübesi ve Tanrı'nın yakınlığı duygusunu ifade eder.¹⁰⁹ İlahi aşk dini tecrübe sırasında yaşanan, hissedilen duygulardan biridir.¹¹⁰ Wulff, dini tecrübeyi tanımlarken "Sevme ve düşünmeyle anlaşılan, kişinin dünyayla ilişkisi üzerine temellenen her şeyle bir olmalıdır."¹¹¹ şeklinde tanımlarken sevgi ve Allah'ı bilme ile ilahi aşkın unsurları ile benzeşim göstermektedir. Allah'ın varlığı bireyde sevgi duygusunu ortaya çıkarır. Allah'ın varlığı ile ortaya çıkan bu sevgi ve ilahi aşk şeklinde tecrübe edilir. Aşk, şevk, muhabbet, vecd gibi kavramlarla ifade edilen duygu halleri ilahi aşk bağlamında kişinin yaşadığı tecrübeleri ifade eder.¹¹² İbn Arabi, "İlahi Aşk" adlı eserinde sevgi ile dini tecrübe arasındaki ilişkiye değinerek insanın dini tecrübe yaşayabilmesi için sevgi ve aşkın gerekliliğini ifade etmiştir.¹¹³ Buna ek olarak İbn Arabi sevgi, vecd, aşk, sevda bu sıfatların hepsinin tek bir hakikatte birleştiğini söyler.¹¹⁴ Vecd hali kişinin Allah ile

¹⁰⁷ Kaba, *Abraham Maslow ve Din*, 84.

¹⁰⁸ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 131.

¹⁰⁹ Antoine Vergote, *Din İnanç ve İnançsızlık*, çev. Veysel Uysal, (İstanbul: M.Ü.İ.F. V. Yayınları, 1999)

¹¹⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 132-133.

¹¹¹ M. Doğan Karacoşkun, "Hümanist İncanın Umudu: Erich Fromm", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5/4, 2005.

¹¹² Gürses, "Dinî Tecrübenin Bilimsel Değeri", 503.

¹¹³ İbn Arabî. *İlahi Aşk*. Çev. Mahmut Kanık, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003).

¹¹⁴ İbn Arabi, *İlahi Aşk*, 175.

bağlantısını ifade eder. Kişi çeşitli sebeplerle vecd halini yaşar ve kendinden geçer. Kendinden geçmesi Allah'ı tanımaya ve O'nu anlamaya başlamasıdır. Bu vecd hali ise dini bir tecrübedir.¹¹⁵ Dini tecrübenin özellikleri ile ilahi aşkın özellikleri karşılıklı benzerlik göstermektedir. Dini tecrübe doğrudan doğruya yaşanan, tecrübe edilen, algılanan, aracısız bir tecrübedir.¹¹⁶ Aşk tecrübesinde ise Allah ancak kalp gözüyle görülebilir. Dini tecrübe tanımlanamazlık ve tahlilinin mümkün olmaması yönüyle aşk tecrübesi ile benzerdir. Aşk hakkında görüşlerinin dile getiren İslam alimlerinin birçoğu aşkın tarifinin yapılamayacağı konusunda hemfikirdirler. Çünkü aşk tecrübesin de dini tecrübe gibi sübjektif bir yönü vardır ve kişiye özeldir. Örneğin Mevlâna eserlerinde aşkı farklı şekillerde aktarmış, aşkın tam olarak açıklanamayacağını bunun sır olarak kalacağını, sadece hakiki aşıkların aşkı anlayabileceğini dile getirmiştir. Dini tecrübede var olan Tanrı ile birlik olma olarak adlandıracağımız vahdet-i vücud anlayışı ilahi aşkta da karşımıza çıkmaktadır. Vahdet-i vücud ilahi aşkın bir boyutu olmakla birlikte ilahi aşk çerçevesinde şekillenir. Vahdet-i vücud anlayışı çerçevesinde aşk Allah ile insan arasındaki ilişkiyi aşk ve sevgi ile açıklayan bir öğretilerdir.¹¹⁷ Bu sebepten ötürü bu öğretiye göre varlığın sebebi ise aşk olarak nitelendirilir. Bu konuda İbn Arabi'ye, İbn Sina'nın öncülük etmesiyle İbn Arabi'nin vahdet-i vücud sisteminde Allah sevgisi önemli bir yer tutmuştur. Varlığın sebebi olarak gördüğü sevgiyi Allah ile yarattıkları arasında bir bağ olarak görmektedir ki dini tecrübede de kurulan benzer bir bağ gözümüze çarpmaktadır. Dini tecrübe de ilahi aşk gibi duygu merkezlidir. Yaşanılan derin his ve duygular kişiyi Allah'a ulaştıran bir vasıtaadır. İlahi aşk tecrübesi ve dini tecrübe de duygu merkezli olması yönünden benzerlik göstermektedir.

¹¹⁵ Annemarie Schimmel, *İslam'ın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, (İstanbul: Kabcı Yayıncılık, 2012), 194.

¹¹⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 320.

¹¹⁷ Nesim Doru, *Melayé Cizîrî: Felsefî ve Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2012), 203-206.

2.3. İlahi Aşk Nedir?

Aşk kavramı Arapça kökenli bir terim olup aşırı derecedeki sevgi anlamına gelir.¹¹⁸ Aşk, insanın şiddetli sevgi, muhabbet, canı gönülden sevme anlamları ile bir varlığa, nesneye duyulan bağ olup, en temelde en yüce varlığa, varlıklara, nesnelere, güzel olarak gördüğü her şeye şiddetli, konsantre sevgi ve bu duygunun bireyi etkisi altına alması, sevginin en üst mertebesi, varlıkların ve yaratılışın sebebi anlamlarına gelmektedir.¹¹⁹

İlahi aşk insan ruhunu Allah'a ulaştıran büyük bir güçtür. İlahi aşk yaratılmış bir varlığı sevmek şeklinde olan mecazi bir aşk değildir. Bu aşk mutlak varlık olan Allah'ı sevmek şeklindedir ki hakiki aşk olarak görülür. Kişi ister dünyadaki yaratılmış ne varsa onu sevsin, ister bu sevgi Allah ile kul arasında olsun sebepleri aynıdır. Kişi yaratılmış bir varlığa duyduğu hissiyat esasında yaratanın güzelliğinin yansımasıdır, yani hissiyatın kaynağı O'dur, Allah güzelliğidir. Güzelliği bulduğu şey ise Allah'ın bu güzelliklere yansımasıdır. Dünyadaki yaratılmışları sevmek ilahi aşka ulaşmanın bir vasıtasıdır. "Mecaz hakikate götüren bir köprüdür." Bu bağlamda mecazi olan beşerî aşk da kişiyi ilahi aşka ulaştırabilir.¹²⁰ İlahi aşk kişiyi Allah'a ulaştıran en önemli araç olmakla birlikte bir makamdır. O'na aşk ile varılır.

Aşk kavramı ilişkili olduğu disiplinler arasına dini kaynaklar yoluyla girmiştir. Dünyanın varoluşu, yaratıcının dünyayı sevgi ile yaratması, yarattığı varlıkları sevdiğinin düşünülmesi aşk kavramını dini kaynaklı bir terim haline getirmiştir.¹²¹ Aşk kavramı asırlar boyunca beşer üzerinde tanımlanan bir kavram olsa da bu aşk mecazi aşktır. Asıl olan ilahi aşktır. Daha çok tasavvufun merkeze aldığı ilahi aşk kavramını Ebu Hüseyin en-Nuri (ö.908) kullanmıştır.¹²² Allah'ı seven bir kişi onun yarattıklarını

¹¹⁸ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: OTTO Yayınevi, 2017), "Aşk", 24.

¹¹⁹ İbn Sina, *Aşk Hakkında Risale*, çev. M Fatih Birgül (İstanbul: Sır Yayıncılık, 2000), 73.

¹²⁰ Mustafa Taşpınar, *Yunus Emre ve Meister Eckhart'ta İnsan Sevgisi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1992), 35.

¹²¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005), "Aşk", 59.

¹²² Önder Öner, *Şeyh Galip'in Hüsn-ü Aşkında Bilgi, Varlık ve İlahî Aşk* (Mardin: Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 64.

da sever. Sevgi, muhabbet ve aşk ile bakar, bilir. Allah'ı tanımak, bilmek de aşk ile olur. Allah bir kudsi hadiste “Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi arzu ettim (bilinmeye muhabbet ettim) ve kâinatı yarattım.” ilahi olanın bilinmesi gerektiği ve ilahi aşkın da kaynağının bu olduğunu ifade etmektedir. Yaratandan ötürü yaratılanı sevmektir. Yaratılmışlar üzerinden yaratana sevmek mecazi bir aşktan gerçek ilahi aşka ulaşmanın bir yoludur.

Bu durumu Mevlâna: “Âşıklık ne suretle olursa olsun bizim için hakikat rehberidir.”¹²³ Sözü ile, Yunus Emre'nin “*Yürü Leylâ ki ben, Mevlâ'yı buldum, Leylâ Leylâ derken, Allah'ı buldum.*”¹²⁴ beyti ile çok güzel anlatmaktadır.

Geçmiş zamanlarda ilahi aşkın konusu olduğu menkıbelere ilham kaynağı olan tinsel duygudur. Bu tinsel duygunun İslam dünyasındaki karşılığı “sudur nazariyesi” olmuştur. Sudur, çıkış, taşma, feyz gibi anlamları da vardır.¹²⁵ Daha anlaşılır bir ifadeyle tanrıdan taştığının bilincinde olan bireyin yönelimi ve bu yönelimden doğan aşktır. İslam coğrafyasındaki sudur nazariyesine Plotinius'un “bir” kavramı ilham kaynağı olmuştur.¹²⁶ Plotinius'a göre sudur nazariyesi her şeyin “bir” olandan taşmasıdır.¹²⁷ Bütün varlıkların “bir” varlıktan çıkıp, taşması ve tekrardan o varlığa geri dönmesidir. Bunu diğer bir ifadeyle kaynağından çıkıp tekrar kaynağına geri dönmesi diye açıklayabiliriz. Plotinius'un “bir” kavramını aşk bağlamında varlıkların “ilk” olana ulaşma arzusu ve bu arzunun temel motivasyonu olarak da aşkı sebep olarak gösterebiliriz. Plotinius'un bu kuramı İslam coğrafyasında özellikle de Farabi ve İbn Sina'da büyük etkileri olmuştur.

¹²³ Mevlâna Celaleddin Rumi, *Divan-ı Kebir*, Çev. Abdulbâki Gölpınarlı (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 1/111.

¹²⁴ Mücahit Kaçar-Halil Koşık, “Fuzuli'nin Leylâ Vü Mecnûn Mesnevisinin Dibacesi Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 3/2, 155.

¹²⁵ Yakup Özkan, *Sudur Kuramı: Plotinus ve İbn Sina Arasında Bir Karşılaştırma*, (Sakarya: Sakarya İlahiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Felsefesi, 2012), 1.

¹²⁶ Mavi Çınar, “Antik Yunan Felsefesinde Empodokles, Platon ve Plotinius'da Aşk Tanımları ve Aşkın Tinsel Olandan Tinsel Olana Seyri” *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21/1 (2019), 123.

¹²⁷ Mohammed Noor Nabi vd., “Plotinus ve İbni Sina'nın Felsefi Sistemlerinde Sudur Nazariyesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2010), 221.

Farabi “Bütün varlıkların kaynağı olarak gördüğü ‘ilk neden’ kavramını ondan varlığa gelen şeyin varlığı, ancak varlığını bir başka şeyin varlığına borçlu olan bir taşma (feyz) sonucudur ve ondan (ilk olan) başka olan herhangi bir şeyin varlığı onun kendi varlığından taşandır ‘sudur’. Bu bakımdan ondan varlığa gelen şeyin varlığı hiçbir şekilde onun nedeni değildir” der Farabi. Onun varlığının amacı, diğer şeyleri varlığa getirmek değildir. Bunun sağlaması olarak ise şu ifadeye başvurur: “...eğer böyle olsaydı, onun varlığının kendisinin dışında olan bir nedeni olurdu ve o İlk olan olamazdı.”¹²⁸

İlahi aşk insanın manevi kişilik eğitiminde son derece önemli bir yere sahip olmuştur. Aşk kişiyi eğiten, tutum ve davranışlarını kontrol eden, sınayan, rehber olan, terbiye eden kişiyi kâmil insan seviyesine ulaştırma gibi bir amacı vardır.¹²⁹ Aşkın dinamik gücü kişide bulunan yaratılışından gelen olumsuz yönlerini olumluya dönüştürür. Kişinin menfi yönlerini güzelleştirerek insan-ı kâmil mertebesine ulaştırır. Dinamik tarafı bulunan ilahi aşk kişiyi kötüyü iyiden, eğriyi doğrudan ayırt etme gücü ve farkındalık kazandırır.¹³⁰ İlahi aşk yeniden dirilişi ifade eder. İnsanoğlunun sonsuzluğa dair arzusuna karşılık verir. Ezel ve ebed olan Allah’a karşı duyulan ilahi aşkta kişi sonsuzluk bulur. Allah aşkıyla yanıp tutuşan kişi O’na benzemeye çalışır, O’nunla birlikte olmak ister. O’nun rengi ile boyanmıştır. Kuran’da “*Rengi Allah'ınkinden daha güzel olan kim vardır?*”¹³¹ ayeti insan-ı kâmil mertebesine ulaşmak isteyen kişinin boyanacağı en güzel renktir. İlahi aşk insana dinamizm kazandırır, olgunlaştırır, eğitir.¹³²

¹²⁸ Ebu Nasr el-Farabi, *İdeal Devlet / El-Medinetü'l Fazıla*, Çev. Ahmet Arslan (Ankara: Vadi Yayınları, 2004), 40-41.

¹²⁹ Erdem Can Öztürk, “Niyâzî-i Mısrî Dîvânı’nda Mürşid Olarak Aşk”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 4/9 (2018), 120.

¹³⁰ Mehmet Demirci, “Yunus’ ta Aşkın Dinamizmi” *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*, 69/2 (1995), 407.

¹³¹ Kur’ân Yolu (Erişim 5 Nisan 2022), el-Bakara 2/138

¹³² Demirci, “Yunus’ ta Aşkın Dinamizmi” 409-410.

İlahi aşkın bir diğer boyutu ise vahdet-i vücüd çerçevesinde şekillenen ilahi sevgidir. Vahdet-i vücüd anlayışı çerçevesinde aşk Allah ile insan arasındaki ilişkiyi aşk ve sevgi ile açıklayan bir öğretilerdir.¹³³ Bu sebepten ötürü bu öğretilere göre varlığın sebebi ise aşk olarak nitelendirilir. Bu konuda İbn Arabî'ye, İbn Sina'nın öncülük etmesiyle İbn Arabî'nin vahdet-i vücüd sisteminde Allah sevgisi önemli bir yer tutmuştur. Varlığın sebebi olarak gördüğü sevgiyi Allah ile yarattıkları arasında bir bağ olarak görmektedir. Yarattıkları varlıklar bu görüşe göre hem aşkıdır hem maşuktur. Bu sevgilerin birleştiği yer ise ilahi aşk, bütün bu sevgilerin konusu ise Allah'tır.^{134 135} Buna göre hakiki aşk ilahi aşkıdır. Aşk ister beşerî olsun ister mecazi olsun ulaştığı son nokta hakikattir. İnsan her neyi severse sevsin bu sevginin ulaştığı nokta ve bu sevginin yönü gerçek varlık olan Allah'a doğrudur.¹³⁶

İlahi aşk kişide farklı duygu durumlar ortaya çıkarır. Allah aşkı ile gönü dolup taşan kişinin gözünde masiva, hatta kişinin kendisi bile kaybolur. Alemde gözükene ne varsa kişi orada sevgilisini görür.¹³⁷ İlahi aşk kişide birçok davranış değişikliği ile birçok belirtileri ile de ortaya çıkmıştır. İlahi aşkın insanın kalbinde bulunduğunu gösteren belirtileri şu şekilde sıralayabiliriz:¹³⁸

1. Yalnızlığa tahammül edebilmek,
2. İhtiyaçtan fazlası için dünya malının peşinde koşmamak,
3. Elden giden dünyevi bir menfaat için üzülmemek,
4. Dini bir fırsatın kaçmasında tövbe ile Allah'a yönelmek,
5. Nefsin isteklerine karşın, Allah'ın isteklerini nefesine sevdirmek,
6. Allah'ın emirlerini, nefsinin istek ve arzularına tercih etmek,

¹³³ Nesim Doru, *Melayê Cizîrî: Felsefî ve Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2012), 203-206.

¹³⁴ Ekrem Demirli, *İslam Metafiziğinde Tanrı ve İnsan: İbnü'l Arabî ve Vahdet-i Vücûd Geleneği* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2009), 317.

¹³⁵ Doru, *Melayê Cizîrî: Felsefî ve Tasavvufî Görüşleri*, 207-209.

¹³⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlâna Celaleddin: Hayatı, Eserleri, Felsefesi* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1999), 208.

¹³⁷ Zülfi Güler, (2004). "Şeyh Galib Divanında Ayna Sembolü" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14/1 (2004), 107.

¹³⁸ İsmail Çetin, *Aşk*, (Isparta: Dilara Basımevi, 2006), 43-51.

7. Allah'ı anmak ve ibadetleri çoğaltmak,
8. Peygamberin sözlerini sevmek,
9. Mahlukata karşı merhamet ve şefkat duymak,
10. Vecd halini gizlemek,
11. Nefs adına olan hiçbir meseleyi dava etmemek.

İlahi aşkın bir diğer belirtileri ise şu şekilde sıralanmıştır:¹³⁹

1. Ölümden korkmamak,
2. Allah için sevmek,
3. Allah'ı zikretmesi,
4. Allah ve kelamının, peygamber ve Allah dostlarının sevilmesi,
5. Malayani işlerle uğraşanlardan ve malayani olana dalanlardan uzak durulması,
6. Mahlukata hizmeti, ibadet olarak görmesi,
7. Fasıkların terk edilmesi, takva sahiplerinin sevilmesi,
8. Diğerkâmlık.

Sonuç olarak yukarıda sıraladığımız ilahi aşkın belirtileri olarak şunları söyleyebiliriz ilahi aşkın tek odaklandığı nokta Allah'tır. Allah için sevmek, Allah'ın tezahürü olan ne varsa onlara Allah cihetiyle bakmak, kişiyi Allah'tan alıkoyan içinde Allah aşkından başka dünyaya dair içinde hangi sevgi varsa onu bulundurmamak, Allah için sevebilmek, O'nu anmak ve O'nu sevenleri sevmek, O'ndan uzaklaştıracak şeyleri terk etmesi, ahlaki vasıflara sahip olmak şeklinde ilahi aşkın insandaki belirtilerini ifade edebiliriz.

¹³⁹ Çetin, *Aşk*, 43-51.

2.4. İslam'da Aşk Tasavvuru

Aşk, sevgiliye duyulan muhabbet ve sevginin ifratıdır, aşırı derecedeki sevgi halidir.¹⁴⁰ Aşk kelimesi bir fiil olup, faili aşık, me'fulü ise maşuktur.¹⁴¹ İslam tasavvufunda ise insan-Allah ilişkisi bağlamında insan aşık, maşuk ise Allah'tır.¹⁴²

Aşk kavramının sözlüklerde sarmaşık anlamına gelen "aşeka" kökünden ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Aşk da sarmaşık gibi sevgiliyi sarıp sarmalayan, sevgilinin ruhundan, canından istifade ederek sevgiliyi ruhen zayıflatan sarmaşık gibi kurutan tarafı ile benzerlik göstermektedir. Diğer taraftan hem tatlı hem ekşi olan bir meyveye de "uşuk" adı verilmiştir. Sevgili ile aşırı muhabbetin hoş tatlı bir duygu vermesi, ayrılığın hüznü ekşiliği ile benzetilmektedir.¹⁴³

Aşk kavramı farklı tanımlamalarla birlikte farklı kavramlar ile de açıklanmıştır. Aşk duygusunun şiddetine göre İrade, Muhabbet, Hevâ, Tebettül, Şağaf Aşk, Ülfet, Hullet, Valeh, Meveddet, Hüyam şeklinde sıralanmıştır.¹⁴⁴ Bu kelimelerin sözlük manaları aşağıdaki gibidir:¹⁴⁵

İrade: "Arapçada istemek anlamına gelen bu kelime, kalpte bulunan muhabbet ateşinden bir kor parçası."

Muhabbet: "Kötü huylardan arınma ve güzel huylarla donanma suretiyle sevgiliye layık olmak ve yaklaşmak."

Hevâ: "Arapça, arzu istek gibi anlamları vardır. Kâşânî şöyle tanımlar: Nefsin, şeriatı dikkate almaksızın arzuladığı şeylere yönelmesi."

¹⁴⁰ İbn Arabî, *İlahi Aşk*, Çev. Mahmut Kanık (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 78.

¹⁴¹ Hilal Arslan, *İbni Sina ve Mevlâna'nın aşk felsefelerinin karşılaştırılması/The Comparison of the love philosophy of Mevlâna and Ibn Sina* (Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 11.

¹⁴² Ünal, Yavuz, vd. "Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşâsında Dinin Yeri Sempozyumu." (2016), 168.

¹⁴³ *TDVİA*, "Aşk".

¹⁴⁴ Cebecioğlu, "Aşk", 24.

¹⁴⁵ Cebecioğlu, "Aşk", 24.

Tebettül: “Arapça inkitâ yani kesilmek demektir. Bu ifâde Kur’ân-ı Kerim’de geçer: ‘Kendini tam olarak Allah'a ver’ (Müzzemmil/7). Bir kişinin kendini dünyadan çekip tamamen Allah'a vermesine, tebettül denir. Hakikati müşahede etmek üzere, isteklerden ve hazlardan tam anlamıyla sıyrılmak.”

Şağaf: “Kalbi parçalayan ve yakan ateşli sevgi.”

Aşk:”Sevenin sevgilisinde kendisini yok etmesi, âşıkın yok, sadece maşukun var olması, her şeyin ondan ibaret olma hâli.”

Ülfet: “Arapça, kaynaşma, yakınlık, ısınma gibi anlamları olan bir kelime. Cürcanî, bu tabiri, iyi geçinmeyi sağlamaya yardım konusunda fikirlerin birleşmesi, şeklinde tanımlar. İyi geçinmek anlaşmazlığa düşmeden, herkesle güzel geçinmek.”

Hullet: “Sevgilinin sevgisiyle sermest olmak, tam dostluk.”

Valeh: “Dostun ve yârin güzelliğini seyrederken sevgi şarabıyla kendinden geçme. Sevgi şarabını kana kana içme.”

Meveddet: “Sevgi sebebiyle kalbin özlem içinde bulunması.”

Hüyam: “Sevdalığı çıldırtan sevgi, sevgi çılgınlığı, çılgınca sevme, sevgilinin kulu, kölesi olma.”

2.4.1. Kur’an ve Hadislerde Aşk Tasavvuru

Aşk kavramının sözlükte ve bu kavram ile ilgili yapılan tanımlara baktığımızda farklı başlıklar altında aşırı sevgi, sevginin ifratı anlamlarına geldiğini ifade etmiştik. Etimolojik anlamda Farsça kökenli bir kelime olan aşk, iki bireyin birbirine olan duygularını da ifade etmektedir. Kur’an’a baktığımızda ise daha farklı bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz.

Kuran ve sahih hadislerde terim olarak geçmeyen aşk kelimesinin yerine aşk kelimesine yakın anlamlar taşıyan kelimelere rastlamaktayız. Ancak sufiler “İman

edenlerin Allah'a olan sevgisi daha şiddetlidir."¹⁴⁶ Ayetini aşk kavramı ile yorumlamışlardır.

İbnu's Serrac'ın rivayetine göre, "Onu öfke ve aşk arasında kaybetmedi." Anlamında çevrilen hadise göre aşk kelimesi Peygamber tarafından kullanılmıştır.¹⁴⁷

İslamiyet'in ilk zamanların itibaren Allah sevgisini "Hubb" kavramı ile ifade edilmiştir. Allah sevgisi yerine kullanılan kelimelerin yerini aşk kelimesinin alması uzun zaman almıştır. Buna dair ilk rivayet Hasan Basri'nin "Kulum bana, ben de ona âşık oldum." Kudsi hadisinin Allah tarafından buyrulduğuna dair rivayetine dayanır. Tarihte "Ben Allah'a, Allah da bana âşiktir." Dediği için kafir ilan edilip, idam edilenler de rivayetler arasındadır. Tasavvuf ehli olan, Bayezıd-i Bistami, Hallac-ı Mansur, Rabia el-Adeviyye, Cüneyd-i Bağdadi gibi Allah sevgisinden bahseden isimler ise Allah aşkını anlatırken mahbup, habib, muhabbet gibi kelimeleri kullanmışlardır.¹⁴⁸

Allah sevgisinin ifade edilirken aşk kavramının kullanılması tartışmalara yol açan bir konu olmuştur. Tasavvuf ehlinin bir kısmı aşk kelimesinin kullanılmasında bir sakınca olmadığını ifade ederken dayanak noktaları "Şunu yaparsa bana âşık olur, bende ona âşık olurum."¹⁴⁹ Hadisi olmuştur. Başka bir dayanak noktası ise "İman edenler Allah'ı daha şiddetle severler"¹⁵⁰ ayetidir. Ayette geçen "şiddetle severler" ifadesini aşk şeklinde yorumlamaktadırlar. Bir başka dayanak noktası ise Peygamberin Hz. Ömer'e "Ben sana herkesten daha sevimli olmadıkça iman etmiş olmazsın" hadisinde herkesten daha çok sevmeyi sevmenin niteliğinin aşk boyutunda olması gerektiği yönündeki yorumlardır.

Tasavvuf ehlinin bir kısmı ise aşk kavramını kullanmanın uygun olmadığı görüşündedirler. Kuran ve hadiste geçen Hubb kökenli kelimelerin aşkı ifade etmediği yönünde görüşü benimseyenler, aşk kelimesi ile bağlantının kurulamayacağı yönünde

¹⁴⁶ El-Bakara 2/165.

¹⁴⁷ İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, *Aşıklar Kitabı*, çev. Feyzullah Demirkıran, Savaş Kocabaş, (İstanbul: Şule Yayınları, 2002), 35.

¹⁴⁸ Arslan, *İbni Sina ve Mevlâna'nın Aşk Felsefelerinin Karşılaştırılması*, 2.

¹⁴⁹ El-Cevziyye, *Aşıklar Kitabı*, 36.

¹⁵⁰ El-Bakara 2/ 165.

fikir beyan etmişlerdir. İkinci görüş ise sevgide aşırılık olan aşk kavramı insanın yeterliliğinin üstünde bir kavramdır. Çünkü insan, Allah'ı aşırı derecede sevebilecek kapasiteye sahip değildir. İnsanı aşan bir durum olduğu görüşündedirler.¹⁵¹

Aşk kavramı Kur'an'da doğrudan geçen bir kavram değildir. Kur'an'da tüm sevmeye ve sevgiler için "Hubb" kelimesi kullanılmaktadır. Kur'an'da Allah sevgisi, iki cinsin birbirine sevgisi, dünya sevgisi, mal mülk sevgisi, anne ve baba sevgisi için hubb kelimesi kullanılır. Hubb kelimesi sevgi kavramının anahtarı olarak tanımlayabiliriz. Kur'an'da geçen "vudd, şegaf, alaka, ğaram, sahabe, hanan, hüllet, heva" kelimeleri Hubb kelimesi olan "Ha-Ba-Be" kökünden ortaya çıkan Hubb kelimesinin türevi olarak ifade edebiliriz.¹⁵² Hubb, seveni sevgiliye bağlayan sevene canlılık ve hayat veren bir duygudur. Diğer bir tanımlama ile "Hubb, bir şeyin çok istenmek suretiyle ona bağlanıldığı ve bu bağlılığın gönülde yer ederek her türlü şart altında devamlı olarak kaldığı hiçbir şekilde gönülden çıkmadığı bir duygudur."¹⁵³ Hubb, bir devenin çöktüğü yerden bir yere gidemeyip orada kalması gibi kulun kalbine işleyen sevgidir.¹⁵⁴

Kuran ve hadislere baktığımızda sevginin söz konusu olduğu ayet ve hadislerde ilk akla gelen Allah sevgisidir. Hemen ardından Peygamber sevgisi gelmektedir. Bütün sevgi ve sevgi çeşitlerine baktığımızda kastedilenin Allah ve Peygamber sevgisi olduğu ulemanın ittifak ettiği bir meseledir. Tartışmalı olan tek mesele ise yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Allah'a karşı olan sevginin imkânı meselesidir.¹⁵⁵

¹⁵¹ El-Cevziyye, *Aşıklar Kitabı*, 36.

¹⁵² Ali Emrah Görmek, *Mevlâna ve Yunus Emre'nin Aşk Felsefelerinin Mukayesesi (Mesnevî ve Yunus Emre Divanında)*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2019.), 2.

¹⁵³ Görmek, *Mevlâna ve Yunus Emrenin Aşk Felsefelerinin Mukayesesi*, 2.

¹⁵⁴ Görmek, *Mevlâna ve Yunus Emrenin Aşk Felsefelerinin Mukayesesi*, 2.

¹⁵⁵ Raşit Küçük, "Sünnet ve Hadislerde Sevgi" *İslam'da Sevgi Temelinde Beşerî Münasebetler*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010) 229.

2.4.2. İbn-i Sina

İbn Sina aşk hakkındaki görüşlerini yedi bölümden oluşan Aşk Risalesi'nde belirtmiştir. Varlıkla ilişkilendirdiği aşkı ontolojik açıdan ele alan İbn Sina, varlık ile aşk arasındaki ilişkiyi irdeler. Varlıkların sebebi olarak gördüğü aşk aynı zamanda Allah'ın varlığının delilidir. İbn Sina bunu “aşk, âşık ve mâşuk varlığın mevcudundan kopanlardır” diye ifade eder. Aşkı varlığın temel sebebi olarak görür.¹⁵⁶ İbn Sina'nın varlığının temel sebebi olarak aşkı görmesi, Farabi'deki gibi bir “taşma” durumudur. İbn Sina taşma durumunu “inayet” olarak ifade etmektedir. İbn Sina'ya göre inayet:

“Bir olan Allah, özüyle iyilik sitemi içinde âlemin var oluşunu bilir, O özüyle, bu âlemde gerçekleşen kemalin ve iyiliğin sebebidir ve iyiliğin bu şekilde gerçekleşmesinden memnundur. Allah iyilik düzenini, imkânın en güzel yönüyle düşünür ve O'nun düşüncesinden en güzel düşünüş şekline uygun olarak, bir düzen ve iyilik yayılır. Bu yayılış, düzende sonuçlanacak en güzel şekilde olur.”¹⁵⁷

İbn Sina, iyilik ve aşk arasındaki ilişkiyi incelerken şöyle bir tanım yapmıştır:

“Aşk, gerçeğin, iyi, güzel ve cidden uygun olanı bulup onu istemekten başka bir şey değildir. Bu ayrılan şeylerden olursa, ayrı olduğu sırada ona meyletmenin, var olduğu sırada da onunla bir olmanın mebedidir. Sonrasında her bir varlık kendine münasip olan güzeli bulup ona eğilim göstermekte fakat yok olunca ona temayül etmektedir.”¹⁵⁸

İbn Sina yukarıdaki tanım bağlamında birçok kavramın birbiri ile ilişkisini gözler önüne sermektedir. Bu kavramlar, “gerçek, iyi, uygun olmak” ve “güzel” neyi ifade etmektedir?” sorusudur. İbn Sînâ, aşk ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi açıklamak üzere,

¹⁵⁶ Sina, *Aşk Hakkında Risale*, 73.

¹⁵⁷ Hayrani Altıntaş, *İbn Sînâ Metafizigi*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997), 83.

¹⁵⁸ İbn Sînâ, *Risale Fi Mahiyat Al-İşk*, çev. Ahmet Ateş, (İstanbul: Sır Yayıncılık, 2000), 3.

Risale Fi Mahiyat Al-İşk adlı risalesini yazmıştır. İbn Sina gerçek kavramını varlığın kendisi ile özdeşleştirmektedir.¹⁵⁹ Ona göre varlıkların her biri vücut ve suret kazanarak kendi kimliğini oluşturur. O halde varlığın kendisinin iyiliği arzulanması Allah tarafından gelmektedir.

İbn Sina'ya göre psikolojik anlamda aşk güzele ve uygun olana aşırı derecedeki arzudur.¹⁶⁰ İbn Sina'ya göre başka bir tanımlamayla aşk, hissedilen, içten, samimi, saf bir sevgidir.¹⁶¹ Aşkın bu anlamı bağlamında bir çeşit his ve duygu olduğunu söyleyebiliriz. Aşk kavramı muhabbet ve şevk kelimeleri ile de benzer anlam taşımaktadır. Bundan dolayı İbn Sina: "İşk bizzat muhabbettir."¹⁶² der.

İbn Sina varlığın özünün, maddede yani bedende olmadığını ruhta olduğunu ifade eder. İbn Sina'ya göre ruh ve beden farklı formlardır. İbn Sina'ya göre ruh, varlığının özünün düzeni olup, onun varlığını devam ettiren bilgi, beceri ve tutumun tarifidir.¹⁶³

İbn Sina aşkı açıklarken metafizik anlamda merkeze aldığı kavramlar nefis ve ruh olmuştur.¹⁶⁴ İbn Sina yazdığı eserlerde nefis ile ruhu birlikte kullanmış, daha çok ise tercih ettiği kavram nefis olmuştur. İbn Sina ruhu bedenden farklı bir formda ele alırken, ruhun bedene ait bilgileri bilmeye ihtiyacının olmadığı, dış dünyadaki bilgileri ruh tek başına kavrama yetkinliğine sahip olduğunu ifade eder.¹⁶⁵

İbn Sina Kânûn fi't-Tıb, Edviyei Kalbiyye, Fi sebebi icâbetü'd-dua ve keyfiyeti'z-ziyâret, el-İşârât ve't-tenbihât adlı eserlerinde ruh kavramına yüklediği anlamlar şu şekildedir:

¹⁵⁹ Burhan Ulutan, *İbn Sinâ Felsefesi*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2000), 90.

¹⁶⁰ Mehmet Bayrakdar, "İbn Sina'da Varlık, Varoluşun Sebebi ve Varlığın Delili Olarak Aşk", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27/1 (1985), 302.

¹⁶¹ İbn Sinâ, *Risale Fi Mahiyat Al-İşk*, 6.

¹⁶² Bayrakdar, "İbn Sina'da Varlık, Varoluşun Sebebi ve Varlığın Delili Olarak Aşk", 302.

¹⁶³ Ulutan, *İbn Sina Felsefesi* 91.

¹⁶⁴ Arslan, *İbni Sina ve Mevlâna'nın Aşk Felsefelerinin Karşılaştırılması*, 40.

¹⁶⁵ Arslan, *İbni Sina ve Mevlâna'nın Aşk Felsefelerinin Karşılaştırılması*, 40.

İbn Sina kalbin ruha ev sahipliği yaptığını¹⁶⁶, ruhun bedendeki organlar ile nefis arasında aracı olduğunu¹⁶⁷, ruhun nefsin bir organı olduğunu, kalbin dışında da karaciğer ve beyinde var olduğunu, omurilik ve sinirlerde işlevlerinin olduğu gibi anlamlar yüklemiştir¹⁶⁸. İbn Sina ruha yüklediği anlamlardan yola çıkarak ruhun maddesel bir öz olup nefsin beden içerisindeki hareketlerine aracılık ettiği, insan ile diğer varlıklar arasındaki farka karşılık gelen manevi cevher olduğu ve ölüm ile varlığından söz ettiğimiz durumu ifade etmektedir.¹⁶⁹

İbn Sina Kitabı'ı Hudud adlı eserinde nefsi şöyle tanımlamaktadır:

“İnsan, hayvan ve bitkilerin ortak olduğu ve yine insan ve semavi meleklerin de ortak olduğunu bir manaya gelen ortak bir isimdir. Nefsin birinci manaya göre tanımı ‘tabîi cismın bilkuvve hayat sahibi olmaya yönelik kemâlidir.’ Nefsin ikinci manaya göre tanımı ise ‘gayri cism (cismani olmayan) bir cevherdir.’ Ayrıca nefis, kendisini düşünsel (nutki) yani bilfiil ya da bilkuvve akli bir ilkeyi seçme yoluyla onu hareket ettiren bir cismın kemalidir. Bilkuvve olan insani nefsin faslı, bilfiil olan ise meleki nefsin faslı ya da hassası (özelliği)dır.”¹⁷⁰

İbn Sina'nın nefis tanımına baktığımızda nefsin cismani olmadığını ve nefsin varlığının özünü tarif etmediğini ifade etmektedir. Nefs kavramı onun özü ile ilişkilendirildiği yani fiil ve kuvvetine karşılık gelmektedir.¹⁷¹ İbn Sina'nın nefis tanımlamalarından yola çıkarak marifetü'n-nefsi natika ve ahvaluha adlı risalesinde nefse dair yazdığı

¹⁶⁶ İbn-i Sina, *El-Kânûn Fi't-Tıb Tercümesi*, nşr. Tokadı Mustafa Efendi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2018), 3/20.

¹⁶⁷ Emine Taşçi Yıldırım “İbn Sînâ'da Ruh-Nefs Kavramı ve Ruh Kasidesi Bağlamında Ruhun Bedenle Olan Münasebeti”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 11/2 (2020), 678.

¹⁶⁸ Ali Durusoy, "İbn Sînâ Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri." (İstanbul: İFAV,1993), 107.

¹⁶⁹ Yıldırım, “İbn Sînâ'da Ruh-Nefs Kavramı ve Ruh Kasidesi Bağlamında Ruhun Bedenle Olan Münasebeti”, 685.

¹⁷⁰ İbn-i Sina- Ebû Alî. *Tanımlar Kitabı: Kitâbü'l-Hudûd*. çev. Aygün Akyol, İclal Arslan, (Ankara: Elis Yayınları, 2013), 30-31.

¹⁷¹ Yıldırım, “İbn Sînâ'da Ruh-Nefs Kavramı ve Ruh Kasidesi Bağlamında Ruhun Bedenle Olan Münasebeti”, 677.

kısımlar bağlamında da İbn Sina'ya göre nefis, ruha canlılık katan bir özelliği ile karşımıza çıkmaktadır¹⁷².

Özetlemek gerekirse İbn Sina ruh ve nefis kavramlarını çoğu zaman birlikte eş anlamlı bir şekilde kullandığını, farklı anlamlarda ise bu iki kavramın bedendeki yerine göre değiştiğini ifade edebiliriz.¹⁷³

İbn-i Sina'ya göre aşkın kaynağı Allah'tır. Aşk, aşık, maşuk Allah'tır. Aşk, aşık, maşuk kavramlarının Allah ile bağdaştırması İbn-i Sina'nın aşk görüşünün temelini oluşturmaktadır. Böylelikle Allah ile aşk bağdaştırması ilk hareket ettirici güç olarak yorumlayabiliriz. Çünkü Allah yarattığı her varlığa kendinden olan aşkı yaratılmışlara ilhistirmesi ilk olana bir yönelim, arzu ve çıkış noktasına geri dönüşü ifade eder.¹⁷⁴

Psikolojik anlamda İbn Sina'ya göre aşkın insanda, canlı, cansız tüm varlıklarda doğuştan itibaren zuhur ettiğini yani bilkuvve şeklinde var olduğunu ifade eder.¹⁷⁵ İbn Sina'ya göre insanlar bir varlıkta güzellik ile karşılaştıklarında âşık olurlar ve İbn Sina aşkı insanda bir fenomen olarak görür. İbn Sina'ya göre hayatta sevmeyen ya da âşık olmayan yok denecek kadar azdır.¹⁷⁶ İnsanda sevme ve aşk duygusu doğuştan gelen bilkuvve olarak görmektedir. Varlığı gerçek ve doğuştan olan bu aşk insana karşı yeterli gelmemektedir, eksiktir ve yetkin değildir. O halde bu eksik aşk, mutlak aşk sahibi olan hem aşk hem aşık hem maşuk olan Allah tarafından alınmıştır.¹⁷⁷ İnsan bu dünyada eksikliğini fark ettiğinde daha yetkin ve güç sahibi olana yönelir. Bu bağlamda yönelim mutlak ve sonsuz aşk sahibi Allah'a olmaktadır.¹⁷⁸

Burada yazdıklarımızdan hareketle İbn Sina aşka bir tanım getirmekle kalmamış nasıl bir duygu olduğunu da ifade etmeye çalışmıştır. Bunu *Risale Fi Mahiyat Al-İşk*

¹⁷² Hasan Akkanat, "İbn Sina'nın 'Düşünen Nefsi ve Durumlarını Tanıma' Adlı Risalenin Çeviri ve İncelemesi." *Felsefe Dünyası* 48 (2008), 164-165.

¹⁷³ Yıldırım, "İbn Sînâ'da Ruh-Nefs Kavramı ve Ruh Kasidesi Bağlamında Ruhun Bedenle Olan Münasebeti", 686.

¹⁷⁴ İbn Sînâ, *Risale Fi Mahiyat Al-İşk*, 4-8.

¹⁷⁵ İbn Sînâ, *Risale Fi Mahiyat Al-İşk*, 4-8.

¹⁷⁶ İbn Sînâ, *Risale Fi Mahiyat Al-İşk*, 5.

¹⁷⁷ İbn Sînâ, *Risale Fi Mahiyat Al-İşk*, 5.

¹⁷⁸ Bayrakdar, "İbn Sina'da Varlık, Varoluşun Sebebi ve Varlığın Delili Olarak Aşk", 305.

eserinde hem sınırlılıklarını hem de betimlemesini yapmıştır. İbn Sina aşkın özde bir potansiyel olduğunu ve bunun insanın ezelde içinde var olan bir yetenek olduğunu belirtir. İbn Sina aşka ulaştırıcı yolları iyi ve güzel diye tanımlayarak bu istek ve arzunun kişinin potansiyelinde var olduğunu vurgularken iyi ve güzel olana ulaşma arzusu kişiyi kemal derecesine ulaştırmaktadır. İbn Sina beşerî aşkı, İlahi aşka ulaşmada destekleyici bir güç olarak görmektedir. Âşık olan biri İbn Sina'ya göre ulaşılacak en üst konuma ulaşmıştır. Bu konum kemal derecesindedir. Âşık olmuş biri İbn Sina'ya göre evrendeki birçok sırrı çözmüştür. Alemin özünü, varlıkların birbiri ile ilişkisini sebeplerini anlamlandırmıştır.

2.4.3. İbn Hazm

Geçmişten günümüze kadar tartışılan bir kavram olan aşk kavramı Endülüslü bilim insanı olan İbn Hazm tarafından psikolojik bir boyutta tahlil etmiştir. İbn Hazm bu tahlilini bir dostunun isteği üzerine “Güvercin Gerdanlığı Sevgiye ve Sevenlere Dair” anlamına gelen Tavku'l-Hamame fi'l-Ulfeti ve'l-Ullaf adlı eserinde kaleme almıştır.

Güvercin Gerdanlığı ismi ile aşk arasında anlamlı bir metafor ortaya çıkmaktadır. Güvercinlerin boynundaki halka biçimindeki tüyleri ifade ederken İslam edebiyatında bu metafor, boyna geçen bu halkanın ölünceye kadar çıkmayan “aşk zinciri” şeklinde pek çok şair tarafından kullanılmıştır.¹⁷⁹

İbn Hazm Güvercin Gerdanlığı adlı eseri ülfet, sevgi, muhabbet ve bağlılık konusunda yazılmış bir psikolojik tahlil denemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. İbn Hazm bu eserinde hayal ürünü olan, gerçeğe dayanmayan olaylara yer vermez. Tümevarım yöntemini kullanan İbn Hazm, psikolojik tahlillerini hazır cevaplarla sonuçlandırıldığı mantıki önermelere başvuruyor.¹⁸⁰

¹⁷⁹ İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı: Sevgiye ve Sevenlere Dair*, çev. Mahmut Kanık, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 15.

¹⁸⁰ İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı: Sevgiye ve Sevenlere Dair*, 23.

İbn Hazm Güvercin Gerdanlığı adlı eserinde önce aşk kavramını tanımlar. Daha sonra aşkın dini, siyasi, ekonomik, sosyal, bireysel, ahlaki boyutlarını, yansımalarını, sonuçlarını tahlil eder.

İbn Hazm tahlilleri esnasında sıklıkla hem kendi gözlemlerine hem de bu konu ile ilgili anlatılara başvurur. İbn Hazm açısından aşk ruhsal ve duygusal boyutu olsa da insanların başına gelen bir hadise olarak değerlendirir.

İbn Hazm'a göre aşk tanımlanması pek kolay olmayan hassasiyeti olan bir kavramdır. Aşk İbn Hazm'a göre âşık olmakla ve o duyguyu tatmakla anlaşılabilir ki tatması gereken duygular arasında da aşk acısı bulunmaktadır.¹⁸¹ Buna rağmen İbn Hazm aşkı şu şekilde tanımlamaktadır: "Aşk, ruhların çeşitli yaratıklar arasında bölünmüş parçalarının birleştirilmesidir."¹⁸² Buna göre bütün yaratılmışlar evrende kendine uygun olan parçayı bulup bir bütünlük kazanması olarak değerlendirebiliriz. Allah Kuran'da "Sizi bir candan, Adem'den yaratan, bundan da gönlü kendisine yatıp ısınsın diye eşini yapan O'dur, Allah'tır."¹⁸³ Bu ayete göre İbn Hazm parçaların birleşmesi görüşüne göre Allah, Adem'in eşinde bulacağı huzurun nedeni olarak Havva'nın kendisinden bir parça olması olarak görmektedir. İbn Hazm bu görüşe ek olarak eğer birbirinin arasında benzeşen ve uyumlu olan bir yön yoksa iki kişinin birbirini sevmesi imkansızdır. Benzeşme ve uyum ne kadar çok olursa sevgi de o kadar sağlam olacağını vurgular.¹⁸⁴ İbn Hazm bu görüşünü peygamberin: "Ruhlar askere alınmış bir ordudur. Orduyu oluşturan erler birbirleri ile ne denli tanışıyorlarsa, aralarında o denli bir geçim olur. Birbirleriyle hiç tanışmıyorlarsa, aralarında geçimsizlik ve uyuşmazlık olur."¹⁸⁵ Hadisi ile desteklemektedir. Öyleyse aşk ruhta oluşan bir duygudur. İbn Hazm'a göre eğer parçalar arasındaki uyum ve benzeşim fazla ise aradaki bağ da kuvvetli olacaktır. Bu bağı kuvvetlendiren faktörler ortadan kalkınca geriye aşk kalmayacaktır. Herhangi bir nedenden ötürü birinin sizi sevmesi sonucunda o neden ortadan kalkınca, aşk da

¹⁸¹ İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı: Sevgiye ve Sevenlere Dair*, 8.

¹⁸² İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı: Sevgiye ve Sevenlere Dair*, 23.

¹⁸³ El-A'raf 7/189.

¹⁸⁴ İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı: Sevgiye ve Sevenlere Dair*, 24.

¹⁸⁵ İsmâ'il el-'Acluni, *Keşfu'l-Hafa*, nşr. Ahmed el-Kalâş (Beyrut, 2001, 1/98).

ortadan kalkacaktır. Bu sebepten dolayı İbn Hazm en yüce aşk olarak Allah aşkını görmektedir.¹⁸⁶

İbn Hazm'a göre âşık olan kişide ortaya çıkan belirtiler çok açıktır. Her zeki insanın üzerinde oluşan belirtileri fark edebileceğini ifade eder. İbn Hazm ilk belirti olarak kişinin sevdiğini derin derin seyretmesidir. Gözün insanın gönül dünyasını yansıtan bir ve pencereye benzetir. Seven kişinin hareketlerini sevgiliye göre yönlendirmesi, ona bakarken odaklanması onunla yakınlaşma, onunla uzaklaşması adeta bukalemunun güneşi izlemesi gibi durumları aşkın belirtileri olarak nitelendirir.¹⁸⁷ Bu belirtiyi bir şiirinde şu şekilde pekiştirmektedir:

“Benim gözüm senden başkası üzerinde eylene durmaz;

Mıknatısın özellikleri diye anlatılanlar tam sana uyuyor.

Her nereye yönelirsen yönel ve hangi işi yaparsan yap,

Dilbilgisinde sıfatın nitelediği isme uyduğu gibi, gözlerim seni gözler.”¹⁸⁸

İbn Hazm'ın aşkın belirtileri olarak nitelendirdiği diğer bir mesele ise sevgilinin sözlerine odaklanmak, sadece sevdiğine söyleyebilecek şeyleri saklamak, sevgiliyi canı gönülden dinlemek, söylediği şeyleri hayretle dinleyebilmek, yalan bile söylese ona hak vermek, haksız olduğu durumlar bile ona hak verebilmek, lehine kararlar verebilmek vb. durumları aşkın belirtisi olarak sıralar. Sevenin sevgiliyle buluşacağı zamanlarda aceleci davranması, ona her zaman yakın olmaya çalışması, ayrılığa sebebiyet verecek her türlü uğraştan uzak kalması vb. gibi durumları da aşkın belirtisi olarak nitelendirir.¹⁸⁹

¹⁸⁶ İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı: Sevgiye ve Sevenlere Dair*, 45.

¹⁸⁷ İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı: Sevgiye ve Sevenlere Dair*, 51.

¹⁸⁸ İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı: Sevgiye ve Sevenlere Dair*, 52.

¹⁸⁹ İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı: Sevgiye ve Sevenlere Dair*, 52.

İbn Hazm'a göre aşkın diğer belirtileri ise şunlardır: Aşık sevdiğinden bahsetmekten sürekli onu anlatmaktan son derece keyif alır. Sevgilisinden sürekli bahsetmesi kadar hiçbir şey ona bu kadar tatmin edici gelemmez. Hatta aşkı, aşığı kör ve sağır eder, çevresinde söylenenler aşığı o kadar ilgilendirmez, dünyası sevdiği kişi olmuştur. Aşığın yalnızlığı sevmeye başlaması, inzivaya çekilmesi, zayıflaması, sık sık yürüyüşe çıkması İbn Hazm'a göre insanı yanıltmayan belirtiler arasındadır. İbn Hazm âşık olan kişinin uykusuzluk yaşadığını hatta aşıkların yıldızların çobanı olduklarını, uzun bitmek bilmez gecelerin yoldaşı olduğunu ifade eder.¹⁹⁰ Bu belirtileri İbn Hazm bir şiirler şu şekilde pekiştirmektedir:

“Sabit ya da devingen olmalarını sağlamak sanki benim işimmiş gibi, yıldızları güdüyorum.

Öyle görünüyor ki yıldızlar ve gece ruhumda yanan sevda ateşleridir.

Sanki ben, nergislerin parlaklığıyla yeşillikleri daha çok parlayan bir bahçenin bekçisiyim.

Şayet Batlamyus yaşıyor olsaydı, yıldızların akışını gözlemlemede benim, insanların içinde en güçlü olduğum kanısında varırdı kuşkusuz.”¹⁹¹

İbn Hazm'a göre aşkın diğer belirtileri ise aşığın, sevdiğinin ailesine karşı tutum ve davranışlarıdır. Sevgilisinin yakınlarına, ailesine kendi ailesi, çevresi ve yakınlarından daha fazla sevgi ve ilgide bulunmasıdır. Bir diğer belirtisi ise aşığın gözyaşlarıdır. İbn Hazm gözyaşının belirti olup olmamasında bir ayrıma giderek kimilerinin gözyaşlarının bol olduğu ve rahatça ağlayabilirken

¹⁹⁰ İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı: Sevgiye ve Sevenlere Dair*, 55.

¹⁹¹ İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı: Sevgiye ve Sevenlere Dair*, 56.

kimilerinin ise gözlerinin kuru olduğunu hiç ağlamadığını ifade eder.¹⁹² İbn Hazm aşkın belirtisi olarak gördüğü gözyaşını şu şiirle pekiştirmektedir:

“Üzüntümün delili yürekte alevlenen ateş ve yanaklardan süzülen gözyaşındır. Sevgilisine tutulmuş kişi gönlündeki sırrı saklasa bile, gözyaşı onu açığa vurur. Gözkapakları gözyaşı dalgasını savurursa, bil ki gönül yaman bir aşk besliyordur.”¹⁹³

İbn Hazm aşkın belirtilerinin yanı sıra aşkı anlatırken bahsettiği diğer bir konu ise aşkı ifade etme yollarıdır. Bunlardan ilki aşğın sevgilisine duygularını, hislerini ima yoluyla anlatmaya çalışmasıdır. Bunu yapmanın ilk yöntemi olarak şiir okumayı ya da benzetmeler yaparak, bilmece sorarak veya nükte yaparak imalı sözler söyleyerek ifade etmeye çalışır.¹⁹⁴

İbn Hazm’a göre iki sevgilinin arasında karşılıklı onaylamalar gerçekleşince aşkı ifade etmenin bir diğer yolu ise göz işaretleridir. Ancak İbn Hazm’a göre sevgilinin göz işaretlerinin farklı anlamlara geleceği konusu dikkat kesilmesi gereken bir durumdur. Göz kapağını indirmek onaylamayı, uzun uzun bakmak umutsuzluk ve acı çekmeyi, göz kırpmak sevinmeyi vb. durumları ifade eder. Böylelikle İbn Hazm, gözün elçilik yaptığını, gözün ruhun yansıması olduğunu ve en sadık rehber olduğunu belirtir.¹⁹⁵

İbn Hazm’a göre aşkı ifade etmenin bir diğer yolu ise mektuplaşmadır. İki sevgilinin karşılıklı anlaşması sonucunda mektuplaşmaların başladığını söyler. Sevgilinin mektubunu okuduğunu bilmek aşık için büyük bir zevk olduğunu ifade eder. İbn Hazm mektuplaşırken sevgililerin gözyaşı ile mürekkebi sulandırma olayından bahsederken en ilginç olanı ise aşğın elini bıçakla kesmesi sonucunda, elinden akan kanı mürekkep yerine kullanarak yazmasıdır.¹⁹⁶

¹⁹² İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı: Sevgiye ve Sevenlere Dair*, 58.

¹⁹³ İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı: Sevgiye ve Sevenlere Dair*, 60.

¹⁹⁴ İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı: Sevgiye ve Sevenlere Dair*, 76.

¹⁹⁵ İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı: Sevgiye ve Sevenlere Dair*, 78.

¹⁹⁶ İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı: Sevgiye ve Sevenlere Dair*, 80-81.

İbn Hazm aşkı ifade etmenin bir diğer yolu olarak ise aracı gönderme olarak sıralar. Sevgililerin arasında sıkı bir içtenlik ortaya çıkınca aracı gönderme işinin başladığını söyler. İbn Hazm'a göre aracı büyük bir özenle seçilmeli, becerikli insanlar olmalıdırlar. Aracının onur ve şerefini koruması, kurnaz ve her şeyi anlayan biri olması özen gösterilmesi gereken nitelikler arasında sayılmıştır.¹⁹⁷ Aracı olacak kişinin sır saklayabilen, her şeyi eksiksiz aktarabilen, ölçülü, ağzı sıkı, güzel sözlü, alçakgönüllü ahde vefalı olması aracıda beklenen özellikler arasında sayılmıştır. Bu özelliklerin eksikliği oranında aşığı zarar vereceğini söyler.¹⁹⁸

İbn Hazm aşk içerisinde zıtlıklar barındıran bir duygu oluşundan dolayı aşkı tahlil ederken aşkıta birbirine zıt olan kavramları da şu şekilde sıralamıştır:

“Sır Saklama-Sırrı İfşa Etme, İtaat-Muhalefet, Eleştirici-Yardımsever Dost, Kavuşma-Ayrılık, Vefa-İhanet.”

İbn Hazm Güvercin Gerdanlığı adlı eserinde aşk önündeki engelleri de “Gözetleyici, Jurnalci, Kaçınma” şeklinde sıralamıştır.

İbn Hazm aşk üzerine tahlillerini barındırdığı Güvercin Gerdanlığı adlı eseri hem edebi hem de psikolojik yönlerinin olması sebebiyle önemli bir yer edinmiştir. Toplumun her kesimini iyi bir şekilde gözlemleyen ve gerçek yaşanmış olaylar üzerinden tahlillerde bulunarak aşkın ne olduğu, aşkın belirtileri, aşkın nedenleri, aşkın kendi içindeki duygusal çelişkileri, aşkın önündeki engelleri derinlemesine tahlil etmiştir. Eserde daha çok beşerî aşk üzerine tahliller bulunsada aşka dini açıdan da bakan İbn Hazm, aşkın her insanın doğal bir ihtiyacı olduğunu, dinen yasak bir unsur olmadığını, en yüce aşkın ise Allah aşkı olduğunu ifade eder. Kişiyi günaha itebilecek unsurlardan da uzak durması gerektiği konusunda da tavsiyeler vermiştir.¹⁹⁹

2.4.4. İbn Arabi

İbn Arabi “İlahi Aşk” adlı eserinde aşk ile ilgili bakış açısını ve görüşlerini anlatmaktadır. İbn Arabi bu eserinde “Sevginin Temelleri, Sevginin Belirtileri, İlahi

¹⁹⁷ İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı: Sevgiye ve Sevenlere Dair*, 81.

¹⁹⁸ İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı: Sevgiye ve Sevenlere Dair*, 82.

¹⁹⁹ İbrahim Özey, “İbn Hazm'da Aşk Kavramı”, *Ekev Akademi Dergisi* 7/17 (2003), 247.

Sevgi, Ruhani Sevgi, Tabii Sevgi, Sevginin Adları, Sevginin Yanıltmaları, Aşıkların Bazı Sıfatları, Kur'an'da Aşıkların Vasıfları, Aşıkların Çeşitli Halleri Hakkında Anlatılan Öyküler” başlıklarına yer vermiştir.²⁰⁰ İbn Arabi bu eserinde aşkın hem soyut hem somut halini ortaya koymaya çalışmıştır.

İbn Arabi göre aşk, sevginin bir parçasıdır. İbn Arabi sevgiyi, “hub, heva, aşk ve vud” diye ayırır. Aşk kavramı da böylelikle sevginin bir parçası olduğunu ifade eder. İbn Arabi sevgi makamında üçüncü sırada bahsettiği aşkı “el-ışk” diye adlandırır. “El-Işk” diye adlandırdığı aşk, sevgide aşırılık yani ifrat olarak tanımlamaktır. Aşırı dereceye ulaşmış sevgidir.²⁰¹ İbn Arabi sevgideki bu aşırılığı “İnsanlardan kimileri vardır ki, Allah'tan başka bazı varlıkları Allah'a denk tanrılar sayar da bunları Allah'ı sever gibi severler. İman edenler ise en çok Allah'ı severler...”²⁰² ayetiyle de ifade eder.

İbn Arabi, “İlahi Aşk” adlı eserinin ‘İşk’ başlığında aşkı şu betimler:

“Bu sevgi insanı bütünüyle kuşatır; sevgiliden başka hiçbir şeyi gözü görmeyecek derecede insanı kör eder. Bu hakikat insan vücudunun bütün organlarına, bütün duyularına ve ruhuna işler; damarlarındaki kan gibi her yerinde deveren eder, insanın eti olur; vücudunun bütün mafsallarına girer, bedeninin ve ruhunun bütün parçalarını etkileyerek insanın varlığıyla özdeş olur, öyle ki insanda artık ondan başka bir şeye yer kalmaz. Bu noktaya geldiğinde, bu dereceye ulaştığında ise, insan başkasıyla konuşurken bile, sevgilisiyle konuşur; başkasından başka bir şey duysa, sevgilisinden duymuş olur; her neye baksa, sevgilisine bakar gibi olur; gördüğü her şeyde sevgilisinin suretini görür, herhangi bir şey görse, ‘Bu O’dur!’ der. İşte bu durumda sevgi ‘aşk’ adını alır.”²⁰³

²⁰⁰ İbn Arabi, *İlahi Aşk*. Çev. Mahmut Kanık, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 70.

²⁰¹ İbn Arabi, *İlahi Aşk*, 71.

²⁰² El-Bakara 2/165.

²⁰³ İbn Arabi, *İlahi Aşk*, 78.

İbn Arabi'nin aşkı bu betimlemesinden sonra aşk sözcüğüne yüklediği anlamı ifade etmemiz yerinde olur. İbn Arabi aşkın kökeninden bahsederken insanı bütünüyle kuşatan, sarıp sarmalayan bir duyguyu ifade etmiş ve aşk kelimesinin de “gündüz sefası veya çit sarmaşığı” manasına gelen “aşakatü” kökünden geldiğini ifade eder ki betimleme ve tanımlama arasındaki ilişki bu noktada çok yerinde bir benzetme olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰⁴

İbn Arabi hissedilen bu duyguya örnek olarak Kur'an'da Hz. Yusuf'a karşı Züleyha'nın duygularından bahseder. Züleyha damarını kestiğinde yere damlayan kanı “Yusuf! Yusuf!” diye defalarca toprağa yazmasını sevgilinin adını anma damarlarındaki kana karışmış olmasını mecazi olarak örneklendirmiştir. İbn Arabi'nin diğer bir örneği ise Hallac üzerinedir. Hallac'ın kesilen organlarından akan kan ile “Allah! Allah” diye yazılmış, Allah'tan rahmet dilemek için ise Hallac'ın şu dizeleri yazdığını ifade eder: “Uzuvlarım kesilmiş, mafsallarım sökülmiş ne çıkar! Herbirinde senin adın anılır Rabbim! Senin adın yazılır!”

İbn Arabi bu tarz bir sevgiye yakalananları hakiki âşık olarak nitelendirir. Gerçek âşıkların bu sevgide yok olmak istemelerini, aşkın hakimiyeti altına girmeleri olarak ifade eder ki bu kavramı da “garam” olarak tanımlar.²⁰⁵

İbn Arabi'ye göre sevgi, Allah'ın bir sıfatıdır. Sevginin Allah'ın bir sıfatı olması sebebiyle sonsuz olduğunu ifade eder. İbn Arabi, vahdet-i vücud anlayışı çerçevesinde açıkladığı sevgiyi, görünürde farklı olsa da özü itibarıyla bir olduğunu söyler.²⁰⁶ İbn Arabi bunların yanı sıra “tabii, ruhani ve ilahi sevgiden” bahseder. İbn Arabi'ye göre tabii sevgi hem insanlarda hem hayvanlarda görüldüğünü söyler. Bu sevgi bir canlının yavrularını, eşlerini sevmesidir. Ruhani sevgi ise insana has bir sevgidir. İbn Arabi'ye göre ilahi sevgi ise Allah'tan kula, kuldan Allah'a karşı karşılıklı sevgi bağının adıdır. İbn Arabi beşerî olan sevgiyi ilahi olan sevgiye ulaşmanın bir aracı olarak görür. Bu sebepten ötürü İbn Arabi için beşerî sevgi de çok önemlidir.²⁰⁷ İbn Arabi aşkı, kişiyi

²⁰⁴ İbn Arabi, *İlahi Aşk*, 71.

²⁰⁵ İbn Arabi, *İlahi Aşk*, 78.

²⁰⁶ Ebu'l-Alâ Afifi, *Tasavvuf, İslâm'da Manevi Hayat*, çev. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal (İstanbul: İz Yayınları, 2015), 207-213.

²⁰⁷ İbn Arabi, *İlahi Aşk*, 89-92.

hakikate ulaştıran bir yol olarak gördüğünü ifade edebiliriz. İbn Arabi'ye göre insanı Allah ile yaklaştıran vahdet-i vücud anlayışı ile aşk bağlamında bütünleştiren ilahi sevgidir.²⁰⁸ İbn Arabi'nin aşk anlayışının çok keskin çizgilerle belirli olmadığını söyleyebiliriz.

İbn Arabi ilahi sevgi, Allah aşkı ya da Tanrısal aşkı ifade ederken hem kendisi için hem de bizi, bizim için sevdiğini söyler. Kendi için mahlukata duyduğu sevgiyi şu kudsi hadis ile ifade eder: "Ben bir gizli hazineydim; bilinmek istedim ve mahlukatı yarattım. Sonra onlara kendimi tanıttım, onlar da beni anladılar." Buradan yola çıkarak Allah'ın mahlukatı O'nu tanımak amacıyla zatı için yarattığını söylemektedir.²⁰⁹

İbn Arabi'ye göre Allah'ın mahlukata karşı sevgisinin amacı, onların Allah'ı tanınmasıdır ve bu tanıma ile hem dünya hem ahiret hayatındaki iyiliğini istemektedir. Allah'ı daha yakından hem tanıyıp hem bilmek için deliller göstermesi, nimetler vermesi, daha huzurlu ve rahat olabilmeleri için rızıklarla donatması, insanları habersiz bırakmamak için, onları eğitmek maksadıyla peygamberler göndermesi gibi durumları Allah'ın kendini tanıtmayı olarak nitelendirir. Allah'ın bu gibi durumlarla kullarına kendini tanıtmayı İbn Arabi, Allah'ın kullarını sevdiğinin bir göstergesi olarak nitelendirir. Eğer Allah kullarını sevmeseydi bu şekilde onları kurtaracak peygamberler göndermezdi, doğru yolları göstermezdi, nimetlerle donatmazdı.²¹⁰

İbn Arabi'ye göre Allah'ın kullarını sevmesi ile kulların Allah'ı sevmesinin aynı nitelikte olmadığını ifade eder. Bize has olan sevginin özelliklerini ikiye ayırır; ruhani sevgi ve tabii sevgi. Bizlerin Allah'a karşı duyduğu sevgi bu ikisi ile birlikte olur.²¹¹ İbn Arabi bu iki tür sevginin birlikte olduğundan bahsederken bunlara ek olarak Allah'ı sevme biçimlerinin kaynağına değinir.

"Ya Allah'ı sadece O'nun için severiz Ya Allah'ı kendimiz için severiz Ya Allah'ı hem O'nu hem de kendimiz için severiz. Ya da Allah'ı severiz fakat burada ifade edilenlerin dışındaki bir amaç içindir bu sevgi. İbn Arabi bu söylemlerini biraz daha

²⁰⁸ Muhyiddin İbnü'l-Arabi, *Fütühâtü'l-Mekkiyye*, nşr. Osman Yahya, Beyrut:Daru'l-Sadr, (1405/1985), 12/565.

²⁰⁹ İbn Arabi, *İlahi Aşk*, 39.

²¹⁰ İbn Arabi, *İlahi Aşk*, 41-42.

²¹¹ İbn Arabi, *İlahi Aşk*, 47.

ileri bir noktaya taşıyarak farklı bir ihtimal dairesinden bakarak, Allah'ı seviyor isek ve ne kendisi ne de kendimiz için seviyor değilsek o halde Allah'ı neden severiz?"²¹² Sorusuyla meseleye farklı bir bakış açısı kazandırır. Bunlara ek olarak İbn Arabi şu sorularla sevgi türlerine eklemede bulunur: "Eğer Allah'ı seviyorsak O'nu kendi tarafından mı seviyoruz yoksa kendi tarafımızdan mı seviyoruz? Veyahut O'nu hem kendi hem de O'nun tarafından sevmek mümkün müdür? Ya da bu saydığımız sevgi çeşitlerinin dışında başka bir tür sevgi ile mi sevmekteyiz?"²¹³ Böylelikle İbn Arabi insanın Allah'ı sevme yaklaşımının kaynağını ifade eder. İbn Arabi'ye göre kul biraz evvel bahsettiğimiz hangi türden, hangi yoldan seviyorsa da mühim olanın O'na karşı olması ve O'na ulaşmasıdır.²¹⁴

İbn Arabi'ye göre bütün aşkların kaynağı ve sebebi olarak mutlak güzelliği görür. "Allah güzeldir ve güzelliği sever" hadisi bağlamında yorumladığı güzelliğe göre mutlak güzellik Allah'ın bizatihi kendisidir.²¹⁵ İbn Arabi'ye göre eğer kişi Allah'a bağlanıp, ona âşık olursa sevgilisi Allah olur. Allah'a olan aşkı masivaya olan sevgiden çok daha öte bir noktaya varır. Allah aşkında yok olur, fenafillah makamına ulaşır. Allah'ın hakikatine vakıf oldukça aşkı artar.²¹⁶ İbn Arabi'ye göre sevgilinin farklı farklı olması sebebiyle aşkın kaynaklarının da o derece fazla olduğunu ifade eder. Esasında sevgi, vecd, aşk, sevda bu sıfatların hepsinin tek bir hakikatte birleştiğini söyler.²¹⁷

2.4.5. Mevlâna

Mevlana'ya göre aşk, evrenin varlığının sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevlâna insana ait her ne varsa eylem, düşünce, hayatı yaşamak, hayattan lezzet almak, inanç, ibadet, güzel ahlak gibi her şeyin kaynağının aşk olduğu görüşündedir. Mevlana'nın eserleri ve yaşamı, kullandığı dil ve diyalogu "aşk dini" ile ilişkilendirir.²¹⁸

²¹² İbn Arabi, *İlahi Aşk*, 47-48.

²¹³ İbn Arabi, *İlahi Aşk*, 48.

²¹⁴ İbn Arabi, *İlahi Aşk*, 49.

²¹⁵ *TDVİA*, "İlmü'l Cemal".

²¹⁶ İbn Arabi, *İlahi Aşk*, 36-37.

²¹⁷ İbn Arabi, *İlahi Aşk*, 175.

²¹⁸ Arslan, *İbni Sina ve Mevlâna'nın Aşk Felsefelerinin Karşılaştırılması*, 59.

Mevlâna, aşktan bahsederken yerine ve durumuna göre aşkı farklı kavramlarla ifade etmiştir. Mevlâna hakiki aşka “Allah aşkı”, “hakiki aşk”, “ebedi aşk”, “külli aşk” gibi kavramlarla adlandırmıştır. Beşerî aşkı ise, “dünya aşkı, zahiri aşk, geçici aşk, cüzi aşk” gibi kavramlarla adlandırmıştır. Mevlana’ya göre asıl olan ilahi aşka ulaşmaktır ki bu da gerçek aşktır.²¹⁹ Mevlâna hakiki aşkı daha anlaşılır kılmak için beşerî aşk üzerinden tanımlamalar, betimlemeler yoluna gitmiştir. Mevlana’ya göre beşerî aşkın fonksiyonu kişiyi asıl olan hakiki aşka ulaştırmasıdır. Burada beşerî aşkın fonksiyonu bir merdiven ya da aracıdır. Kişiyi beşer üzerinden ilahiye ulaştıran bir yol olarak görmektedir.²²⁰

“Rebab aşk kaynağıdır. Arkadaşların dostudur, en yakındır. Araplarda faydalı olduğu için buluta rebab adını vermişlerdir. Bulut nasıl gülü, gül bahçesini sularsa, rebab da gönüller gıdasıdır, ruhlar sakisidir. Aşk, kavuşma, buluşma saadeti olup, Hakk’la aramızdaki perdeleri kaldırarak gönül evinin içine girmek için bir can elbisesi gibidir. ‘Ademoğullarını üstün kıldık’²²¹ gerdanlığıdır.”²²²

Mevlâna aşkın kaynağını rebab ile ifade etmiştir. Rebab hindistancevizi kabuğundan ve deriden yapılmış uzun saplı çalgı aletidir. Diğer taraftan yukarıdaki beyitte ifade edildiği gibi Araplarda bulut anlamına gelir. Burada sembolik anlamda bizler için ifade ettiği anlam aşkın kaynağını ifade ederken daha kıymetli bir hale gelmektedir. Mevlâna, ruhta var olan ve gönülde yeri olan aşka hitap eden ne varsa aşk için her şeyin kıymetini vurgulamaktadır. Gönüldeki yeri, ruhtaki varlığıyla aşkın temel gıdası olan Allah’ı hatırlatan her ne var ise kişinin gönlüne girerek o aşkı besler. Tıpkı bulutun gül bahçesini sulayıp beslemesi gibidir. Mevlana’ya göre Allah’a âşık olan kişinin aşkın en güzel mertebesine ulaştığını hatta gerçek varlığa ulaştığını ifade

²¹⁹ Mevlâna, *Divan-ı Kebir*, 69/815.

²²⁰ İbrahim Emiroğlu, “Mevlâna’da Aşk İfade Etme İmkânı ve Aşk Betimlemeleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2008), 5.

²²¹ El-İsra 17/ 70, “Ademoğullarını bütün varlıklara üstün kıldık.”

²²² Mevlâna, *Divan-ı Kebir*, 1/156.

etmektedir.²²³

“Hakk aşkıyla mest olan kişi, nefsanî duyguların tesiri ile nasıl ayılır? Yâni duyduğu manevi zevki nasıl bırakabilir? Hakk mesti, sur üfürülünceye kadar kendine gelmez.”²²⁴

Mevlana’ya göre aşk insanı en güzel mertebelere ulaştıran bir duygudur. Bu mertebede kişinin benliğinden bir şey kalmayarak Allah’ta var olur. Bu varoluş süreci içerisinde Hakk’a mest olur. Mest hali ile âşık olan varlık, varlığın özülle bütünleşmesi İsrail meleğinin sura üflemesi ile Rabbine bir dönüş yaşar. Aşığa göre sürgün yeri olan dünya ve aynı zamanda Allah ile ayrı kaldığı zaman, yer, dünyadaki aşk, ikinci diriliş ile ulaşılan saadet ile bir değildir. İkinci dirilişle yaşanan kavuşma aşık ile maşukun kavuşmasıdır.

Mevlâna, Mesnevi adlı eserinde neredeyse baştan sona aşkı farklı biçimlerde anlatmış ve açıklamıştır. Mevlâna, Mesnevi’inde bir beyitte aşkı şu şekilde tanımlamıştır:

“(Birisi, âşıklık nedir? diye sordu. Ona dedim ki: Benim gibi olursan bilirsin.) Aşk, sevgi sayıya gelmez, ölçüye sığmaz.

Bundan ötürü aşk, gerçekte, hakikatte Hakk sıfatıdır. Kula nisbet edilmesi mecazîdir. "Allah, onları sever", sözü kâfi. "Onlar da Allah'ı severler." sözü nerede kaldı?”²²⁵

Mevlâna, bizlere Mesnevi’sinin ikinci cildinin başlarında aşkın tanımını yaparken soyut bir kavram olduğunu, sınır sayı ile ifade edilebilecek bir kavram olmadığını

²²³ Arslan, *İbni Sina ve Mevlâna’nın Aşk Felsefelerinin Karşılaştırılması*, 94.

²²⁴ Mevlâna, *Mesnevi*, 2/60.

²²⁵ Mevlâna, *Mesnevi*, 2/1.

belirtirken, Allah'ın sıfatı olarak da tanımlamıştır. Kula, maddeye nispet edilmesi aracından başka bir şey değildir. Sembolik bir anlamı vardır. Hakkın sıfatı olarak nitelendirdiği bir kavramı maddeye hapsedmek aşkın sonsuzluğuna haksızlık etmiş olmaktır. Mevlana'ya göre aşk Allah ile kul arasındaki bir iletişim ve muhabbetin yoludur. Allah'ta var olan aşkın kula tecellisidir. Allah'ın aşkından taşanının kulun payına düşeni tekrar Allah'a yöneltmesidir. Karşılıklı bir sinerji olduğunu da söyleyebiliriz.

“Aşk, Allah'ın sırlarını belli eden bir üstürlab, bir vasıtaadır.

Aşıklık ister nefsanî ister ruhani olsun

Sonunda bizi ötelere götürececek bir rehber, bir kılavuzdur.”²²⁶

Mevlana'nın bu beytinden yola çıkarak, aşkın bir rehber, aracı olduğunu ve Allah'a ulaştırmada vasıta, araç olarak nitelerken kılavuz kelimesi ile de hakikate rehberlik ettiğini ifade eder. Mevlâna bir başka beyitte ise aşka şöyle bir anlam yüklemektedir:

“Aşk, bir denizdir, gökyüzü bu denize bir köpük.

Aşk, Yusuf'un havasına kapılan Zeliha gibi insanı hayran eder.

Gönüllerin dönüşünü aşktan bil.

Aşk olmasaydı, dünya donar kalırdı.

*Aşk olmasaydı nerden cansız bir şey, nebata girer, onda mahvolurdu,
büyüyüp yetişen nebatlar, nerden kendilerini canlılara feda ederlerdi?*

Ruh nasıl olur da o nefese feda olurdu, onun esintisinden Meryem gebe kalırdı?”²²⁷

²²⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/16.

²²⁷ Mevlâna, *Mesnevi*, 5/3853.

Mevlâna bu beyitte ise aşkı bir denize benzetmiş, gökyüzünü ise bu aşk denizinde bir köpük kadar küçük bir noktaya yerleştirmiştir. Bundan öte Mevlâna aşkı yaşamın sebebi, dünyada hayatın varlığının sebebi, varlığın aslı temel yaşam enerjisi gibi anlamlarda betimlemiştir.

“Tövbe bir kurtcağızdır, aşksa ejderhaya benzer.

Tövbe, halkın sıfatıdır, aşksa Tanrı sıfatı.

Aşk, kimseye niyazı ve ihtiyacı olmayan Tanrının vasıflarındandır.

Ondan başkasına âşık olma geçici bir hevestir.

Çünkü mecazi aşk, altınlarla bezenmiş bir güzelliştir.

Görünüşü nurdur, fakat içi dumandır.”²²⁸

Mevlâna bu beyitte ise beşere olan aşk ile ilahi aşkı karşılaştırırken aşkın hiçbir şeye ihtiyacı olmayan Allah’ın vasfı olarak nitelendirmektedir. Asıl hakiki aşkın Allah’a karşı olduğunu betimleyen Mevlâna, beşere karşı olanın görünüşü nur olsa da içinin bir duman gibi geçici olduğunu vurgular. Böylelikle Mevlana’nın Allah’a olan aşk ile beşere olan aşka bakış açısının da Allah’a karşı olan aşkın sonsuz, beşere olan aşkın sonlu olduğunu söyleyebiliriz.

“Aşk çalgıcısı, semâ vaktinde şunu çalar: Kulluk bir bağıdır, efendilik baş ağrısı

Şu hâlde aşk nedir? Yokluk deryası! Aşkın ayağı, orada kırıktır!

Kulluk da malûm sultanlık da ... âşıklık bu iki perdeden gizli!”²²⁹

²²⁸ Mevlâna, *Mesnevi*, 6/970.

²²⁹ Mevlâna, *Mesnevi*, 6/4722.

Mevlâna bu beyitte ise aşkı bir yokluk deryasına benzetmektedir. O halde yokluk deryası ile neyi ifade etmektedir. Yokluk deryası tasavvufta hiçlik makamı ile karşılık bulabilir. Tasavvufta hiçlik makamına varış ve onu idrak etmek her şeyin başlangıcı olarak sayılır. Buradaki yok oluş “hiçlik makamı” ile bağdaştırılırken, aşığının dünyevi olan vasıflarında arınması, aşığın nefساني olan vasıflarını dışarıda bırakması, hiçlik makamına bir yolculuk olarak tanımlayabiliriz. Burada aşık yokluk deryasına dalarken geriye sadece maşuk kalır. Bu durum Mevlâna için yüceltilen, takdire şayan bir durum olarak göze çarpmaktadır.²³⁰ Çünkü kendi nefsinden vazgeçmiş aşığın vardığı nokta Allah’a kavuşmaktır.

"Aşkın sıfatını söylemeye koyulursam yüz kıyamet kopar da yine noksan kalır.

Çünkü kıyametin kopacağı bir zaman dünyanın bir sonu vardır.

Fakat Tanrı sıfatına son nerde?

Aşkın beş yüz kanadı vardır. Her kanadı arştan yer altına kadar bütün kâinatı kaplar.”²³¹

“Her ne söylediyse ne duyduysan, onların hepsi de kabuk gibidir, manasız sözlerdir.

Çünkü aşkın içi, özü açıklanacak anlatılacak bir şey değildir. Hakikati hisseden, tecellilere mahzar olan özlü kişi deriye, kabuğa bakar mı?”²³²

²³⁰ Zeynep Köse, *Mevlânâ'nın Mesnevi'sinde Aşk Kavramı* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 37.

²³¹ Mevlâna Celaleddin Rumi, *Mesnevi*, Çev. Veled İzbudak (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991), 6/2189.

²³² Mevlâna Celaleddin Rumi, *Divan-ı Kebir*, Çev. Şefik Can (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000), 1/143.

Mevlâna aşk ile ilgili yüzlerce, binlerce beyit yazmış olmasına rağmen, bu beyitlerde ise aşkın tanımının noksansız yapılamayacağı, gerçek hakiki aşkı ifade etmenin mümkün olmadığını ifade ederken, aşkın somut bir kavram olmaması, Tanrı'nın sıfatı olarak gördüğü aşka sınır koymanın mümkün olmadığını dile getiriyor. Mevlana'ya göre aşkın tam olarak tanımlanamayacağını söylemesinin temel sebebi aşkın anlatmaktansa yaşama, hissetme konusundaki hassasiyetidir. Söylemden ziyade eylemi önemsediğini söyleyebiliriz. Mevlâna kelimelerin aşkı ifade etmedeki yetersizliği sebebiyle de tanımlamanın zor olduğunu ifade ederken diğer taraftan da yüzlerce binlerce farklı beyitle aşkı betimlemeye çalışmıştır.²³³ Mevlana'nın aşkı açık bir şekilde dile getirememesinin sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz: “aşkın doğası gereği dile getirilememesi, sözün veya dilin yetersizliği, sözün yetersiz kalışı yan sıra zarar doğurması, yaşama problemi, seviye problemi, aşkı ifade etme tıkanmışlığını aşma çabası” gibi etkenler sıralanabilir.²³⁴

Mevlâna, Mesnevi adlı eserinde yazmış olduğu bir kısımda aşkın hem gücüne hem de etkilerini yapmış olduğu benzetme ve betimlemelerle şöyle aktarmaktadır:

“Aşk sayesinde dikenler gül olur.

Aşk sayesinde sirke, tatlı şarap olur.

Aşk sayesinde kazık, (hükümdar) tahtı olur.

Aşk sayesinde talihsizlik, talihe dönüşür.

Aşk sayesinde hapisane, bahçeli (bir) köşke dönüşür.

Aşk sayesinde küllerle dolu ocak, gül bahçesi olur.

Aşk sayesinde yakan ateş, güzel bir ışık olur.

Aşk sayesinde şeytan, huri olur.

Aşk sayesinde sert bir taş, tereyağı gibi yumuşar.

²³³ Emiroğlu, “Mevlâna’da Aşkı İfade Etme İmkânı ve Aşk Betimlemeleri”, 1.

²³⁴ Emiroğlu, “Mevlâna’da Aşkı İfade Etme İmkânı ve Aşk Betimlemeleri”, 13-29.

Aşk sayesinde keder, neşeye dönüşür.

Aşk sayesinde gulyabani, melek olur.

Aşk sayesinde arı iğnesi bal olur.

Aşk sayesinde aslanlar, fare gibi zararsız olur.

Aşk sayesinde hastalık, sağlık olur.

Aşk sayesinde öfke, merhamete dönüşür.”²³⁵

Tarihte birçok bilim insanı aşkın fizyolojik etkilerine tıbbi bir bakış açısıyla anlatmışlardır. Mevlâna ise aşkın insan üzerindeki etki gücünü edebi bir dille ifade etmiştir. Aşkın kişiyi, nesneyi, varlığı, duyguyu, karakteri neredeyse tam tersi yönde değiştirecek etkiyi bizlere ifade etmiştir.

Mevlâna yazdıklarımızdan yola çıkacak olursak aşk ile ilgili görüşlerini ayrıntılı bir şekilde ifade ettiğini görüyoruz. Aşkın tanımlama yoluna gitmeyen Mevlâna eserlerinde aşkı farklı şekillerde aktarmış, aşkın tam olarak açıklanamayacağını bunun sır olarak kalacağını, sadece hakiki aşıkların aşkı anlayabileceğini dile getirmiştir. Mevlâna aşkın insanda bir potansiyelden ziyade Allah tarafından insana ulaştığını ifade etmektedir. Bu duygunun insanın özünde olmadığını, Allah’a ulaşmanın bir yolu olarak görmektedir. Mevlana’ya aşk göre bir rehber, bir basamaktır. Buna göre aşk insanda sonradan ortaya çıkan bir durumdur. Aşkı vasıta olarak gören Mevlâna, aşka bir vasıta gerekmediği görüşündedir. Çünkü aşk Mevlana’ya göre vasıtanın kendisi olarak görmektedir. Mevlâna beşerî aşkı hakiki olarak görmemektedir. Bunun nedeni ise kişi neye aşıkta o mertebededir. Bu sebepten âşık olduğu şey ne ise o mertebe kadarıyla anlam bulacaktır. Ebedi ve ezeli olan Allah’a karşı aşk da Mevlana’ya göre hakiki aşk olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevlâna aşkı dilde metafizik bir boyuta taşımıştır. Beşerde benliğin yok olması hakiki aşka yönelmesi bunun en güzel örneğidir. Mevlâna beşerî aşk ile ilahi aşk arasında anlamlı bir örüntü kurmuştur. Bu

²³⁵ A. Rıza Arasteh, (2000). *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş: Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Kişilik Çözümlemesi*, çev. Bekir Demirkol, İbrahim Özdemir, (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2000), 63-64.

anlamli örüntü birbirini tamamlayan unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevlana'nın aşka yüklediği anlamda süje ile obje arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Burada âşık olan özne insandır fakat aşk, aşık, maşuk, seven, sevilen asıl özne Allah'tır. Bu aşk hakikatinin toplandığı tek bir noktayı ifade eder. Aşkın yaratıcısı, çıkış noktası Allah'tır.

2.4.6. Yunus Emre

Yunus Emre yaşadığı dönem ve özellikleri itibariyle hakkında günümüze ulaşan eserleri ve rivayetler doğrultusunda bilgi sahibi olduğumuz bir isimdir. Hayatı hakkında birçok bilinmezliklerle karşı karşıya olduğumuzu ifade etmemizin sebebi, kırsal kesimin yazılı kültür ile ilişkisinin güçlü olmaması, bulunduğu dönem, Yunus Emre'nin gezgin bir derviş olması gibi etkenler vardır. Günümüze ulaşan Divan ve Risâletü'n-Nushiyye adlı eseri bizlere Yunus Emre hakkında günümüze ışık tutan eserleridir. Yunus Emre'nin hayatına dair elimizde çok fazla kaynağın olmaması durumu Yunus Emre'ye dair menkıbeler ve rivayetleri dikkate almamız gerekliliğinin zaruretiyi ortaya çıkarmıştır.²³⁶

Yunus Emre'nin aşk, sevgi düşüncelerine baktığımızda ifade ettiği kavramlar kişiyi Allah'a ulaştıran bir düşünce içerisinde anlattığını ifade edebiliriz. Allah, dünyada varlığın, yaratılışın, evrenin alemin tek gerçek sebebidir. Eğer insan sevgiye ulaşmak için bir çaba gösterirse ancak Allah sevgisinden nasiplenir.²³⁷

Yunus Emre aşkın dilini kullanan ilahi gerçeklik ile bağdaştıran nadir isimlerdendir.²³⁸ İlahi aşkı şiirlerinde "sevü" olarak nitelendiren Yunus Emre'ye göre yaratılanlardan yola çıkarak yaratıcıyı bilmek veya ulaşmak aşkı ortaya çıkaran unsurlardandır. Bu unsur dolaylı yoldan maşukun tanınmasını gerektirir. Sonsuzluğun yüzü olarak gördüğü güzelliği Yunus Emre gerçek aşkın amacı olarak nitelendirmektedir.

²³⁶ Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Külliyyatı (Tahlil)*, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2005), 9.

²³⁷ Görmek, *Mevlâna ve Yunus Emrenin Aşk Felsefelerinin Mukayesesi*, 29.

²³⁸ Titus Burckhardt, *İslam Tasavvuf Doktrinine Giriş*, çev. Fahreddin Arslan, (İstanbul: Kitabevi, 1995), 38-39.

Yunus Emre'nin aşk hakkındaki düşüncelerini ifade eden onlarca yüzlerce satır olsa da tek taraflı bir tanımlamasından bahsedemiyoruz. Yunus Emre'ye göre kâinat, bütün yaratılmışlar, her şeyin sebebi sevgi temeli üzerinedir. Bu sebepten ötürü Yunus Emre'ye göre her şey aşktır. Bütün varoluş aşk üzerinedir.²³⁹ Yunus Emre'nin dünyasında ilk başlangıç aşk üzerinedir. Aşk üzerine bu başlangıç dilde, benlikte, ruhta, masivada kendini göstermiştir. Dolayısıyla aşk Yunus Emre düşüncesinin temel unsuru haline gelmiştir. Yunus Emre şiirlerinde derinlemesine bir düşünce halindeyken, kullandığı unsurlar sembolik anlamda bir sevgi kaynağı olarak karşımıza çıkar.²⁴⁰

Aşk Yunus Emre için her şeydir. Aşk Yunus Emre'nin eserlerinin merkezi kavramını olduğunu söyleyebiliriz. Yunus Emre ne yazarsa yazsın, yazdığı konu muhakkak aşk yolundan geçer. Yunus Emre'ye göre aşkın yaşandığı yeri gönüllerde tarif eder. Gönüllerde yaşanmayan aşk anlamlı değildir.

Bütün her şeyin yaratılış sebebi olarak aşkı gören Yunus Emre, “sevelim, sevilelim” düşüncesi aşkın kaynağı olarak Allah'ı işaret etmektedir. Sevmek ve sevilme doğrudan mutlak ve sonsuz varlık Allah'a has bir özelliktir. “Allah güzeldir, güzeli sever” hadisinde ise sevginin sebebi olarak güzellik karşımıza çıkmaktadır. Tasavvufi anlamda bu hadisin yorumu Allah alemi yaratma sebebi olarak görülmeye değer bir durumu inşa edici kıymetli bir manzara şeklinde ortaya çıkar. Buradan hareketle kâinatın yaratılış sebebinin kökeninde aşkın yattığını da söyleyebiliriz. Zira Allah'ın “Ol” emrindeki motivasyon aşktır.²⁴¹

Yunus Emre aşk kavramını güzellik ile bağdaştırırken bunu sevgi kavramı ile sıklıkla dile getirir. Yunus Emre ilahi olana yansıyan her şeyin sevilen şeylerin yansıması olarak değerlendirir.²⁴² Bu değerlendirmeyi Yunus Emre'nin şu dizelerinde açıklığa kavuşturabiliriz:

²³⁹ Mehmet Bayraktar, *Yunus Emre ve Aşk Felsefesi*, (Ankara:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994), 21.

²⁴⁰ Görmek, *Mevlâna ve Yunus Emrenin Aşk Felsefelerinin Mukayesesi*, 30-31.

²⁴¹ Mustafa Özçelik, *Bizim Yunus*, (Eskişehir: Eskişehir Valiliği Yayınları, 2010), 93.

²⁴² Görmek, *Mevlâna ve Yunus Emre'nin Aşk Felsefelerinin Mukayesesi*, 34.

*“İy ‘ışk eri aç gözünü yir yüzine kılğıl nazar
Gör bu latîf çiçekleri bezenüben Hakk'a gider
Bunlar yazın bezenüben dostdan yana uzanuban
Bir sor ahî bunlara sen kancarudur ‘azm-i sefer
Her bir çiçek bin nâzıla öger Hakk'ı niyâzıla
Her murgı hoş âvâzıla ol pâdişâhı zikreder”²⁴³*

Yunus Emre’ye göre çiçek vb. gibi bu dünyaya ait güzel olan ne varsa görünürde dünyaya ait olsa da vardığı yer ilahi olan alandır. Yunus Emre kainattaki bütün güzellikleri ele alış tarzı bu şekildedir. Masivaya dair güzellik adına ne varsa Yunus Emre’ye göre uzandığı yer ilahi olandır. Bu doğrultuda Yunus Emre güzellik ile aşk bağlantısını bu şekilde kurmaktadır.

Yunus Emre düşüncesine göre Allah’a yönelen kalplerde, Allah’ın güzelliği tecelli eder. Bu tecelli ile gelinen noktada hakiki aşıklar, dünya adına gönüllerinde bulunan bütün sevgiyi temizlemişlerdir. Allah’ın tecelli ettiği kalp insanı sonsuz, ucu bucağı olmayan bir noktaya taşır. Taşınan noktada kişiye farklı sıfatlarla, farklı yönlerle, Allah’ın güzelliği ve yüceliği ile ortaya çıkar.²⁴⁴

Yunus Emre’nin şiirlerinde ilahi aşkın yeri büyüktür. Yunus Emre şiirlerine ve Divan’ına baktığımızda aşk denilince ilahi aşka yoğunlaştığını görürüz. Aşkdan bahsettiği neredeyse bütün şiirlerinin konusu ilahi aşktır. İlahi aşkı konu edinirken çokça peygamber sevgisinden bahsetmesi de ilahi aşka konu ettiğini unsurlardandır.

Yunus Emre’nin Peygamber sevgisi üzerinden anlattığı ilahi aşkı şu beyitlerinde çok net görmekteyiz:

²⁴³ Mustafa Tatcı, *Yûnus Emre Dîvân*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016), 24.

²⁴⁴ Görmek, *Mevlâna ve Yunus Emrenin Aşk Felsefelerinin Mukayesesi*, 34-35.

*“Aşkın ile âşıklar yansın ya Rasulellah
İçip aşkın şarabın kansın ya Rasulellah
Şol seni seven kişi komuş yoluna başı
İki cihan güneşi sensin ya Rasulellah
Şol seni sevenlere kıl şefaata onlara
Mü'min olan tenlere cansın ya Rasulellah
Aşkımla şol didara bülbülüm şol gülzara
Seni sevmeyen nara yansın ya Rasulellah
Derviş Yunus'un canı alem şefaata kanı
İki cihan sultanı sensin ya Rasulellah”²⁴⁵*

Yukarıdaki şiirde de gördüğümüz gibi Yunus Emre'nin Peygamber sevgisi ile ilahi aşk arasında derinlemesine bir bağının olduğunu görüyoruz. İlahi aşka vesile olan bir Peygamber sevgisini gözlerimizin önüne sermektedir. İlahi aşk ile Peygamber aşkı arasındaki ilişkinin sebebi ise Kur'an'da geçen “Peygambere itaatin Allah'a itaat olduğu” ayetleriyle²⁴⁶ ilişkilidir. Dünyanın varoluşunun aşka ulaşmak olarak belirten Yunus Emre, buna ulaşmak için şiirlerinde Peygamber aşkına ulaşmanın önemini vurgulamaktadır. İki cihan güneşi olarak tanımladığı Peygamberin aşkına ulaşan kişi şefaate nail olacağını belirtmektedir.²⁴⁷

Yunus Emre bir başka şiirinde Peygamber aşkını hem dünyevi cihetten hem de uhrevi cihetten anlatmaktadır.²⁴⁸ Yunus Emre bu şiirinde Peygamber aşkını şöyle anlatmaktadır:

²⁴⁵ Mustafa Tatçı (ed.) *Yunus Emre Divanı*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1991), 232.

²⁴⁶ El-Bakara 2/143; Al-i İmrân 3/32, 53, 132; en-Nisa 4/59, 61, 64, 69, 80; el-Maide 5/92; en-Nur 24/54.

²⁴⁷ Mustafa Öztoprak, “Yunus Emre'nin Divan'ındaki Peygamber Anlayışı”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 20/1 (2020), 306-307.

²⁴⁸ Öztoprak, “Yunus Emre'nin Divan'ındaki Peygamber Anlayışı”, 307.

*“Canım kurban olsun senin yoluna,
Adı güzel, kendi güzel Muhammed.
Şefaata eyle bu kemter kuluna,
Adı güzel, kendi güzel Muhammed*

*Mümin olanların çoktur cefası,
Ahirette olur zevk ü sefası.
On sekiz bin âlemin Mustafa'sı,
Adı güzel, kendi güzel Muhammed*

*Yedi gökleri seyran eyleyen,
Kürsi'nin üstünde ceylan eyleyen,
Mi'racda ümmetini dileyen,
Adı güzel kendi güzel Muhammed*

*Dört caryar anun gökçek yaridur,
Anı seven günahlardan beridur.
On sekiz bin âlemin sultanıdır,
Adı güzel, kendi güzel Muhammed*

*Aşık Yunus n'ider dünyayı sensiz,
Sen hak Peygambersin şeksiz şüphesiz.
Sana uymayanlar gider imansız,*

Adı güzel, kendi güzel Muhammed”²⁴⁹

Kendini bir başkası için feda etmek kendinden o karşıdaki kişi için vazgeçmeyi ifade eden canını kurban etmek ona olan sevginin yüceliğini ifade eder. Sevenin sevilene “kurban olurum” ifadesini kullanması ona olan sevginin ne kadar ileri bir noktada olduğunu ifade eder. Yunus Emre de Peygambere olan aşkını, sevgisini ifade ederken “canım kurban olsun senin yoluna adı güzel kendi güzel Muhammed” diye sevgisini betimlerken, canını Peygamber yolunda feda ettiğini belirtirken O’na olan aşkının yüceliğini ifade etmektedir. Yunus Emre için Peygamber canından bile kıymetli bir boyutta değerlendirmektedir.²⁵⁰

Yunus Emre dünya hayatının imtihan yeri olduğunu, imtihanın ise kolay olmadığını, insanların da bu dünyaya imtihan için gönderildiğini, bu sürecin ise rahat olmadığını belirtmiştir. Yunus Emre de bu şiirinde dünyanın imtihan yeri oluşuna vurgu yaparken sonsuz olan ahiret yurdunun ise Müslümanlar için zevk-ü sefa yeri olduğunu belirtmiştir. Müslümanın dünya hayatında imtihanlara sabretmesi gerektiği, esas olanın Peygambere ümmet olmanın kıymetli olduğunu da vurgulamıştır.²⁵¹

Yunus Emre’nin Peygambere olan aşkının temeli ilahi aşka dayanmaktadır. Peygamber aşkı, ilahi aşka ulaştıran bir araçtır. Yunus Emre’nin yukarıda vermiş olduğumuz şiirlerinde bu durum aşıkardır.²⁵²

Yunus Emre şiirlerinde ilahi aşk ile bağdaştırdığı kavramlardan biri de ölüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Yunus Emre şiirlerinde aşığı, aşka yönlendirirken yok oluş, son ölüm düşüncesinin de aşk ile bertaraf eder. Bu bağlamda Yunus Emre aşk ile ölümü sevgiliye kavuşmak olarak görmektedir.²⁵³

²⁴⁹ Öztoprak, “Yunus Emre’nin Divan’ındaki Peygamber Anlayışı”, 307.

²⁵⁰ Öztoprak, “Yunus Emre’nin Divan’ındaki Peygamber Anlayışı”, 308-309.

²⁵¹ Öztoprak, “Yunus Emre’nin Divan’ındaki Peygamber Anlayışı”, 309.

²⁵² Öztoprak, “Yunus Emre’nin Divan’ındaki Peygamber Anlayışı”, 309.

²⁵³ Görmek, *Mevlâna ve Yunus Emre’nin Aşk Felsefelerinin Mukayesesi*, 37.

2.4.7. Aşk Risaleleri

Bu başlık altında gelecekteki çalışmalara ışık tutması açısından yukarıda belirttiğimiz isimlere ek olarak diğer alimlerin risalelerinde yer alan aşk hakkındaki görüşlerine yer verilmektedir. Risaleler çoğunlukla edebiyat ya da tasavvuf çalışmaları için araştırılrsa da bu teze konu olan aşkın fizyolojik ve psikolojik etkilerini anlamlandırmayı kolaylaştırdığı düşünülmektedir. Aşkın psikolojik değerlendirmesini yaparken farklı bakış açıları sunan risaleleri kaleme alan kişiler de İslam ile yakından ilgili isimler olduğundan aşkın din psikolojisi zeminine oturtulmasında önemli olduğu düşünülmektedir.

1.1.1.1. Muhasibi

Haris b. Esed el-Muhasibi (ö.243 h./ 857 m.) hayatı boyunca iki yüze yakın eser vermiş bunların yaklaşık olarak yirmi sekizi günümüze ulaşmıştır. Kayıp eserler arasında çalışmamıza kaynaklık edecek eserlerden biri El-Hubbu lillah yani Allah sevgisi adlı eserdir. Ebu Nu'aym el-İsfehani'nin Hilyetü'l Evliya adlı eserinde Muhasibi'nin Allah Sevgisi adlı eserinden parçalar halinde bahsetmesi bize ışık tutmaktadır.²⁵⁴ Muhasibi'nin Allah sevgisine dair yazdıklarının odak noktası daha çok Allah dostları hakkındaki açıklamalardan oluşmaktadır. Muhasibi'nin açıklamaları doğrultusunda insan-ı kâmil düşüncesinin temellerini attığımızı söyleyebiliriz.²⁵⁵

Muhasibi muhabbetin evvelini Allah'ın emir ve isteklerine uyma olarak ifade eder. Fakat Allah'ın istek ve emirlerine uymayı sevgiden ayrı tutarken sevginin başlangıcı olduğunu da ifade eder. Muhasibi'ye göre yarattığı kullarına kendini tanıtan Allah, onlara muhtaç olmamakla birlikte muhabbeti sevenlerinin kalplerine yerleştirir. Kullarının Allah'a sevgisinden dolayı, onlardan memnun olmasından ötürü meleklerle arz eder ve alemdeki tüm meleklerine sevdirek.²⁵⁶ Sevgi yaratılan bir kulun kalbinde yer edindiğinde her şeyde fazilet bulur. Muhasibi Allah'a olan sevgiyi şiddetle olan şevk olarak tanımlarken aynı zamanda maşuku sık sık anmak olarak nitelendirmiştir.

²⁵⁴ Haris b. Esed el-Muhasibi, *Allah Sevgisi*, çev. M Fatih Birgül (İstanbul: Sır Yayıncılık, 2000), 15.

²⁵⁵ Muhasibi, *Allah Sevgisi*, 16.

²⁵⁶ Muhasibi, *Allah Sevgisi*, 17.

Şevkin ne olduğu konusunda alimler kendi aralarında ihtilaf yaşasalar da Muhasibi şevkin, “asli sevgide zaid olmayan ve muhabbet nurundan bir kandil” olduğu görüşüne katılmaktadır. Asli sevgi olarak nitelendirilen durum ise imanın sevgisi olarak tanımlanmıştır. Muhasibi’ye göre Allah’ı sevmek kalbin Allah’a yakınlığıyla ilişkilendirilmiştir. Muhasibi Allah sevgisini anlatırken Allah ile dostluğun belirtileri arasında, Allah dışındaki herhangi bir şey ile ilgilenmenin kişiye ağır gelmesi olarak ifade eder. Eğer seven, sevgiliye münacat duygusunu tadarsa ortaya çıkan bu lezzet onu tamamen kaplar.²⁵⁷

Muhasibi El-Hubbu lillah adlı eserinde Allah sevgisi üzerine ilahi aşkı tasavvufi anlamda açıklamaya çalışır. Allah ile irtibatın O’na karşı sevginin nasıl olması gerektiği ve bu sevginin nasıl ortaya çıktığına değinir.

1.1.1.2. Cahız

Ebu Osman Amr b. Bahr el-Cahız(ö. 255 h. / 868 m.) Aşk ve Kadınlar anlamına gelen Fi’l- İşki ve’n-Nisa risalesinde psikolojik tahliller barındırır. Cahız bu risalesinde müzik ile aşk arasında ilişki kurmuş, estetik ve güzel sanatlara dair fikirlerini anlatmıştır. Cahız, diğer alimlere nazaran daha çok beşerî aşka dair tahlil ve tespitlerde bulunmuştur. Cahız’ın Aşk ve Kadınlar adlı risalesinin en dikkat çeken yönü ise aşkın erkekten kadına doğru bir yönünün olmasını vurgulamasıdır. Arzu edilen, âşık olunana hatta onlar uğruna canın feda edilen varlıklar olduğunu vurgular.²⁵⁸

Cahız tutkuyu heva olarak açıklarken tutkunun aslını ise sevgi olarak niteler. Aşkın fizyolojik tarafına vurgu yapan Cahız, insanın aşk yüzünden aklını kaybedebileceği, üzüntüden yatağında ölebileceğini söyler. Cahız, aşkı sevgi(hub) adı verilen duygunun aşırılığı olarak tanımlar. Ancak her sevgiye aşk denilemeyeceğini de vurgular. Aşkı sevginin ifradı olarak gören Cahız bunu cömertliğin fazlasına israf, tutumluluğun azlığına cimrilik, cesaretin yokluğuna korkaklık denmesi şeklinde verdiği örnekle sevgi ve aşk arasındaki farkı açıklamıştır.²⁵⁹

²⁵⁷ Muhasibi, *Allah Sevgisi*, 20-21.

²⁵⁸ Ebu Osman Amr b. Bahr el-Cahız, *Aşk ve Kadınlar Hakkında Risale*, çev. M. Fatih Birgül (İstanbul: Sır Yayıncılık, 2000), 24.

²⁵⁹ Cahız, *Aşk ve Kadınlar Hakkında Risale*, 26.

Cahız, en büyük nimetin ve en fazla lezzetin aşığın maşukuna kavuşması olarak nitelendirir. Aşk ne derecede kuvvetli ise, âşık olan kişinin o derecede güçlük çektiğini, kavuşmadan duyulan lezzetin de âşık tarafından hissedilen sevincin derecesinin de yüksek olduğunu ifade eder. Cahız erkeklerin kadınlar için gösterdikleri hassasiyeti erkekler için göstermediklerini söyler. Erkeklerin güzel koku sürünmeleri, saçlarına gösterdikleri özenleri, giydikleri güzel elbiseleri vb. şeyleri erkeklere nazaran kadınlar için yaptıklarını ifade eder. Cahız, kadını âşık olunan, hitap ve talep edilen varlıklar olarak görür. Cahız yine bu eserinde hangi vasfa sahip kadınların şiir, gazel, müzik gibi konularda etkileyici olduğunu, estetik bir manada övülen kadın özelliklerine yer vermektedir.²⁶⁰

Sonuç olarak Cahız, Aşk ve Kadınlar Hakkında adlı risalesinde aşk ve sevgi kavramları hakkında tanımlaması ile daha çok kadınlara yönelik tasvirler, betimlemeler ve açıklamalar yapmıştır. Aşk duygunun erkekten kadına doğru bir yön izlediğine değinen Cahız, aşkın fizyolojik yönüne dair ifadelerde bulunmuş, kadının erkek üzerinde bıraktığı hissiyata dair açıklamalar yapmıştır.

1.1.1.3. *İhvan-ı Safa*

İhvan-ı Safa ve Hullan-ı Vefa (yak. 950 m.) saflık kardeşleri ve vefa dostları anlamına gelen bu cemaat birçok İslam düşünürünün eserlerinin günümüze ne kadar ulaştıysa onların da o derece az eserinin ulaştığını söyleyebiliriz. Kendi içerisinde hiyerarşik bir düzende farklı şehirlerde organize olan bu cemaat kendi içlerinde birçok ilim insanı yetiştirmiş İslam tarihinin ilk ansiklopedilerinden birini oluşturmuşlardır. Toplamda elli iki adet risaleden oluşan bu eser döneminin ilim dallarından oluşmuştur.²⁶¹

İhvan-ı Safa risalelerini dört başlıkta tasnif etmişlerdir:

“Riyaziyat Risaleleri

Cismani-Tabii İlimler

Nefsaniyat ve Akli İlimler

²⁶⁰ Cahız, *Aşk ve Kadınlar Hakkında Risale*, 29-30.

²⁶¹ İhvan-ı Safa, *Aşkın Mahiyeti Hakkında Risale*, çev. M. Fatih Birgül (İstanbul: Sır Yayıncılık, 2000), 35.

Din ve İlahiyat İlimleri”²⁶²

Ihvan-ı Safa'nın aşk hakkında yazdığı risale “Nefsaniyet” bölümünün altıncı risalesidir ki bu risale birçok noktada psikoloji ile irtibatlandırılmıştır. Bu risalede farklı fikirlerde analiz edilip sonunda ise kendi görüşlerini ortaya koymaktadırlar.

Ihvan-ı Safa “Aşkın Mahiyeti Hakkında” adlı risalesinde aşkın mahiyetini, nefslerin muhabbetini ve ilahi hastalık olarak gördüğü aşkın hakikatini anlatır. Ihvan-ı Safa bu risalesinde aşk hakkında düşünce ortaya koymuş düşünürlerin aşkın mahiyeti, kaç çeşit olduğu, nasıl meydana geldiği, başlangıcının niteliğini, aşkı ortaya çıkaran unsurları, aşktaki yüce amacı aktarır.²⁶³

Aşkî olgu olarak niteleyen Ihvan-ı Safa, varlık devam ettikçe aşkın var olacağını, asla yok olmayacağını ve her varlığın tabiatının merkezinde bir kavram olacağını söyler. Aşkî fizyolojik etkilerinden bahseden Ihvan-ı Safa aşkın, maşuk haricinde bütün dertlerini bertaraf ettiğini, bütün endişelerinden alıkoyduğunu, her işinde ve uğraşında sevgilisini düşündüren bir duygu olduğunu söyler. Bununla birlikte aşk duygusunun kalbi heyecanlandıran, maşukuna karşı şaşkın hale getirmesine değinir. Ihvan-ı Safa aşkın, şair ve hissiyatlı insanlarda bulunan inceliklerden bihaber, tembel insanların işi olmadığını söyler. Ihvan-ı Safa, ayırt etme gücü yüksek, dikkatli, düşüncesi yoğun insanların aşkı anlamaktan uzak olduğunu söyler. Buna sebep olarak ise, aşkı hastalık olarak ve ilahi bir musibet olarak gördüklerini belirtir. Bu kanaate ulaşmalarının sebepleri ise aşıklarda gördükleri bazı belirtilerin aynı zamanda hastalarda da çıkmasıdır. Bu belirtiler arasında, geceleri uyuyamama, vücudun zayıflaması, nabız ve solukların sıklaşması, gözlerin kayması gibi belirtiler sayılmıştır. Bu sebeplerden dolayı, aşka hastalık olarak bakmışlardır. İhvan-Safa risalesinde aşkı ilahi bir musibet, hastalık olarak görenlerin gerekçeleri arasında aşkı tedavi edecek bir ilacın bulunmaması olarak göstermişlerdir. Tarihte, durum böyle olunca tavsiye olarak aşkın tedavisi için, ibadet, dua, sadaka dağıtma, cahiliye döneminde ise putlara kurban

²⁶² Ihvan-ı Safa, *Aşkın Mahiyeti Hakkında Risale*, 35.

²⁶³ Ihvan-ı Safa, *Aşkın Mahiyeti Hakkında Risale*, 37.

adamak, kahinlere rukye yaptırmakla bu ilahi hastalıktan kurtulmak için çare aramışlardır.²⁶⁴

Ihvan-ı Safa bu risalesinde filozofların insan bedeninde üç nefsin²⁶⁵ varlığından bahseder. Bu bağlamda üç tane maşuk olduğunu söyler. Bunlar “nebati nefis, hayvani nefis ve nefis-i natıkadır.” Nebati nefis aşkı, yiyecek, içecek ve üreme arzudur. Hayvani nefis aşkı ise öfke, düşmanını yenme hevesi, lider olması sevdası gibi şeylerdir. En yüce nefis olarak belirttikleri düşünen nefis anlamına gelen nefis-i natika aşkı ise marifet ve fazilet kazanma sevgisi olarak ifade edilir.²⁶⁶

Ihvan-ı Safa'nın bu risalesinde aşkın başlangıcını bir bakış ve diğerlerini bırakıp bir şahsa yönelim olarak ifade eder. Böylelikle aşkı, toprağa yeni atılan bir fidana benzeterek, sevgili ile bakışmalar, onunla zaman geçirmeyi bu fidanı sulamak ve zaman geçirdikçe büyüyen bir ağaca benzeter.²⁶⁷

Ihvan-ı Safa'nın risalesinde aşk konusu ile ilgilenen diğer yazarlara nazaran kadınların erkeklere âşık olmasına konusuna değinmiştir. Bu konuda Ihvan-ı Safa kadınların erkeklere muhabbet duyması ve âşık olmasını üreme, neslin devamı olarak ifade etmiştir.²⁶⁸

Ihvan-ı Safa risalesinde sevginin çeşitlerine değinir. Bunlardan biri neslin devamı ve sürekliliği için canlıların arasındaki evlenme şeklindeki sevgidir. Bir diğeri ise büyüklerin küçüklere, anne ve babanın çocuklarına karşı sevgisi, onları terbiye etme isteği ve şefkat duygularıdır. Bir diğeri ise yöneticilerin, yönetmeye, idare etmeye karşı duydukları sevgidir. Bir diğeri ise sanatkarların sanatını icra etmeye karşı şiddetli arzularıdır. Bir diğeri ise tüccarların ve yüzünü dünyaya dönmüş olanların, mal mülk sahibi olma hırısından kaynaklanan arzularıdır. Bir sevgi çeşidi ise alimlerin ilimle uğraşma, araştırma, öğrenme ve öğretmeye karşı muhabbetleridir. Diğer bir muhabbet,

²⁶⁴ Ihvan-ı Safa, *Aşkın Mahiyeti Hakkında Risale*, 39.

²⁶⁵ İslam düşüncesinde ve tasavvufta yer alan nefis düşüncesi, nebati, hayvani, insani nefis Aristo'ya ait bir düşüncedir.

²⁶⁶ Ihvan-ı Safa, *Aşkın Mahiyeti Hakkında Risale*, 41.

²⁶⁷ Ihvan-ı Safa, *Aşkın Mahiyeti Hakkında Risale*, 41.

²⁶⁸ Ihvan-ı Safa, *Aşkın Mahiyeti Hakkında Risale*, 45.

sevgi çeşidi ise iyilik yapanlara karşı övgü dolu cümlelere mazhar olmaya karşı duyulan sevgidir.²⁶⁹

Ihvan-ı Safa risalesinde Allah'ı ilk maşuk olarak ifade eder. Bütün varlıkların O'nu arzuladığı, O'na yöneldiğini söyler. Varlıkların varoluş sebebi olarak Allah'ın olduğunu ifade eder.²⁷⁰ Böylelikle aşkın kaynağı olarak Allah'ı ifade etmektedir.

1.1.1.4. Ruzbihan Bakli

Ruzbihan Bakli (606 h. / 1209 m.) mutasavvıf kimliği ile ön plana çıkan bir alimdir. Bakli, tasavvuftaki bin bir makama değindiği “Meşrebu'l Ervah” adlı kitabının aşk makamı bölümünde aşkı kendine has bir üslupla tarif etmektedir.²⁷¹

Bakli aşkı üç mertebeye ayırır. Bunlar insani aşk, ruhani aşk ve rabbani aşktır. İnsani aşkı aşkın başlangıcı olarak gören Bakli, ruhani aşka ulaşmada basamak olarak görür. Ruhani aşkı ise rabbani aşka ulaşan bir merdiven olarak betimler. Bakli, ruhani aşkın, özü saf, cismi nazik, tabiatı ince, ruhu hiffetli, fitratı yüce inşalarda ortaya çıktığını söyler. Böylece aşk, güzellik, cemal, kemal ve iyi özelliklere sahip insanlarda olur. Bakli aşkın fitratını mıknaşa benzeterek güzellik madenlerini kendine çektiğini söyler. Bakli aşkı, her güzeli kendi güzelliğinden yaratanın güzelliği ile bezenmiş olarak tarif eder. Kişinin Adem'e verilmiş ezeli güzelliğinin insandaki durumu yönüyle âşık olduğunda azar azar ruhani aşka yükseldiğini söyler. Ruhani aşk, ezeli güzellik madenlerinde ruhların kıvılcımıyla aydınlandığını söyler. Allah o ruhları var ederken kendi zatında bulunan hüsn ve cemal sıfatıyla tecelli etmiştir. İnsan bu iki mertebede kemale erip bu iki aşkın terbiyesinden varınca Allah'ın cemali keşf olur ve aşka dair diğer çeşitlerinden sıyrılırsa Allah'ın veçhine âşık olur.²⁷² Bakli bu tarifi şu ayetle açıklar: “Allah onları sever, onlar da Allah'ı sever.”²⁷³

²⁶⁹ Ihvan-ı Safa, *Aşkın Mahiyeti Hakkında Risale*, 46.

²⁷⁰ Ihvan-ı Safa, *Aşkın Mahiyeti Hakkında Risale*, 47-50.

²⁷¹ Ruzbihan Bakli, *Aşkın Ashı Hakkında*, çev. M Fatih Birgül (İstanbul: Sır Yayıncılık, 2000), 95-98.

²⁷² Ruzbihan Bakli, *Kitabu Meşrebi'l-Ervah*, thk:Nazif Hoca, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973), 52.

²⁷³ El- Maide 54.

1.1.1.5. İbn Kayyim El-Cezviyye

Tam adı Muhammed bin Ebi Bekr bin Eyyub(ö.751 h. /135 m.) olan yazarın babası Şam'daki Cezviyye medresesinin kayyımı olduğundan dolayı İbn Kayyim el-Cezviyye olarak tanınmıştır. İbn Kayyim “Sevenlerin bahçesi ve arzuların ziyneti” anlamına gelen Razvatu'l Muhibbin ve Nüzhetü'l-Müştakın adlı eserlerinde aşkı konu edinmiştir. Aşkı konu edindiği üç bölümü vardır. Bu bölümlerde aşkın hakikati, vasıfları ve insanların aşk hakkındaki sözlerine yer vermiştir. Bölümlerinden dikkat çeken hususlar arasında aşk tanımlarını yapmaya başlarken hekimlerden aktarmaya başlamasıdır. Diğer bir husus ise Aristo ve Eflatun'dan nakil yapmasıdır. Bir başka husus ise İbn Kayyim kendi tanımlamalarından çok o zamana kadarki söylenenleri derleyip toparlamıştır. İbn Kayyim eserinde tartıştığı konular arasında aşkın insanın iradesiyle olup olmadığı konusudur. Bu tartışmaya dair eserinde her iki görüşe de yer vermiştir. Bölümün ilerleyen kısımların iki görüşü uzlaştırmaya çalışan İbn Kayyim, aşkın sebeplerinin insan iradesi ile olduğunu, sonuçlarının ise iradesinin dışında gerçekleştiğini ifade eder. Bu durumu İbn Kayyim içki içmek ve sarhoş olmaya benzeterek açıklamıştır. İçki içmek irade ile olan, sarhoş olmak ise iradenin bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Aşk sarhoşluğuyla ilgili sufilere yönelik ince analizleri barındıran İbn Kayyim, Hallac'ın idam ettirilmesine sebep olan sözlerini aşk sarhoşluğu ile söylediğini beyan eder. İbn Kayyim sırasıyla aşkın hakikatini, aşkın irade ile olup olmasını ve son olarak aşk sarhoşluğunu inceler.²⁷⁴

İbn Kayyim aşkın hakikati ve vasıfları hakkında yazdığı bu bölümde aşkı tabiilerin melankoliye benzettikleri hastalık olarak tanımladığını söyler. Kişi aşk hastalığına suretlerin ve bazı şekillerin güzelliklerine saplanmasının sebebiyet verdiğini söyler. Aşk hastalığına ise daha çok bekarların yakalandığını aktarır. Cinsel hayatın ise aşk hastalığının şiddetini azalttığını söyler. İbn Kayyim bu eserinde bazı filozofların aşkın kalpte doğan, büyüyen, gelişen, harekete geçen şiddetli bir arzu olduğunu aktarır. Sonra bu arzunun beslenip, büyüdüğünü, diğer bazı tutkularla bir araya geldiğini ifade eder. İbn Kayyim hatta bu arzunun aşığı gam, keder, gönül darlığına soktuğu, bedenindeki kan ve safranın sevdaya dönüşüp ateş çıkardığını, aşkın fizyolojik

²⁷⁴ İbn Kayyim el-Cezviyye, *Razvatu'l-Muhibbin*, çev. M Fatih Birgül (İstanbul: Sır Yayıncılık, 2000), 105-110.

etkilerini aktarır. Kişide sevdanın artmasının düşünme yetisini olumsuz etkilediği bu düşünme yetisinin bozulmasıyla aklını kaybedeceği, olmayacak hayallere kapılacağını söyler. Bu durum aşığı ölüme kadar sürükleyeceğini, kişinin kederden ölebileceğini belirtir. Kimi aşıkların ise sevgiliye bakarken sevinçten ölebileceğini, nefesinin kesilebileceğini hatta saatlerce bu şekilde kalması sonucunda öldüğü düşünülerek diri diri gömülenlerin olduğunu aktarır.²⁷⁵

İbn Kayyim'in aktardığı diğer bir konu başlığı ise aşkın irade ile olup olmadığı meselesidir. Bu mesele ihtilaf meselesi haline gelmiştir. Bir grup aşkın irade dışı olduğunu savunmuştur. Bu durumu çok susamış birinin suya, aç kalmış birinin ise yiyeceklere karşı duramaması şeklinde örnekle açıklamıştır. Böylece aşkı irade dışı bir durum olarak belirtmişlerdir. Aşkın irade dışı olarak gören bazı düşünürler güçleri yetmesi halinde ise aşkın irade dışı olmasından ötürü âşık olanların günahlarından ötürü azap çekmemesi gerektiğini söylemişlerdir. Buna ek olarak İbn Kayyim eserinde Kadı Ömer Muhammed bin Ahmed bin Muhammed bin Selman en-Nukati'nin Mihnetü'z-Zurraf adlı eserinden Hz. Yusuf ile ilgili bir bahsi aktararak aşkın ızdari olduğu görüşünü savunanlardan örnek vermiştir.²⁷⁶ Hz. Yusuf bahsi şu şekildedir:

“Hz. Yusuf'u gören hamile kadın doğururdu. Bir hamile kadın nasıl oluyor da Yusuf'un güzelliğinden çocuğunu doğuruyor? Bu durum onun ihtiyarıyla mıdır yoksa ızdari midir? Züleyha'nın çağırdığı kadınlar, Yusuf'un güzelliğini görünce ellerini kestiler. Halbuki Yusuf'un sevgisi kalplerine girmemiş ona âşık olmamışlardır. Bir de onun sevgisi gönüllerine düşseydi nasıl olurdu?”²⁷⁷

Ibn Kayyim'in eserinde bahsi geçen aşkın ızdari mi yoksa ihtiyari mi olduğu konusunda diğer görüş ise aşkın ihtiyari olduğudur. Bu görüş aşkın kişinin arzu ve iradesine tabii olduğunu savunur. Aşkın sevgiliye karşı iradeli bir hareket olduğunu

²⁷⁵ El-Cezviyye, *Ravzatü'l-Muhibbin*, 109-110.

²⁷⁶ El-Cezviyye, *Ravzatü'l-Muhibbin*, 117.

²⁷⁷ El-Cezviyye, *Ravzatü'l-Muhibbin*, 117.

söyleyen bu görüş, kulun kudreti ve iradesi dışında gerçekleşen bir hareket olmadığını ifade eder. Aşk kuvvetli bir irade olarak görülürken kişinin iradesi dahilinde yaptıkları ile övülüp, kötüleneceğini de irade ile açıklamaktadırlar. Akli olan herkesin sevgisinden sebeple zarar gördüğü şeyleri sevmeye devam etmesini ittifakla kınanacak bir durum olduğunu belirtir. Bununla birlikte “kalbimde olana güç yetiremiyorum” diyenin de aşkın ihtiyari olduğu görüşünü savunanlara göre özrünün kabul olunmayacağını söylerler.²⁷⁸

İbn Kayyim aşkın izdari mi yoksa ihtiyari mi olduğu noktasında görüş ayrılığına düşen yazarları uzlaştırmaya çalışır. Aşkın temelleri ve sebeplerinin ihtiyari olduğunu söyleyen İbn Kayyim, bunun iradeye bağlı bir seçim olduğundan sorumluluğunun olduğunu söyler. Aşkın sevgiliye bakması, onu düşünmesini ihtiyari olarak gören İbn Kayyim, aşkın sebep olduğu şeyleri ise izdari yani gayri ihtiyari olarak değerlendirir. Bu durumu İbn Kayyim kişinin sarhoşluk veren içeceği içmesini ihtiyari olarak değerlendirirken bundan meydana gelebilecek sarhoşluğu ise izdari olarak açıklamıştır. Kişinin sevgilisini düşünmesi, ona bakması sarhoş edici bir içeceği içmesi hükmündedir. Bu sebeple kişi kınanmayı hak eder. Sakınca bulunmayan bir sebepten ötürü kişinin kendisinde ortaya çıkan aşk duygusundan dolayı kişi ayıplanmaz. İbn Kayyim sarhoşluk benzetmesinden yola çıkarak aşkın verdiği sarhoşluğu şarabın verdiği sarhoşluktan büyük görmektedir.²⁷⁹

2.5. Beşerî Aşk Nedir?

Aşk, seven ile sevilen arasındaki duygusal bir bağıdır. Yani aşık ile maşukun irtibatıdır. Maşuk, kişinin gönlünü cezbeden her şey olabilir. Allah, peygamber, erkek kadın, mal, mülk, para, anne, baba, arkadaş çocuk vb. unsurlar olabilir. Buradan yola çıkarak maşuk kavramı hem ilahi hem de beşerî bir olarak ikiye ayırabiliriz. İlahi aşk anlatılırken beşerî aşkın unsurlarından faydalanılır. Çünkü beşerî aşkın ilahi aşka götüren bir fonksiyonu bulunmaktadır.²⁸⁰

²⁷⁸ El-Cezviyye, *Ravzatü'l-Muhibbin*, 120.

²⁷⁹ El-Cezviyye, *Ravzatü'l-Muhibbin*, 121.

²⁸⁰ Muhammet Kuzubaş, “Muhibbi Divanı'nda Aşk Üzerine Teşbihler” *Journal of International Social Research* 3/10 (2010), 410.

Beşerî aşk, diğer bir tarif ile mecazi aşk olarak adlandırılır.²⁸¹ Mecazi aşk, geçici olan ne varsa ona karşı muhabbet duymaktır. Mecazi aşkın işlevi daha çok ilahi aşka götüren bir köprü olarak görünse de böyle bir aşk da güzel karşılanmıştır. Herkes ilahi aşka mazhar olamayabilir, böyle bir kabiliyet bulunmayabilir. Mecazi aşk, ilahi aşka alışmanın bir basamağıdır.²⁸² Mecazi aşk, kişiyi ilahi aşka ulaştıran bir durak olarak görülür. “Beşerî aşk, tinsel ve aşkın olanın kapsını aralar ve insanı yaratılışın temel gayesine yönlendirir.”²⁸³ Ancak kişinin hakiki aşka ulaşması için mecazi aşk zaruri değildir. Mecazi aşk ilahi aşka ulaşmak için bir araç olarak görülür.²⁸⁴ Beşerî aşkta belli bir seviyeye gelenler, aşkı öğrenenler ilahi boyuttaki aşka geçebilirler.²⁸⁵ Beşerî aşk bir olgunlaşma aşamasıdır. Buradan hareketle ilahi aşk beşerî aşkın elleri arasında büyüdüğünü söyleyebiliriz.²⁸⁶ Fakat mecazi aşk aşamasını geçemeyen kişi ilahi aşktan nasibini alamaz. Tasavvuf ehli beşerî aşkı, ilahi aşkın yeryüzüne tezahürü olarak nitelendirir.²⁸⁷

Beşerî aşka sahip olan aşık, maşuku adına sevdiği her şeyden vazgeçebilir. Bu durum aynı zamanda ilahi aşk için de geçerlidir. Allah aşkı ile gönlü dolan kişi Allah için masivaya dair ne varsa her şeyden vazgeçebilir.²⁸⁸

²⁸¹ Melike Gökcan Türkdoğan, “Aşk Mesnevileri ve Gazellerdeki Sevgili İmajına Dair Bir Karşılaştırma” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 29 (2011), 112.

²⁸² Ayşe Tokat Yılmaz, *Mevlâna'nın Rubailerinde İlahi Aşk* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 11.

²⁸³ Veysel Şahin, “Rasim Özdenören'in Öykülerinde Kendine Dönüş İzlekleri” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24/2 (2014) 40.

²⁸⁴ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1990), 51.

²⁸⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet yayınları, 1991), 60.

²⁸⁶ Şahin, “Rasim Özdenören'in Öykülerinde Kendine Dönüş İzlekleri”, 40.

²⁸⁷ Hakan Akgöz, *Erzurumlu Necmi'nin Divanı'nda İlahi ve Beşerî Aşkı Konu Alan Beyitlerin Şerhi* (Karabük: Karabük Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2021) 25.

²⁸⁸ İbrahim Boz, (2021). “Yunus Emre'ye Ait Bir İlahinin Ontolojik Tahlili”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 10/3 (2021), 848.

Fuzuli beşerî aşkın tanımlarken bile altında yatan asıl kaynağın ilahi aşk olduğundan bahseder ²⁸⁹

Aşk kavramı farklı tanımlamalarla birlikte farklı kavramlar ile de açıklanmıştır. Aşk duygusunun şiddetine göre İrade, Muhabbet, Hevâ, Sakabe, Tebettül, Alaka, Vülüğ, Kelef, Şağaf, Aşk, Ülfet, Garava, Hullet, Teyemmüm, Valeh, Tedellüh, Velâ şeklinde sıralanmıştır.²⁹⁰

Aşk kavramının sözlüklerde sarmaşık anlamına gelen “aşeka” kökünden ortaya çıktığı ifade edilmektedir.

2.6. Aşk Kuramları

Aşkın kavramsallaştırılması ve açıklanmasına yönelik çalışmalar görece yeni sayılsa da uzun yıllardır bilim insanları üstüne düşünmüş ve kendi fikirlerini ortaya koymuşlardır. Bu bölümde aşkı açıklamak üzere ortaya konulan kuramlara değinilecektir.

2.6.1. Zick Rubin: Aşk ve Hoşlanma

Rubin aşkı açıklamak için iki gruptan bahseder. Bunlar aşk ve hoşlanmadır. Hatta bu boyutları içeren bir ölçek geliştirmiştir. İki başlığında temelinde sevgi yatar. Yalnız bu sevgilerin muhatapları farklı olduğundan işleyiş biçimleri de farklıdır. Rubin’e göre sevgiyi çok yönlü olarak değerlendirmek, sevginin hedefle bağlantısını anlamak ve kişinin deneyimleri bağlamında değerlendirmek oldukça önemlidir. Orlinsky²⁹¹ aşkın çeşitleri içerisinde evlada duyulan aşk ve partnere duyulan aşkın yanında Tanrı’ya duyulan aşkın da varlığından söz eder ancak Rubin kendi araştırmasının romantik aşk olduğunu vurgular. Romantik aşkı ise basitçe evli olmayan karşı cinsler arasındaki, muhtemelen evliliğe yol gidecek türden aşk olarak tanımlanmaktadır.

²⁸⁹ Pervin Çapan, “Fuzûlî'nin Leylâ Vü Mecnûn'unda Tematik Olarak Aşk”, *Electronic Turkish Studies* 4/7 (2009), 227.

²⁹⁰ Cebecioğlu, “Aşk”, 24.

²⁹¹ Davik E. Orlinsky, “Love Relationships İn The Life Cycle: A Developmental İnterpersonal Perspective.”, *Love Today: A New Exploration* ed. H. Otto (New York, New York Associated Press, 1972), 65-72.

Rubin, aşkı açıklamak üzere bahsettiği hoşlanma durumunun arkadaşına yönelik olduğunu duygunun yanında düşünce ve davranışların da bu sınıfa dahil olduğunu söyler. Rubin'e göre hoşlanmanın olumlu değerlendirme, algılanan benzerlik, saygı ve güven olmak üzere üç bileşeni bulunur. Aşk ise arkadaşına hissedilmez romantik partnerle ilgilidir. Aşkın bağlanma, gözetme ve yakınlık olmak üzere üç bileşeni bulunur.²⁹²

2.6.2. Elaine Hatfield: Tutkulu Aşk ve Dostça Aşk

Hatfield aşkı tutkulu ve dostça olmak üzere ikiye ayırmıştır.²⁹³ Tutkulu aşk sıklıkla "takıntılı aşk", "aşk hastalığına tutulmak", "delice âşık olmak" veya "âşık olmak" olarak adlandırılan tutkulu aşk, bir başkasıyla olmak için yoğun bir özlem hali olarak nitelendirilen sıcak ve yoğun bir duygudur. Hatfield ve Rapson tutkulu aşkın karşılığının doyum ve vecd ile ilişkili olduğunu, ancak karşılıksız tutkulu aşkın boşluk, endişe veya umutsuzluk ile ilişkili olduğunu söylemektedir. Tutkulu aşk, insanların sevinç ve umutsuzluk, heyecan ve korku arasındaki sürekli etkileşimi deneyimledikleri güçlü bir duygusal durumdur.²⁹⁴ Sonuç olarak, tutkulu aşk yalnızca olumlu duygularla değil, aynı zamanda çoğu zaman duygusal sıkıntıyla da ilişkilidir. Bu düşünceyi destekleyerek, tutkulu aşkın nöroanatomik ve kimyasal olarak kaygı ile ilişkili olduğu bildirilmiştir²⁹⁵

Dostça aşkın ise yoğunluk olarak tutkulu aşktan daha az yoğun olduğunu ancak daha sıcak ve samimi olduğunu vurgular. Dostça aşkın şefkat ve hassasiyetle daha ilişkili olduğunu vurgulayan Hatfield dostça aşkın derin ve yakın bağlılığı içerdiğini belirtir. Arkadaşça aşk tipik olarak daha çok karşılıklı hoşlanma ve saygıdır. Bu nedenle, diğer

²⁹² Zick Rubin, "Measurement of Romantic Love", *Journal of Personality And Social Psychology* 16/2 (1970), 265.

²⁹³ Elaine Hatfield, "Passionate and Companionate Love", *The Psychology of Love*, ed. Robert J. Sternberg, M. L. Barnes (New Haven: Yale University Press, 1988), 191-217.

²⁹⁴ Elaine Hatfield, Richard L. Rapson, *Love And Sex: Cross-Cultural Perspectives*, (New York: Allyn and Bacon, 1996), 118.

²⁹⁵ John G. Carlson, Elaine Hatfield, *Psychology of Emotion*. (San Diego: Harcourt, 1992), 615-632.

değişkenler eşit olduğunda, dostça aşkın insanları tutkulu aşktan daha fazla tatmin hissetmeleri beklenir.²⁹⁶

2.6.3. Alan Lee: Aşkın Renkleri

Alan yazında aşkı konu alan çalışmaların birçoğunda değinilen Lee'nin kuramı temel kuramlar arasındadır. Lee'nin kuramının isminin belirlenmesinde renkleri kullanmasının sebebi şudur: Renk paletinde bulunan üç ana renk gibi aşkın da üç temel hali vardır. Bunlar; eros (tutkulu, erotik aşk), ludus (oyun gibi, tarafsız aşk) ve storge (arkadaşça aşk)dır. Lee'ye göre renk paletinde bulunan diğer renkler nasıl bu üç ana rengin (kırmızı, sarı ve mavi) karışımından oluşuyorsa, diğer aşk tipleri de bu üç ana aşkın çeşitli şekillerde karışımından ortaya çıkar. Bu üç temel aşkın birleşiminden ikincil aşk türleri olan pragma (mantıklı, çıkarıcı aşk), mania (sahiplenici, obsesif, takıntılı aşk) ve agape (özgeci, verici aşk) ortaya çıkmaktadır. Temel aşk türlerinin çeşitli etkileşimlerinden başka aşk türlerinin de ortaya çıkabileceğini vurgulayan Lee ve devamında gelen araştırmacılar bu altı aşk türüne özellikle odaklanırlar.²⁹⁷

Lee'ye göre eros ile ludus bazı yönlerden karışarak maniayı, storge ile ludus karışarak pragmayı ve eros ile storge karışarak agapeyi oluşturur.

Lee belirttiği bu altı aşk stili ile ilgili bazı tanımlamalar yapmıştır. Bunlar aşağıda verilen Tablo 1. de özetlenmiştir.²⁹⁸

²⁹⁶ Jungsik Kim vd., "Love Types And Subjective Well-Being: A Cross-Cultural Study", *Social Behavior And Personality An International Journal* 32/2 (2004), 173-182.

²⁹⁷ John Alan Lee, *Colours of Love: An Exploration of The Ways of Loving*, (New York: New Press, 1973), 155.

²⁹⁸ John Alan Lee, "Love Styles", *The Psychology of Love*, ed. Robert J. Sternberg, M. L. Barnes (New Haven, Yale Universty Press, 1988), 38-67.

Tablo 1.

Aşk Stili	Özellikleri
Tutkulu, Erotik Aşk	Fiziksel yakınlık ve cinsellik önemlidir. İstedikleri fiziksel özellikleri daha net ifade edebilirler. Aşk hayatlarında önemli bir yere sahip olsa da obsesif yaklaşımlardan uzak olmak isterler.
Oyun Gibi, Tarafsız Aşk	Aşkı algılama biçimleri oyun gibidir. Nasıl ki oyunlarda çözülmesi gereken bulmacalar, kurallar ve stratejiler varsa aşkı bu şekilde yaşamayı arzulurlar. Bazen aldatma bile bu oyunlardan biri olarak sayılır. Aşk zorlukları olan aşılması gereken engelleri olan bir eğlencedir. Zamanı sevdikleri ile geçirmekten hoşlansalar da çok fazla yakınlık kurmayı sevmezler.
Arkadaşça Aşk	Tutku, ani inişler ve çıkışlara rastlanmaz. Bu aşk türü zamanla gelişir. Ani duygu değişimleri ve coşku olmadığından üzülmeler ve kaygılar da nispeten daha azdır. Cinsellik göz önünde değildir ve daha uzun sürede kendisini belli eder.
Mantıklı, Çıkarıcı Aşk (Arkadaşça aşk + oyun gibi aşk)	Mantıklı aşta kişinin belirli kriterleri vardır ve sevgilisinin bu kriterlere uygun olmasını bekler. Partnerin özgeçmişini önemli hale gelir. Adeta ilişkiyi bir yatırım olarak görür ve gelecek için ümit vadetmesini umar. Bu sebeple ilişkinin devam edeceğine dair inanç kuvvetlidir.

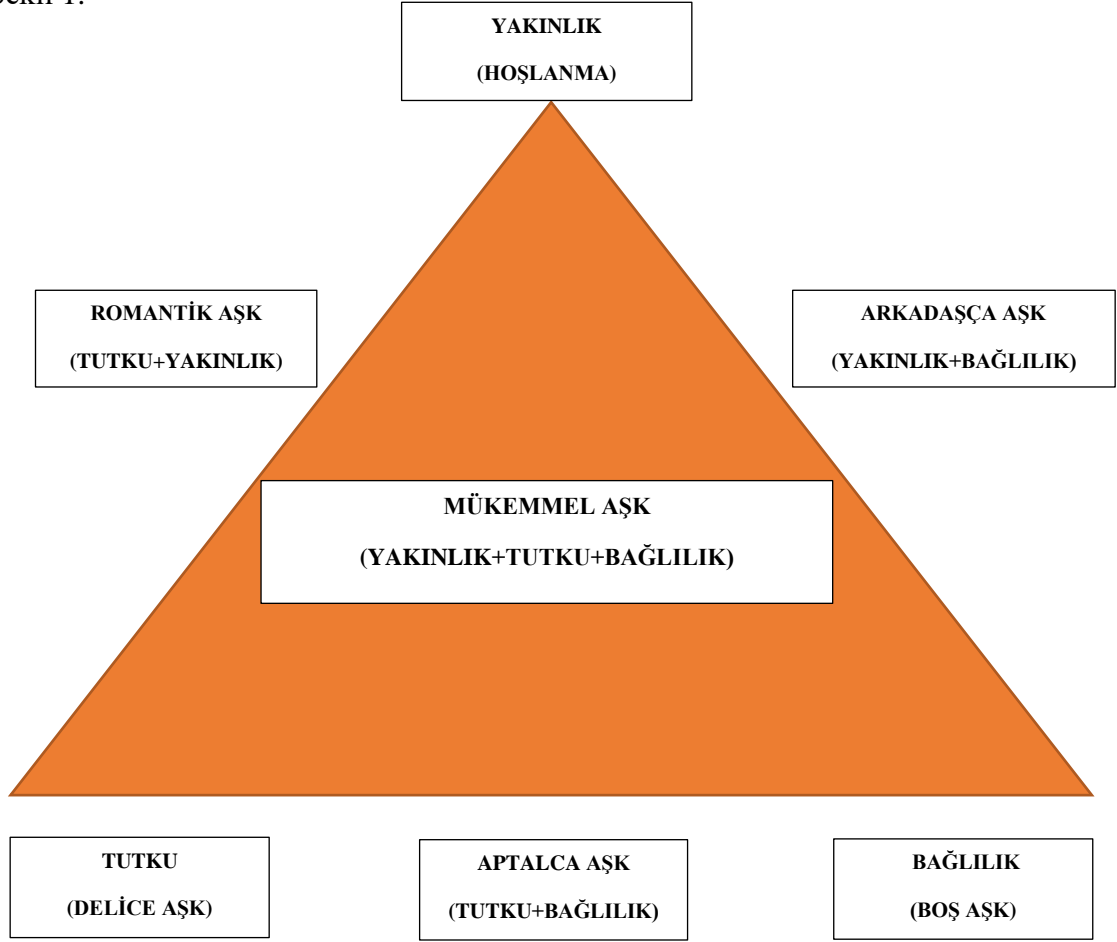
Sahiplenici, Obsesif, Takıntılı Aşk (Tutkulu aşk + oyun gibi aşk)	Bu tür aşka kişi sevdiğini kaybetme durumunu bir tehdit olarak algılar. Olası bir ayrılık durumunda yoğun umutsuzluk yaşar. Kıskançlık ve güvensizliğin yoğun olarak yaşandığı bu türde sevgilinin yanında olması durumunda coşkulu duygular yaşar.
Özgeci, Verici Aşk (Tutkulu aşk + arkadaşça aşk)	Sevgiliye karşı yoğun bir güven, sabır ve kararlılık vardır. Karşılık alması şart değildir. Kıskançlık yoktur. Sevgili koşulsuz kabul edilir. Onun için çabalar ve hayatını kolaylaştırmak ister.

2.6.4. Robert J. Sternberg: Üçgen Aşk Teorisi

Sternberg Üçgen Aşk Teorisi ile aşkı tanımlamıştır. Bu üçgenin köşelerini yakınlık (intimacy), tutku (passion) ve karar/bağlılık (decision/ commitment) oluşturmaktadır. Bu köşelerden oluşturulan üçgen aşkı temsil eder. Yakınlık üçgenin en tepe üst ucudur. Sol tutku sağ ise karar/bağlılık köşesidir. Ancak kişilere ya da yaşanan aşka göre bu üçgenin bazı kenarları diğerlerinden daha uzun olabilir. Mükemmel aşkı üç bileşeni de eşit olarak içeren eşkenar üçgen temsil eder.²⁹⁹

²⁹⁹ Julius W Anderson, "Sternberg's Triangular Theory of Love", *Encyclopedia of Family Studies* 1/3 (2016), 3.

Şekil 1.

Yakınlık duygusal bir bileşendir ve sempati ile ilişkilendirilebilir. Aşinalık, bağlanma, rahatlık ve sıcaklık gibi olumlu duyguları içerir. Tutkunun ise motive edici bir etkisi vardır. Yüksek aktivasyon ve güçlü duygular ile ilişkilidir. Cinsel arzuların yanı sıra benlik saygısını korumak veya arttırmak, hakimiyet, boyun eğme, birine bakma ihtiyacı, yalnızlıktan kaçınma ihtiyacı gibi diğer güdüler de burada rol oynar. Üçüncü bileşen- karar/bağlılık- rasyonel-bilişsel bir bileşen olarak görülebilir. Kısa vadeli ve uzun vadeli olmak üzere iki alt bileşenden oluşur. Kısa vadeli yön, belirli bir kişiyi sevme ve onunla bağ kurma kararıdır. Uzun vadeli yön, daha uzun vadeli bir ilişkiye girme ve sürdürme kararıdır. Sternberg tutkuyu "sıcak" bir bileşen, samimiyeti "sıcak" bir bileşen ve karar/bağlılığı "soğuk" bir bileşen olarak tanımlar. Bileşenler birbirinden bağımsız olmayıp birbirlerini etkilerler.³⁰⁰

³⁰⁰ Robert J. Sternberg, "A Triangular Theory Of Love", *Psychological Review* 93/2 (1986), 119

Aşkın bu üç bileşenine dayanarak, çeşitli aşk ilişkileri için bir sınıflandırma sistemi oluşturularak sekiz olası aşk türü odak gündeme gelir: hoşlanma, delicesine aşk, boş aşk, romantik aşk, arkadaşça aşk, budalaca aşk, mükemmel aşk ve aşksızlık.³⁰¹

"Hoşlanma" aşk türü, tutku veya bağlılık olmaksızın yakınlıktır "delicesine aşk", yakınlık veya bağlılık olmaksızın tutkudur "boş aşk" tutku veya yakınlık olmadan bağlılıktır; "romantik aşk", bağlılık ve tutkunun bir birleşimidir; "arkadaşça aşk" bağlılıkla birleşen ancak tutkusuz olan yakınlıktan kaynaklanır "budalaca aşk" tutku ve bağlılığın birleşimidir, ancak samimiyetten yoksundur; "kusursuz aşk", ilişkide aktif olan üç bileşenden gelir ve "aşksızlık", üç bileşenin de olmadığı zamandır.³⁰²

2.7. Psikolojiye Göre Aşk Nedir?

Aşk duygusu insanın ruhsal süreçlerini etkileyen ve süreçlerinden etkilenen bir kavramdır. Bu sebeple birçok kuramcı ve araştırmacı psikoloji ve aşk ile ilgilenmiş aşkı açıklamak üzere kendi fikirlerini ve çalışmalarını ortaya koymuştur. Bu bölümde aşka bir açıklama getiren bazı psikoloji kuramlarına değinilecektir. Aşk birçok bilimde olduğu gibi psikolojinin de konusu olmuştur. 18. yüzyıldan bu yana gelişim gösteren psikoloji yaklaşımlarının aşk ile ilgili öne sürdüğü fikirler de farklılık göstermektedir. Bu bölümde de Psikanalitik Kuram, Bağlanma Kuramı, Psikososyal Gelişim Kuramı, Hümanist Kuram ve Varoluşçu Kuram yaklaşımlarına göre aşkın ne anlama geldiği anlatılmıştır.

2.7.1. Psikanalitik Kuram

Sigmund Freud tarafından "bilincin doğrudan ulaşamadığı derin ruhsal katmanlarda geçen psişik olaylar öğretisi" olarak tanımlanan psikanalizin kullanıldığı psikolojik bir yaklaşımdır.³⁰³ Esasen psikanaliz Freud'dan öncesinde Breuer tarafından kullanılan, Freud'dan sonrasında da geliştirilen bir yöntemdir. Özellikle Adler ve Jung'un

³⁰¹ Sternberg, "A Triangular Theory Of Love", 119-135.

³⁰² Robert J. Sternberg, *Triangulating Love* (London: Yale University Press, 1988), 119-138.

³⁰³ Sigmund Freud, *Yaşamım ve Psikanaliz*, çev. Kamuran Şipal (İstanbul: Say Yayınları, 2016), 156.

psikanalize olan katkıları yadsınamayacak derecede önemlidir.³⁰⁴ Ahmet Cevizci tarafından kaleme alınan Felsefe Sözlüğü psikanalizi şu şekilde tanımlar:³⁰⁵

- “1. Hiçbir insan davranışının gelişigüzel, rastgele olmadığını, tüm davranışların bireyin psişik yaşantısı tarafından belirlenmiş olduğunu öne süren psişik bir determinizm anlayışı;
2. Bilinç alanının dışında kalan, fakat bireyin yaşamında ve bireyin davranışlarını açıklamada çok önemli bir rol oynayan bilinç dışı öğretisi;
3. İnsanın faaliyetlerinin sanıldığından çok daha fazla amaca yönelmiş faaliyetlerden oluştuğunu savunan ve insan düşüncesiyle davranışının motivasyonuna büyük önem veren bir amaca yönelmişlik öğretisi;
4. Bireyin yetişkinliğe doğru olan gelişim sürecinde, çocukluk dönemi yaşantılarının, ilk deneyimlerinin büyük bir önem taşıdığını ifade eden bir gelişim psikolojisi;
5. Psikoterapi ve psikiyatrinin kabul görmüş yöntemlerini kullanan bir ruhsal tedavi anlayışı.”

Tanımdan da anlaşılacağı üzere psikanalitik yaklaşımın temel konuları psişik determinizm yani nedensellik ilkesi, bilinç dışı, savunma mekanizmaları, çocukluk yaşantıları ve terapötik süreç anlayışıdır.³⁰⁶ Psikanalitik yaklaşım oldukça geniş, detaylı ve derin bir yaklaşımdır. Bu sebeple tüm kuramın burada anlatılmasının konu bağlamında olmayacağı ön görülmektedir. Tezin konusuna bağlı kalınması amacıyla burada topografik kuram, yapısal kuram ve psikoseksüel kuram incelenecek; arkasından nesne ilişkilerine değinilecektir.

³⁰⁴ Nurtaç Ergün, “Ölü Bir Deniz Romanına Psikanalitik Bir Yaklaşım”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)* 14/14 (2011), 119-136.

³⁰⁵ Cevizci, “Psikanaliz”, 716.

³⁰⁶ Charles Brenner, *Psikanaliz Temel Kavramlar*, (Ankara: HYB Yayıncılık, 1998), 69.

1.1.1.6. Topografik Kuram

Freud topografik kuram aracılığı ile ruhsal aygıtı bölümlere ayırmaktan öte zihinsel ve ruhsal etkinliklerin bilince olan mesafesini anlamayı ve bilinci etkileyen etkenleri saptamayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda “bilinç”, “bilinç öncesi” ve “bilinç dışı” olmak üzere üç kavram belirmiştir. Bilinç düzeyinde; dışarıdan ya da içeriden gelen tepkileri ya da algıları fark edilir, davranışlarla dışarıya iletir. Kişi bu algıların farkındadır. Bilinç öncesinde; bilince yakın veriler bulunur. Dikkat ile bakıldığında bilinç öncesinde bulunan veriler bilinç düzeyine çıkarılabilir. İnsan hem ilkel hem gelişmiş bazı düşünce biçimlerini bilinç öncesinde bulundurabilir. Bilinç dışında ise insanın küçük yaşlardan itibaren geliştirdiği sansür dolayısıyla bilince çıkması engellenen veriler bulunur. Bu veriler genellikle gerçeğe, toplum düzenine, ahlaka uymayan dürtüler olarak tanımlanır.³⁰⁷

Bazı görüşlere göre sevgi ilişkisinde kişiler arasında oluşan doğal bir alan bulunmaktadır. Bu alan dinamik bir yapıya sahiptir. Zaman dilimine göre alan genişleyip daralabilir. Alan bilinç düzeyindeki durumlardan etkilense de geçmiş ilişkilerin izi gibi bilinç dışının da alanı etkilediği düşünülmektedir. Bu alanın ortadan kalkması ile bireyselleşmeden uzaklaşıp çiftin birleşmesi patolojik bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bazen bu durum aşk olarak yorumlanmaktadır.³⁰⁸

1.1.1.7. Yapısal Kuram

Topografik kuramın her hastasına uymadığını fark eden Freud yıllar içerisinde yapısal kuramı geliştirmiş ve ortaya koymuştur.³⁰⁹

Yapısal kurama göre kişiliğin üç temel bileşeni vardır: id, ego ve süper ego. Bu üç bileşen birbirinden tamamen bağımsız bölümler olarak değil birbirini etkileyen ve

³⁰⁷ Engin Gençtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2006), 236.

³⁰⁸ Martin Buber, *I and Thou* (New York: Touchstone, 1996), 69.

³⁰⁹ Gençtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, 230.

birbirinden etkilenen bütüncül bir sistem olarak görülmelidir. Kişiliğin biyolojik bileşeni id, psikolojik bileşeni ego ve sosyal bileşeni ise süper egodur.

İd kişiliğin doyurulamayan tarafıdır. Sürekli ister ve talep eder. İhtiyaçları vardır. Amacı zevk almak ve acıdan kaçmaktır. Hazzı ertelemek istemez. Olgunlaşma sürecinden yoksundur. Sadece ister ve bir an önce harekete geçmek ister. Ego idin isteklerini düzenleyen bir yönetici pozisyonundadır. İdin istekleri ve dışarının beklentileri doğrultusunda değerlendirir, mantık süzgecinden geçirir ve gerçekçi bir yaklaşım sunar. Süper ego ise kişiliğin yargıcıdır. Yargılar, ahlaki olanı vurgular, idealleri savunur ve mükemmelliği talep eder.

Bu bileşenleri bulunduran insan id ve süper ego arasındaki dengeyi sağlamaya çalışan egonun kaygısını üstlenir. İsteklerine ve dürtülerine engel olamama ya da ahlaki değerlerine ve vicdanına aykırı bir şey yapma kaygısı psikanalitik yaklaşımın temel konularındandır. Birey kaygıları ile başa çıkabilmek için ego savunma mekanizmalarını geliştirir ve kullanır.³¹⁰ Savunma mekanizmaları aşkın hissedildiği bir durumda aktifleşebilir ancak aşk bir savunma mekanizması olarak görülmemiştir.

Yapısal kurama göre aşk ise idin duyduğu yoğun bir yönelme isteği ile ilişkilendirilir. İd kendisini cinsel ve duygusal anlamda doyurmak ister ve bunun için bir objeye ihtiyacı vardır. Bu objenin sevgi objesi olduğu durumlarda, idden egoya doğru yönelen libidinal enerji sevgi nesnesine ulaşmaya çalışır. Eğer ulaşamazsa bu enerji egoda birikir ve Freud'un açıkladığı "melankoli" durumu ortaya çıkar

Psikanalitik kuram aşkı daha çok cinsellik ile bağlaştırdığından psikoseksüel kuramla daha çok ilişkilendirmiştir.

1.1.1.8. Psikoseksüel Gelişim Kuramı

Psikoseksüel kurama göre birey; oral, anal, fallik, latent ve genital dönemlerden geçer. Özellikle fallik dönemde cinsiyetini keşfetmeye başlayan çocuğun, karşı cinste olan

³¹⁰ Gerald Corey, *Theory and Practice of Counseling and Psychotherapy* (Utah:Brooks Cole, 2016), 115.

ebeveynine karşı cinsel bir çekim yaşadığından bahseden Freud ileriki dönemde deneyimlenecek olan aşk duygusunun da burası ile ilişkisini savunacaktır.³¹¹

Freud daha sonra kaleme aldığı “Sevgi ve Cinsellik” adlı eserinde aşka değinmiştir. Freud’un aşk tanımlaması bir erkeğin bir kadına olan aşkı üzerinedir. Ve burada erkeğin kadına duyduğu aşkı açıklamaya çalışır başka bir boyuta değinmez. Freud’un tanımlamasına göre aşkın üç koşulu vardır: mağdur üçüncü, sürtük aşkı ve cinsel uyumdur. Mağdur üçüncüye göre ancak başka bir erkekle ilişkisi bulunan bir kadının aşk nesnesi olabileceğini ifade eder. Sürtük aşkı “namuslu ve mazbut” kadının cinsel olarak davetkar olmadığından dolayı aşk için gerekli tahriki dışarı yansıtamadığından flörte eğilimli kadının aşka daha yakın olduğunu anlatır. Cinsel uyum ise aşk hayatındaki kadının değerinin cinsel uyumla ilişkili olduğu görüşüdür. Ancak bunun yanında kadın ne kadar “sürtük kadın” pozisyonuna yaklaşırsa değeri düşer.³¹²

Freud aşkın neden ortaya çıktığını ve aşk algısını açıklamaya çalışmış ve bunu genel olarak cinsellikle izah etmiştir. Özellikle fallik dönemde yaşanan oedipus kompleksi ile ilişkilendirmiş, âşık olunan kişi ile karşı cinsteki ebeveynin benzerliğine yönelik görüşleri doğuracak çalışmalara zemin hazırlamıştır.

1.1.1.9. Nesne İlişkileri

Nesne ilişkileri kuramı psikanalitik kuram ile bağlantılı görünse de aslında ilişkisel dinamiklere değinen bir kuramdır. Klein, Kohut, Kernberg, Winnicott ve Fairbairn gibi isimler tarafından geliştirilen nesne ilişkileri teorisi psikodinamik yaklaşımın temellerindedir. Psikodinamik yaklaşımın psikanalitik yaklaşımdan en önemli farkı dürtülerin yerine ilişki arayışı tabirinin gelmiş olmasıdır.³¹³ Ancak Freud zaten

³¹¹ Seda Donat Bacıoğlu, “0-6 Yaş Bebeklik ve Erken Çocukluk Dönemi Uyum ve Davranış Problemleri”, *Yaşam Dönemleri ve Uyum Sorunları*, ed. Firdevs Savi Çakar (Ankara: PEGEM Akademi, 2018), 120-158.

³¹² Sigmund Freud, *Sevgi ve Cinsellik Üzerine*, çev. Akın Kanat (İzmir: Atlantis Yayınları, 2015), 178.

³¹³ Stephen Mitchell, *Psikanalizde İlişkisel Kavramlar Bir Bütünleşme*, çev. Gülenbaht Algaç, İrem Anlı (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009), 258.

“Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme” eserinde dürtülerin karşılanması için gereken nesneden ve nesne ilişkilerinden bahsederek kendinden sonra gelenlere yol açmıştır.³¹⁴

Kuramın öncülerinden Melanie Klein bebeğin ilk nesne olarak genellikle anne ve anne memesini gösterir. Ve ilk nesne ile kurulan güvenli ilişkinin ileride kuracağı nesne ilişkilerinde yordayıcı olacağını savunur. Klein’a göre bebek dünyaya gelmeden önce kendisini bekleyen bir anne olduğunu bilme iç güdüsü ile dünyaya gelir.³¹⁵ Ardından içinde getirdiği bu duygu ile anneyi iyi ve kötü olarak zihninde sınıflandırır. İyi olarak algıladığı anneye sevgi, kötü olarak algıladığı anneye saldırganlık gösterir. İlerleyen dönemlerde bu net ayırım bir bütünselleşme yoluna gider, çift değerlilik oluşur.³¹⁶ İlk nesne sadece anne değil anne memesidir aynı zamanda. Anne memesi bebeğe “tükenmez bir sabır ve cömertlik” sunar. Bu besin kaynağı sayesinde bebek hayatta kaldığından müthiş bir iyi anne belirtisidir. Anne ve meme ile kurulan sağlıklı bir nesne ilişkisi hayatın ileriki dönemlerinde kaygıyı azaltacaktır.

Klein’ın ortaya attığı bir diğer görüş de “bölme ve idealleştirme.” Bu görüşe göre sevme becerisi hem bütünleşme hem de bölme yetisine hizmet eder. Bunun çelişkili gibi görüldüğünü kabul eden Klein, şu şekilde açıklama getirir: ilk nesne ile sağlanan bütünleşmenin ardından tekrar bir bütünleşme sağlanabilmesi için bir bölünmeye ihtiyaç vardır. Ancak sevme yetisine yeterince sahip olamayanlar bir idealleştirme sürecine giderler. İdealleştirme doğuştan insanın içinde vardır ve nesne ihtiyacını karşılayamadığı durumlarda devreye girer. İdealleştirmede kişi nesnenin gerçek halini değil olmak istediği halini görür. Aşk da bu idealleştirmelerden biridir. Uzun sürmez çünkü birey bu idealleştirme sürecinden doyum sağlamaz.

Anne ve memesiyle kurulan ilişkide kişinin kendisini güvene hissetmemesi ve sağlıklı bir ilişki kurması sonucunda idealleştirmeye yönelik ihtiyaç artar. Kişi sağlıklı bir nesne ile ilişki kurabilmek için önce anne nesnesi ile yaptığı bütünleşmeyi bölmeli, yeni nesnelere ile bütünleşebilmelidir. Ancak bunu yapamayan insan bulduğu

³¹⁴ Sigmund Freud, “Three Essays On The Theory Of Sexuality”, *The Standard Edition of The Complete Psychological Works Of Sigmund Freud* 7, (1905), 123-246.

³¹⁵ Saffet Murat Tura, *Günümüzde Psikoterapi*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2000), 112.

³¹⁶ Melanie Klein, *Haset ve Şükran*, çev. Orhan Koçak, Yavuz Ertan, (İstanbul: Metis Yayınları, 2002),

her nesnede anneyi (bakım veren, ilk ilişki kurulan nesne vb.) arar, kendisine yeni bir anne bulur ve onunla bütünleşir. Önceki bütünleşmeyi tekrar eder. Saldırganlık tekrar ortaya çıkar.³¹⁷

Klein'in görüşlerini yorumlayan Otto Kernber aşk ve sevgi arasındaki ilişkinin dinamik olduğunu vurgulayarak aşkı olgunlaştırılmış cinsel sevginin sadece tek birine yöneltilmiş erotik bir isteğe çevirilen cinsel açıdan uyarılan, libidinal ve agresif enerjilerin kendilik ve nesne tasarımları ile bütünleşmesi sonucu ortaya çıkan tutkulu nesne ilişkisi ve süper ego etkilerinin görüldüğü duygusal bir yapı olduğunu ileri sürmüştür.³¹⁸

İnsanın tanrı ile kurduğu ilişkiyi de nesne ilişkileri bağlamında ele alan çalışmalar mevcuttur.³¹⁹ Araştırmalara göre tanrı tasavvurunun oluşmasında sadece bakım veren anne ya da meme dışında dini topluluklar, dinin algılanış ve anlatılış biçimi, kutsal ile kurulan etkileşim de etkilidir. Bu sebeple sadece bakım veren ile ilişkilendirilmez.³²⁰

2.7.2. Bağlanma Kuramı

İnsan dünyaya ilk geldiği andan itibaren çeşitli ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçlar yaş aldıkça azalsa da bazıları ömür boyu devam eder. Bağ kurma ihtiyacı da bu ihtiyaçlardan bir tanesidir. Özellikle 0-2 yaş aralığında birey beslenme, temizlik gibi temel ihtiyaçlarını bile bir bakım veren aracılığı ile karşılar. Bebek ihtiyaçlarını karşılayan bakım verenle bir bağ kurar. Bağ kurma ihtiyacının ilk karşılanmaya çalışıldığı yer olan bu ilişki, bireyin yetişkinlik döneminde kuracağı bağların da niteliğini belirler.³²¹

³¹⁷ Hanna Segal, *Introduction to the Work of Melanie Klein*, (New York: Basic Books Inc., 1974), 57.

³¹⁸ Otto Friedmann Kernberg, *Love Relations Normality and Pathology*, (New Haven: Yale University Press, 1995), 90.

³¹⁹ Tracy A Prout, *Do Image Of God And Attachment To God Moderate The Effects Of Object Relations On Recovery Among Outpatients With Schizophrenia-Spectrum Disorders?* (New York: Fordham University, Doktora Tezi/Ph.D. Dissertation, 2009), 34-46.

³²⁰ Jacqueline L. Noffke, Susan H. McFadden, "Denominational and Age Comparisons of God Concepts", *Journal For the Scientific Study of Religion*, 40/4 (2001), 750.

³²¹ Charles Carver, Michael Scheier, *Perspectives on Psychology*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 281-282.

Bağ kurma ihtiyacını temele alan bağlanma kuramı önceleri bir psikanalist olan John Bowlby tarafından ortaya konmuştur. John Bowlby tarafından ortaya atılan bağlanma kuramı bebek ile bakım veren arasındaki ilişkiyi açıklamak üzere geliştirilmiştir. Bowlby bebek ile bakıcı arasında gelişen ilişkileri açıklarken insanın bağlanma ihtiyacından bahseder.³²² Bağlanma bebek ile bakım veren arasında ortaya çıkan duygusal olarak olumlu yansımaları olan ve ihtiyaçları karşılama konusunda destek olan ilişki anlamına gelir.³²³

Bağlanma kuramının merkezinde; bakım verenin bebeğe dış dünyadan sağlıklı tepkiler alabileceği, ihtiyaç duyduğunda erişebileceği güvenli bir ortam yatmaktadır.³²⁴ Bowlby bağlanma kuramını ortaya atarken Rhesus Maymunları Deneyi'nden destek almaktadır.³²⁵ İnsanın yaşamının ilk dönemlerinde geliştirdiği bağlanma stili maymunlarla benzerlik gösterir. Bowlby sağlıklı gelişmiş, stabil bir düzeyde seyretnmeyen bağlanma stillerinin ileriki yaşlarda sağlıklı ilişkilere, psikopatolojik durumlara yol açacağını söylerken; güvenli ve emin kurulmuş bağlanma ilişkilerinin ise sağlıklı bir geleceği yordayacağını ileri sürer.³²⁶

Bowlby ile çalışan ve sonradan bağlanma alanındaki çalışmalarını genişleten Ainsworth, gözlem ve deneyleri sonucunda aşağıdaki bağlanma stillerine ulaşmıştır:³²⁷

Güvenli (Emniyetli) Bağlanma: Güvenli bağlanmada bebek ihtiyaç duyduğunda bakım verenin orada olacağından emindir. Bebek pozitif duygulanımdayken bakım verenine karşı olumludur. Herhangi bir korku veya kaygı yaşadığında ise bakım vereni tarafından kolayca yatıştırılabilir.

³²² John Bowlby, *Secure Base Parent-Child Attachment and Healthy Human Development*, (New York: Basic Books.1998), 58.

³²³ M. Orhan Öztürk, *Ruh Sağlığı ve Bozukluklan*, (Ankara: Nobel Tıp Kitapevleri, 2002), 566-570.

³²⁴ Jeremy Holmes, *John Bowlby and Attachment Theory* (London: Routledge, 1997), 185-196.

³²⁵ Olcay Tüzün, Kemal Sayar, "Bağlanma Kuramı ve Psikopatoloji", *Düşünen Adam*, 19/1 (2006), 24-39.

³²⁶ Öztürk, *Ruh Sağlığı ve Bozukluklan*, 566-570.

³²⁷ Rebecca A Eder, C. Mangelsdorf Sarah "The Emotional Basis Of Early Personality Development: Implications For The Emergent Self-Concept." *Handbook Of Personality Psychology* (Academic Press, 1997), 209-240.

Güvensiz (Emniyetsiz) Bağlanma: Kararsız/kaygılı ve Kaçınan olmak üzere ikiye ayrılır.

Kararsız (Ambivalent/ikircikli/Kaygılı) Bağlanma: Kararsız bağlanmada bebek bakım veren ortamdan ayrıldığında yüksek kaygılı tepkiler verir. Ortama tekrar gelen bakım verene ise kaygılı ile yoğun bir yapışma davranışının olduğu görülür. Bebek hem kızgın hem kaygılıdır. Sakinleşmekte zorlanır ve başka bir yabancıyı reddederler.

Kaçınan Bağlanma: Kaçınan bağlanan bebekler ise bakım veren ortamdan ayrıldığında pek umursamaz ve keşif süreçlerine devam ederler. Ortama tekrar dönen bakım verene ise kayıtsız kalırlar.³²⁸

Ainsworth ve arkadaşlarının ortaya koyduğu bağlanma stilleri üzerine çalışmalarını sürdüren Hazan ve Shaver, yetişkinlerin romantik ilişkileri ile bağlanma kuramını ilişkilendirmişlerdir. Bu ilişkilendirmede Ainsworth'un tanımlamalarını temele almışlardır. Romantik ilişkilerin bakım verme, güven, bağ kurma, cinselliği içeren bir bağlanma süreci olarak ele almışlardır.³²⁹ Bağlanma sürecinde bağlanma nesnesinin tepkisi ve tepkinin niteliği bağlanmayı nasıl etkiliyorsa, aşk nesnesinin de tepkileri ve tepkilerinin niteliği aşkı etkiler görüşünü ileri sürerler.³³⁰

Yetişkinlerin bağlanma biçimlerini sınıflandırdıkları ölçeklerinde Ainsworth'un tanımlarını temele almışlardır. Hazan ve Shaver'ın kullandığı bağlanma biçimleri tanımları aşağıdaki gibidir:³³¹

Güvenli Bağlanma (Secure): Güvenli bağlanan kişi birinin kendisi ile çok yakınlık kurmasından veya uzaklaşmasından rahatsız olmaz, kaygılanmaz. Yakın ilişkiler konusunda rahattır.

³²⁸ Mary D. Salter Ainsworth vd., *Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation*. Oxford: Lawrence Erlbaum, 1978), 165.

³²⁹ Cindy Hazan, Philip R. Shaver, "Romantic Love Conceptualized as An Attachment Process" *Journal of Personality and Social Psychology*, 52/3 (1987), 511-524.

³³⁰ Philip Shaver vd., "Love as Attachment", *The Psychology of Love*, ed. Robert J. Sternberg (New Haven: Yale University Press, 1988), 68-100.

³³¹ Cindy Hazan, Philip R. Shaver, "Bağlanma Yakın İlişkilerle İlgili Araştırmalar İçin Bir Çerçeve", çev. Ali Dönmez, *Psychological Inquiry* 5/1 (1994), 1-49.

Kaçınan Bağlanma (Avoidant): Başkaları ile yakınlık kurma konusunda endişelidir. Dışarıdan daha fazla samimiyet ve yakınlık talep edildiğinde rahatsız olur kendisini güvende hissetmez.

Kaygılı/Kararsız Bağlanma (Anxious/Ambivalent): Sevildiğinden gerçekten sevdiğinden emin olamaz, daha çok yakın olmak ister. Bazen yakınları ile bütünleşmek ister fakat bu durumlar onlar tarafından hoş karşılanmayabilir.

Özetle bağlanma kuramı bebeklik döneminde bakım verenden alınan tepkilere göre bir bağlanma stili geliştirildiğini ve ileriki ilişkilerine de bunu taşıdığını söyler. Romantik ilişkiler ve aşk konusunda da bağlanma stillerinin etkili olduğunu ortaya koyan çokça araştırma olduğu görülmektedir.³³² Aşkı yaşama biçimi, aşkı yönlendirme, aşk objesine karşı ortaya çıkan dinamikler de bağlanma kuramının konusudur. Yukarıda bahsedilen yetişkinlerin bağlanma stilleri yalnızca romantik ilişkiler için değil, aşk objesi olan her şey için düşünülebilir. Bu tezin konusu olan İlahi aşk da bağlanma kuramı çerçevesinde incelenebilir. Başka araştırmalarda Tanrı ile bağlanma konusu bağlanma kuramı çerçevesinde zaten incelenmiştir. Buna paralel olarak Kirkpatrick ve Shaver daha sonrasında Yetişkin Bağlanma Ölçeği'ni referans alarak Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği'ni geliştirmişlerdir.³³³

2.7.3. Hümanist Kuram

Geleneksel kuramların aksine insan doğasının iyi olduğunu savunan Hümanist kuramcılardan Erich Fromm, aşkı “Sevme Sanatı” adlı eserinde anlatmıştır. Fromm'un sevme çeşitlerini ve sevmenin nasıl gerçekleştiğini anlattığı eserinde insanın aslında sevmekten ziyade sevilme ihtiyacının olduğunu ama sevmenin daha yüce bir duygu olduğundan bahseder. Ancak insanlar sevme ihtiyacından ziyade sevilme ihtiyaçlarını

³³² Joan S. Tucker, Sherry L. Anders, “Attachment Style Interpersonal Perception Accuracy and Relationship Satisfaction in Dating Couples” *Personality and Social Psychology Bulletin* 25/4 (1999), 403- 412.

³³³ Elif Çağlayan, *Allah'a Güvenli ve Güvensiz Bağlanmanın Yalnızlık Duygusu İle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022). 54.

doymak üzere hareket ederler der. Çünkü insanın diğer ihtiyaçlarında da olduğu gibi almayı vermektense daha çok önemsediklerini vurgular. Ancak sevgi öyle bir duygudur ki ancak verilmeye hazır olduğunda keşfedilebilir. Bu da onu özgeciler kavramına götürmektedir.³³⁴ İngilizcede altruizm olarak geçen özgeciler, kendi sınırlarını ve alanını koruyarak başkalarının faydasına şeyler yapmak, düşünmek, hissetmektir. Özgecilerde fedakarlığın aksine alma verme dengesi sağlanır.³³⁵ Fromm sevmenin insanın doğuşuyla birlikte getirdiği saf işlenmemiş bir duygu olmanın ötesinde deneyimlenerek öğrenildiğini savunur.³³⁶ Hatta daha ileriye giderek sevmenin insanoglunun tüm sorunlarına ışık tutabileceğini, çözüm olabileceğini söyler.

Fromm'un aşkı sevginin bir türü olarak gördüğünü göz önüne alarak, aşkın da keşfedilen, geliştirilebilen, deneyimlenerek öğrenilen bir olgu olduğunu savunarak, aşkın irdelenemez bir olgu olduğu görüşlerine karşı çıkar. Aşk; itina, sorumluluk, saygı ve bilgi olmak üzere dört unsurla ilişkilendirmiştir.³³⁷

Bu dört unsurun şekillenme biçimleri tamamen kişiden kişiye değişmektedir. Sevginin temel unsurları itina ve sorumluluktur. Özen gösterilmeyen ve sorumlulukları yerine getirilmeyen her tür sevgi canlılığını yitirmeye mahkumdur. Aşk için de aşkın getirdiği sorumluluklara karşı itinalı olunmalı, özgeci bir duruş sergilenmelidir.

Diğer bir unsur olan saygı, karşıdaki kişiyi boğmamak, kısıtlamamak anlamına gelir. Ancak birey bunu yalnızca özgür hissedebiliyorsa yapabilir. Bilgi ise kişinin kendisi ve karşısındakini bilme isteği ile ilişkilidir. Belirsiz alanlar ne kadar azalırse tartışmalar ve anlaşmazlıklar da o kadar azalacaktır.

Özetle Fromm'a göre kişinin aşkı tanıması, keşfedebilmesi ve deneyimleyebilmesi süreci bir yolculuktur. Kendisini keşfetmeden, tanımadan ve sevmeden bir sevmeye biçimi olan aşkı tam anlamıyla yaşayamaz.³³⁸

³³⁴ Erich Fromm, *Sevme Sanatı: Dr. Rainer Funk'un Sonsözleriyle*, çev. Öden Saatçi Karadana (İzmir: İlyaz İzmir Yayınevi, 2007), 70.

³³⁵ Benjamin Kerr vd., "What is Altruism?" *Trends In Ecology and Evolution*, 19/3 (2004), 135-140.

³³⁶ Simon Blackburn, *The Oxford Dictionary of Philosophy*, (Oxford: Oxford University Press, 1996), 33.

³³⁷ Erich Fromm, *The Art of Loving*, (New York: Harper, 1956), 26.

³³⁸ Fromm, *Sevme Sanatı*, çev. Öden Saatçi Karadana , 20-25.

2.7.4. Varoluşçu Kuram

Varoluşçu psikiyatristlerden Rollo May Batı kültürlerindeki aşkı incelediğinde dört tür aşk olduğunu fark etmiştir. Bunlar: libido (cinsellik, şehvet), eros (üretme/ yaratma dürtüsü), agape/ caritas (ötekinin refahı için adanmış sevgi), filia (dostluk/ kardeş sevgisi) ve olarak listelenebilir. May'e göre gerçek bir aşk duygusuna erişebilmek ancak bu dört türün belirli oranda sentezi ile gerçekleşir.³³⁹ Aşağıda libido ve eros kavramlarına değinilmiştir.

May Aşk ve İrade adlı eserinde aşkın türlerini detaylıca değinmiştir. May ilk olarak cinselliğe değinmiş olmasının sebebini cinselliğin önemini anlatarak vurgulamıştır. Cinsellik insanın dünyaya gelmesindeki temel durum ve ilk dünyaya geldiği andan itibaren bedeninde taşıdığı biyolojik bir durumdur. Ayrıca toplumun sıradanlaştırma çabalarına rağmen cinsellik ve şehvetin hayatın oldukça içinde olduğunu en büyük zevkin de en büyük kaygıların da altında cinselliğin yatabileceğini; bazen umuda bazen ise yoğun bir umutsuzluğa sürükleyebileceğini söylemektedir. Aşk ile seks ilişkisinin ise bir paradoks olduğunu vurgular. Aşk ve cinsellik konuları bir araya geldiğinde May'e göre çelişkiler silsilesi oluşturur. İnsanlar bir yandan müthiş derecede şehvet duyarken bir yandan da cinselliği yaşama üzerine yoğun kaygılar duyarlar der. Bu çelişki de aşkı yaşama konusunda insan kafasında dengesizlikler oluşturur.

Eros (üretme/yaratma dürtüsü) ile ilgili ise seksin aslında erosla baş edebilmek için yaratıldığını ileri sürer. Hatta kitabında "Erostan kaçıyoruz ve seksi bu kaçışta taşıt olarak kullanıyoruz" der. Eros bir şeyleri üretme dürtüsüdür dolayısıyla zihinsel bir eylem gerektirir. Ancak seksle meşgul olan zihin üretme için kapasitesini kullanamayacak ve büzürecektir. Üretme dürtüsü aynı zamanda insan üzerinde bir gerilim oluşturur. Çünkü üretebilmesi için sorumluluk alması gerekmektedir ve sorumluluk almak kaygıya yol açar. Bu kaygıdan kaçan insan, gerilimi azaltacağını düşündüğü seksle meşgul olur. Ancak seks de istediği rahatlamayı ona vermez ve bu sefer paradoksa sokar.

³³⁹ Rollo May, *Aşk ve İrade*, çev. Yudit Namer (İstanbul, Okuyan Yayınları, 2008), 60-70.

Ayrıca May aşkı tanımlarken ölüme de vurgu yapar ve şöyle der: “Ölüm ve haz, ıstırap ve neşe, kaygı ve doğum mucizesi bunlar insanın aşk kumaşının örüldüğü atkılarıdır.”

Rollo May’ın aşkı detaylıca anlattığı “*Ölümlülük İması Olarak Aşk*” adlı bölümde aşkın doğrudan ölümlülük ile ilgili olduğunu ileri sürer. Her aşk deneyiminde bu aşk beni biritecek mi sorusunun sorulduğunu, aşka düşüldüğünde kelime manası gibi dünyanın da sarsıldığını düşünür. Aşağıdakileri ekler:

“Âşık olduğumuzda, benliğimizin merkezinden vazgeçeriz. Önceki varoluş durumumuzdan alınıp bir boşluğa fırlatılırız ve yeni bir dünyaya, yeni bir varoluşa ulaşmayı umsak da bundan asla emin olamayız. Hiçbir şey aynı gözükmez ve bir daha asla aynı gözükmeyebilir. Dünya yok edilmiş; bir daha kurulacağını nasıl bilebiliriz? Kendi merkezimizi veririz ve ondan vazgeçeriz; geri alıp almayacağımızı nasıl bileceğiz? Uyandığımızda dünyayı sarsılır buluruz: nerede ve ne zaman durulacak? En dayanılmaz neşe, ölümün yakınlığının farkındalığı eşliğindedir ve aynı yoğunluktadır. Ve sanki biri olmadan diğeri de olamaz.”

May’e göre aşk bir yok oluş ve yok oluş içerisinde yeniden varoluştur. Rollo May ve aşk ile ilgili daha detaylı bilgilere tez konusunun dışına çıkılmaması için burada yer verilmemiştir.³⁴⁰

2.8. Aşkın Etkileri

Aşk kültürden kültüre, coğrafyadan coğrafyaya, kişiden kişiye vb. değişkenler ile günümüze kadar farklı tanımlamalarla gelmiştir. Ne kadar farklı tanımlamalar olsa da aşkın semptomları itibariyle ortaya duyguların çıktığı ortak bir kabuldür. Aşk birinin diğeri hissettiği bir duyguyu belirtir. Burada önemli olan her daim “diğerinin” olmasıdır. Aşk saygı, sevgi, güven, bağlanma, yakınlık gibi duyguları da beraberinde getirmektedir. Aşk ve romantik ilişki insanların hayatına bu bağlamda anlam

³⁴⁰ May, *Aşk ve İrade*, çev. Yudit Namer, 60-70.

katmaktadır.³⁴¹ “Özellikle yakınlık, gelişim dönemlerinin başarıyla atlatılmasında, arkadaşlıkların pekiştirilmesinde, mutlu bir evliliğin oluşmasında ve psikoterapilerde sağaltım başarısının gerçekleşmesinde tamamlayıcı role sahiptir. Bunların yanında yakınlığın fiziksel hastalıkların ve zihinsel bozukluklar oluşmasında da engelleyici olduğu da ortaya konulmuştur.”³⁴² Bundan yola çıkarak aşkın hastalıklarda iyileştirici ve koruyucu yönü vardır. Bununla birlikte aşk ya da sevgi öfke ve nefret gibi zorlayıcı duygulara da sebep olabilir.³⁴³

Aşk duygusunun beraberinde getirdiği ve birçok duygu ile ilişkilendirebileceğimiz kavramlardan bir tanesi bağlanmadır. Bağlanma, yakınlık, güven kavramlarıyla ilişkilendirebileceğimiz gibi, sonuçları itibariyle de saygı ve sevgiyle ilişkilidir. Bağlanma kuramının en önemli isimlerinden Bowlby, Freud’un erken bağlanma, sevgi arasındaki ilişkinin hayat boyunca devam ettiği görüşüne katılırken Bowlby de farklı kuramsal anlayışını ortaya koymaktadır. Bowlby’ye göre insan yakın ve duygusal bağlar kurmaya ihtiyacı vardır. Kişinin bağlanma stili onun psikososyal gelişimini etkiler.³⁴⁴ “Çocuklar fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarının ne ölçüde karşılandığına bağlı olarak, temel güven ya da güvensizlik duygusu ve ana babalarından aldıkları ilgiye bağlı olarak da yakınlık kurabilme kapasitesi geliştirirler.”³⁴⁵ Bowlby, bağlanma stilinin insanın tüm yaşamını etkilediğini söyler. Bağlanmayı özgüven, mutluluk ve güvenin temeli olarak görür.³⁴⁶

Shaver, Hazan, Bradshaw gibi isimler bağlanma stilleri ile romantik aşk arasında bir ilişki olduğunu ifade etmişlerdir. “Kişilerin bebeklikteki bağlanma stillerinin, âşık oldukları kişilerle ilişkilerini belirlediğini savunmuşlardır.”³⁴⁷ Bu görüş bağlamında güvenli bağlanan kişiler, başkalarına yaklaşımdan ve başkalarının kendilerine

³⁴¹ Atak-Taştan, “Romantik İlişkiler ve Aşk”, 520-521.

³⁴² Moss Schwebel, A. Schwebel, “Marriage And Romantic Relationship: The Fining İntimacy İn Romantic Relations” *Family Relations* 42/7 (1993), 31.

³⁴³ Lee, *Love styles In Psychology of Love*, 38-67.

³⁴⁴ John Bowlby, *Attachment and Loss*, (New York: Basic Books, 1999), 82-88)

³⁴⁵ Atak-Taştan, “Romantik İlişkiler ve Aşk”, 523.

³⁴⁶ Philip Shaver vd., “Love as Attachment: The İntegration Of Three Behavioral Systems”, *The Psychology of Love*, ed. Robert J. Sternberg (New Haven: Yale University Press, 1988), 1-36.

³⁴⁷ Philip Shaver vd., “Love as Attachment: The İntegration Of Three Behavioral Systems”, 1-36.

yaklaşmasından rahatsız olmazlar, terk edilme korkusu yaşamazlar. Bu şekilde güvenli bağlananlar kendileri hakkında ve başkaları hakkında bakış açıları olumludur. Bir eşle duygusal bir ilişki kurma noktasında rahattırlar. Güvensiz bağlanmada ise ortaya çıkan durumlar kişinin bir başkasıyla fazla yakınlığa ve samimiyete izin vermemesidir. Bir başkasına güvenmek ve bağlanmak güvensiz bağlananlar için zordur. Güvensiz bağlananlar romantik ilişki noktasında âşık oldukları kişi tarafından yeterince sevilmediğini düşünür, partnerleriyle mümkün olduğu kadar sıkı bir ilişki kurmak isterler. Güvensiz bağlananlar âşık olduğu kişiyi sürekli kaybetme korkusu içindedirler. Aşk psikolojisi; biliş, davranış ve duygu ögeleri itibariyle kompleks ve dinamik yapıya sahiptir.³⁴⁸ Bu nedenle “aşk, tek boyutlu bir olgu, bir tutum ya da basit bir fizyolojik uyarılma değildir. Bağlanma gibi, aşk da biyolojik temellere ve işlevlere sahiptir. Romantik aşk kişinin bağlanma geçmişine göre farklı şekiller alır.”³⁴⁹

2.8.1. Biyolojik Etkileri

Aşk farklı boyutları, etkenleri ve değişkenleri olması sebebiyle tek bir kuram ya da modelle açıklanması mümkün değildir. Aşk ve sevgi ilişkileri hastalık ve sağlık durumları açısından biyolojik olarak incelenmeye değerdir. Yapılan araştırmalarda beyindeki bazı kimyasalların aşk ile ilişkili olduğu saptanmıştır. Buradan yola çıkarak âşık olma süreci içerisinde psikolojik deneyimlerle birlikte genetik ve hormonal etkenler de devreye girmektedir.³⁵⁰ Hormonal tarafıyla romantik anlamdaki aşkın belirtileri, elde terleme, yanaklarda kızarma, kalp atışının hızlanma şeklinde görülmektedir.³⁵¹ Âşık olduğunda biyolojik anlamda asıl görülen etki beyinde bulunan hipotalamus bölgesinde salgılanmasıyla olmaktadır. Fischer’e göre “insanlar dopamin, oksitozin, vazopressin, testosteron ve adrenalın gibi hormonların karmaşık kimyası nedeniyle âşık olmaktadır.”³⁵²

³⁴⁸ Philip Shaver vd., “Love as Attachment: The Integration Of Three Behavioral Systems”, 1-36.

³⁴⁹ Atak-Taştan, “Romantik İlişkiler ve Aşk”, 525.

³⁵⁰ Atak-Taştan, “Romantik İlişkiler ve Aşk”, 536.

³⁵¹ Robert J. Sternberg, “A Triangular Theory of Love”, *The Psychology of Love*, ed. Robert J. Sternberg (New Haven: Yale University Press, 1988), 68-99.

³⁵² Helen Fisher, *Why We Love? The Nature and Chemistry of Romantic Love*, (New York, Henry Holt and Company, 2004), 268.

“Âşık olmaya başlandığında hipotalamustan salgılanan kimyasallar beynin hipofiz bölgesine bir mesaj iletmekte, hipofiz ise kendi hormonlarını kan dolaşımına vermektedir. Bu aşamadan sonra ise cinsellikle ilgili hormonlar hızlı bir şekilde kana karışmaktadır. Adrenalin, aşkın kalp atışının hızlanmasından ve terlemesinden sorumludur. Dopamin ise âşık birinin karşısındaki insanı aklından çıkarmamasından ve ona büyük bir tutkuyla bağlı olmasından sorumludur. Büyük bir tutkuyla yeni âşık olmuş kişilerin beyinlerinde dopamin üreten hücrelerin aktivitesinde artışlar olduğu kanıtlanmıştır. Reddedilen âşiklarda meydana gelen sıkıntıların kaynağının ise beyinlerinde dopamin molekülünün tükenmesi olduğu düşünülmektedir. Aşkın bağımlılık evresinde oksitosin ve vazopressin etkili olmaktadır. Oksitosin, doğum sırasında da salgılanır ve anne ile bebeği arasındaki bağın oluşmasında da etkilidir.”³⁵³ Oksitosin, kişilerin fiziksel yakınlaşma sırasında salgılanır ve hem cinsel doyum hem de orgazmla ilişkilidir.³⁵⁴

Aşk ve sevgi arasındaki ilişki biliş, duygu ve davranışlarının sevgi, güven, bağlılık vb. durumların yanı sıra beyindeki ödüllendirme sistemi olan limbik sistemin kimyasal reaksiyonuna dayanan kompleks tarafıyla birlikte biyolojik hatta nörobiyolojik tarafı bulunan bir kavramdır. Bu kimyasal reaksiyonlar sırasında ortaya çıkan dopamin, serotonin, oksitosin, vazopressin, adrenalin, testosteron gibi bazı biyokimyasalların ortaya çıkması aşkta rol oynamaktadır.

Yukarıdaki metinde verilen biyolojik etkilerden de görüldüğü gibi vücut da aşka karşı kayıtsız kalamamaktadır. Aşk yalnızca duygusal bir olgu olmaktan öte bedenimizi etkilene hormonlarımızı ve nörolojik yapımızı etkileyen bütünsel bir olgudur. Bu sebeple aşkla ilgili yapılan araştırmalar sosyal bilimlerin yanında pozitif bilimlerin de ilgilidir.

³⁵³ Fisher, *Why We Love? The Nature and Chemistry of Romantic Love*, 268-270.

³⁵⁴ Atak-Taştan, “Romantik İlişkiler ve Aşk”, 537.

2.8.2. Bir Patoloji Olarak Aşk ve Kara Sevda

Aşk, sağlık ve hastalık gibi durumlarda etkin rol oynayan bir duygudur. Aşkın etkileri başlığında değindiğimiz aşkın bazen hastalıkları engelleyici sağaltım ve ilişkilerde terapötik bir tarafı olduğu gibi kişiler arası bağlanma stillerine göre patolojik bir etkisi de görülmektedir.

İnsanlığın varlığı kadar eski olan aşk, sevgi gibi duygular ve bunların etkileri bir o kadar eskiye dayanır. Bu etkilerden biri melankoli olarak ifade edeceğimiz kara sevda hastalığıdır. Melankoli, Yunanca'da kara ve safra manasına gelen sözcüklerden türetilmiş günümüzde ise depresyonun şiddetli halli olarak tanımlanmaktadır.³⁵⁵ Aşka hastalığı olarak da ifade edebileceğimiz durum beşerî aşkın karşılık bulamaması durumlarında ortaya çıkan ruh halini tarif eder.³⁵⁶ Tarihte ilk aşk ve sevginin bir etkisi olarak ortaya çıkan melankoli halinden Aretaeus bahsetmiştir.³⁵⁷ Aretaeus bu melankoli halini şu şekilde tarif etmektedir:

“Kara safranın mide ve diyaframa doğru yukarı çıktığı saptanırsa melankoli oluşur. Ateşli olmaksızın görülen bir ruhsal ağırlıktır. Çılgın kimselerde zihin bazen öfkeye, bazen neşeye dönerken melankoliklerde sadece hüznün ve kedere gider. Ayrıca hastalık ilerlerse rüyalar sahici, korkunç ve net hâle gelir, hastalar mantıksız korkulara kapılır. Ancak hastalık daha hızlı ilerlerse nefret, insanlardan uzaklaşma, anlamsız ağlamalar, hayattan şikâyet etme ve ölme arzusu duyar.”³⁵⁸

³⁵⁵ Timuçin Oral, “Karasevdadan Depresyona Hüznün Tarihi” *Başka Psikiyatri ve Düşünce Dergisi* 9/10 (2009), 2.

³⁵⁶ Arın Namal (ed.) vd., (2013). *Türk Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Araştırmaları Yıllığı The Turkish Annual of the Studies on Medical Ethics and Law Türkisches Jahrbuch für Studien zu Ethik und Recht in der Medizin*, (İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri, 2013), 123.

³⁵⁷ Janet Barış, *2000 Sonrası Bağımsız Türkiye Sinemasında Kent ve Taşra Melankolisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 14.

³⁵⁸ Oral, “Karasevdadan Depresyona Hüznün Tarihi”, 2.

Melankoliye ve depresyona eğilimin fizyolojik bir bozukluk olduğu yönündeki görüşler eski Yunan literatüründe kabul görmüş ve Aristo'nun "Problemata" kitabında da tanımlanmıştır.³⁵⁹ İbn Sina ise duygu durum bozukluklarını el-Kanun fi't Tıbb adlı eserinde sıvı teorisinde dört sıvıdan bahseder. Bu dört sıvıyı "ahlât-ı erbaa" olarak adlandırır. İbn Sina bu sıvıları "kan, balgam, safra ve sevda (kara safra)" olarak gruplandırır. Bu dört sıvının vücutta dengede bulunması kişinin sağlıklı olacağını, bu dengenin bozulması ise kişiyi hastalığa sürükleyeceğini söyler. İbn Sina vücutta bulunan bu dört sıvının kişinin biyolojik, psikolojik ve ahlaki yönünü etkilediğini ifade eder.³⁶⁰ Bu dört sıvının dengede olmaması, birinin artıp birinin azalması halinde rahatsızlıklar ortaya çıkar. Örneğin sevda olarak adlandırılan kara safranın azalıp, artması psikolojik rahatsızlığa yol açtığı gibi bu durumun şiddetlenmesi ise halk arasında bilinen ismiyle kara sevda hastalığına yol açar.³⁶¹

İbn Sina kara sevda hastalığına yakalanan bir genci tedavi etmesi şu şekilde anlatılır:

"Horasan'a gelen İbn Sîna, hükümdarın hastalanan yeğenine hekimler çare bulamayınca son ümit olarak hastanın yanına çağrılır. İbn Sîna hastaya elini sürmeden onun kara sevdaya yakalandığını anlar. İlk önce hastanın nabzını tutar ve ona şehirlerin adını saymaya başlar. Hastanın nabzı Gürgan şehrinin adı geçince hızlanır. Daha sonra orayı iyi bilen birine Gürgan'ın mahallelerinin isimlerini söyler. Mahallelerden birinin adı söylenirken hastanın nabzı, fazla heyecanı gösterir şekilde atmaya başlar. Ardından o kişiye mahallenin sokak isimlerini saydırır, hastanın nabzına göre evi bulup, o evdeki genç kızların isimlerini saydırır. Gencin nabzı, sevdiği kızın adı anıldığında daha fazla atmaya başlayınca onun kara

³⁵⁹ Oral, "Karasevdadan Depresyona Hüznün Tarihi", 3.

³⁶⁰ İbn-i Sînâ, (1995), *El- Kânûn Fi't-Tıbb*, çev. Esin Kâhya, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1995), 24-28.

³⁶¹ Ahmet Arı, *Ahlât-ı Erbaa Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, (Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, 2001), 1/73.

sevdaya yakalandığını anlar. Hastanın nabzının artmasına göre sevgilisinin yaşadığı yeri ve adını öğrenen İbn Sîna, genci bu şekilde tedavi eder. Neticede kızı ailesinden isterler ve hasta iyileşir.”^{362 363}

Muhyiddin İbn Arabi melankoli, kara sevda duygu halini “kemed sevda” olarak adlandırır. İbn Arabi’ye göre bu duygu kalpte yaşanan en şiddetli hüznün halidir. Kemed sevdada göz yaşları olmasa da bu sevdaya tutulan kişi iç çekmeler, inlemeler çokça ah ve of çeker. Bu sevdaya tutulan kişi ne bundan vazgeçebilir ne de sebebini bilebilir. Bu belirtilerin sebebini sevgidir. Aşıkların sıfatı olarak nitelendirdiği bu duygu durumunun ilacı, sevgiliye kavuşmaktır. İbn Arabi’ye göre aşık sevgiliyle meşguliyetinin kişiyi her duyguya karşı körelttiğini, aşığı yok edip, eritip, bitirdiğini söyler.³⁶⁴

Kişini beşerî anlamda aşk arzusu karşılanamayınca aşk hastalığı ortaya çıkar. Cünun kavramı aşıklık halini ifade ederken mecnun kavramı ise maşukuna kavuşamadığından aklını yitiren insan olarak tarif edilir. Bu durum hem dilimize hem de edebiyata “mecnuna dönmek” tabiriyle delicesine sevme halini tanımlar. Mecnuna dönen kişinin iradesini kaybetmesi, maşukuna bağımlı hale gelmesi, hatta mecazi olarak kul olması bu tür sevme halinin belirtileri olarak ortaya çıkar. Hatta kara sevda hastalığındaki gibi yemeyi içmeyi bırakıp yataklara düşebilir. Beşerî aşkta ortaya çıkan bu durum “mecnun” olarak ifade edilirken, Allah sevgisi ile kendinden geçip aklını yitiren insan ise “meczub” olarak tanımlanmıştır. Meczupluk halinin ortaya çıkışı sebebi hak aşığının mutlak varlığın hakikatini arayış içerisine girmesidir. Aklın hakikati kavrayamaması, idrak edememesi, akıl ile alemin sırrına ulaşılması aklın sınırlılığındandır. Hakikat arayışı içerisinde olan kişi hakikat arayışında aklın sınırlarını aşar, akıl böylelikle terk edilir. Hakikate kişiyi ulaştıran yol akıl değil aşktır.

³⁶² M. Naci Bolay, *İbn-i Sîna*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988), 81.

³⁶³ Abdülbâki Gölpınarlı, *İbn Sîna Hakkında Bazı Toplamalar*”, *Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sîna Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler*, (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1937), 14.

³⁶⁴ İbn Arabi, *İlahi Aşk*, 105.

Mutlak varlığın hakikati, isim ve sıfatlarının yansıması için akıldan uzaklaşan meczub, vecd halinde cezbeye tutulur. İlahi feyz hali ile anlaşılması zor sözler söyler.³⁶⁵

Mecnun ve meczupluk halinin bazı benzerlikleri bulunmaktadır. Mecnun ve meczub aşka tutulmuş, hayata karşı ilgisizdir. Sosyal hayatın kurallarından bihaber, dünya hayatının merkezinde bulunan akıldan uzaktırlar. Deli divane olmuş mecnun ve meczup, uzaklara gider, gezip dolaşır. Meczubun bu dolaşma mutlak varlık olan Allah'a doğrudur, ona özlem ve arayış içerisinde hakiki sevgiliye doğru bir yolculuktur. Hakiki aşka yanıp tutuşan gönlün yolculuğudur. Meczub beşerî aşktan, ilahi aşka doğru yolculuğunda mutlak varlıkla bütünleşmesiyle aradığı hakikate ulaşabilir.³⁶⁶

³⁶⁵ Namal vd., *Türk Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Araştırmaları Yıllığı*, 123.

³⁶⁶ Namal vd., *Türk Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Araştırmaları Yıllığı*, 123-124.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARTIŞMA VE SONUÇ

Aşkın kaynağı, türleri ve etkileri üzerine yapılmış olan bu çalışmada aşağıda verilen görüşlere ulaşılmıştır.

Aşkın kaynaklarına dair bilgiler incelendiğinde aşk hakkında fikir ve düşüncelerini aktaran İslam düşünürlerinin aşkın kaynağı olarak Allah'ı gösterdikleri görülmüştür. Allah'ı hem aşk hem aşık hem de maşuk olarak nitelendiren İslam düşünürleri bütün güzelliğin kaynağı olarak Allah'ı görmektedirler. İnsanların evrende güzellik olarak gördüğü ne varsa bu güzellik Allah'ın yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle; kişinin beşerî ve dünyevi diğer bir ifadeyle, mecazi olarak hissiyat içerisinde olduğu duygunun kaynağı, beşerî bir motivasyon olarak görünse de Allah'ın evrene aşk bağlamında bir tezahürüdür. Bu görüşü Plotinius'un "bir" kavramının ilham kaynağı olduğu İbn Sina ve Farabi "sudur, taşma, feyz" şeklinde ifade ederek desteklemektedir. Farabi bütün varlıkların kaynağı olarak gördüğü "ilk neden" kavramını; ondan varlığa gelen şeyin varlığı, ancak varlığını bir başka şeyin varlığına borçlu olan bir taşma (feyz) sonucu olarak görmüş ve ondan "ilk olan" başka olan herhangi bir şeyin varlığı onun kendi varlığından taşandır "sudur" şeklinde ifade etmektedir. Bu bakımdan ondan varlığa gelen şeyin varlığı hiçbir şekilde onun nedeni değildir. Bu yönüyle İbn Sina, İbn Arabi, Mevlâna, Yunus Emre ve İhvan-ı Safa'ya göre değerlendirdiğimizde aşkın kaynağı ilahi olduğu gibi varlığın sebebi de aşktır. Allah, dünyada varlığın, yaratılışın, evrenin alemin tek gerçek sebebidir. Bu durumda Allah ilk hareket ettirici güçtür. Çünkü Allah yarattığı her varlığa kendinden olan aşkı yaratılmışlara ilaştirmesi ilk olana bir yönelim, arzu ve çıkış noktasına geri dönüşü ifade eder.³⁶⁷ Bu durumda Mevlâna, aşkı Allah ile kul arasında bir iletişim yolu olarak görürken Allah'ta var olan aşkın kuluna tecelli ettiğini ifade eder. Bunun yanında

³⁶⁷ İbn Sînâ, *Risale Fi Mahiyat Al-İşk*, 4-8.

insanda aşkı bir potansiyel olarak görmekten ziyade Allah tarafından insana ulaştığını belirtir. Ruzbihan Bakli ise aşkın kaynağının Allah olduğunu belirtirken bunu Allah ruhları var ederken kendi zatında bulunan hüsn ve cemal sıfatıyla tecelli etmiştir şeklinde ifade eder.

Aşkın kaynağı ile ilgili yukarıdaki İslam düşünürleri Allah'ı gösterirken, psikolojide psikanalitik kurama göre aşkın kaynağı idin duyduğu yoğun bir yönelme isteği ile ilişkilendirilir. İd kendisini cinsel ve duygusal anlamda doyurmak ister ve bunun için bir objeye ihtiyacı vardır. Bu objenin sevgi objesi olduğu durumlarda, idden egoya doğru yönelen libidinal enerji sevgi nesnesine ulaşmaya çalışır. Eğer ulaşamazsa bu enerji egoda birikir ve Freud'un açıkladığı "melankoli" durumu ortaya çıkar.

Aşkın nedenine dair görüşler bakıldığında ise aşkın doğuştan gelmesi ya da sonradan var olması etrafında şekillenmiştir. Örneğin İbn Sina aşkın insanda, canlı, cansız tüm varlıklarda doğuştan itibaren zuhur ettiğini yani bilkuvve şeklinde var olduğunu ifade eder.³⁶⁸ Fakat doğuştan gelen bu aşk İbn Sina'ya göre eksik ve yetersizdir. İbn Kayyim el-Cezviyye ise eserinde aşkın izdari mi yoksa ihtiyari mi olup olmadığı konusunda tartışmalar ileri sürmüştür. Buna paralel olarak psikanalitik yaklaşımda psişik determinizm, nedensellik ilkesi ile bu görüşe benzeşim göstermektedir

Aşka dair görüşlerin yanında sevginin nasıl oluştuğuna ilişkin bakış açılarına da araştırmalarda rastlanılmıştır. Sevgi kavramı ile ilgili geniş çaplı eserleri olan Erich Fromm sevmenin insanın doğuşuyla birlikte getirdiği saf işlenmemiş bir duygu olmanın ötesinde deneyimlenerek öğrenildiğini savunur.³⁶⁹ İbn Arabi sevgiyi, aşkı Allah'ın bir sıfatı olarak nitelendirmesi, kaynağının ve çıkış noktasının hem Allah olduğu hem de aşkın sonsuzluğunu işaret eder. Muhasibi'ye göre ise aşkın sevginin kaynağı olarak, yarattığı kullarına kendini tanıtan Allah, muhabbeti sevenlerinin kalplerine yerleştirir.

Bütün bunlardan hareketle İslam düşünürlerin çoğunluğu aşkın kaynağının ilahi olandan geldiğini belirtmişlerdir. İslam düşünürleri kişinin beşerî olana duyduğu hissiyatın kaynağının ise yine Allah olduğunu ve beşerde görülenin de Allah'ın

³⁶⁸ İbn Sînâ, *Risale Fi Mahiyat Al-İşk*, 4-8.

³⁶⁹ Blackburn, *The Oxford Dictionary of Philosophy*, 33.

tezahürü olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda beşerî aşk diğer bir ismiyle mecazi aşk hakiki ve gerçek olan aşkın köprüsü olarak görülmektedir. Beşerî aşkın oluşturduğu hissiyatın fonksiyonu ilahi aşka ulaşmada bir aracı, basamak, kapı olarak yorumlanabilir. Bütün bunlardan hareketle beşerî aşk ilahi aşkın yeryüzündeki bir tezahürüdür.

Aşk ve sevginin kaynaklarının yanında bu teze konu olan diğer bir konu ise aşk ve sevgi türleridir. Aşk ve sevgi türleri ile ilgili psikoloji literatürü yıllar içerisinde gelişmiş ve aşağıdaki görüşler ortaya konmuştur. İslam dünyasında ise bu görüşlere paralel ve aksi bakış açıları mevcuttur. Aşağıda bu ilişkilere detaylı olarak değinilmiştir.

Aşk ile ilgili kuramları incelediğimizde Zick Rubin aşkı açıklarken kaynağı olarak temelinde sevgiyi görmektedir. Orlinsky³⁷⁰ aşkın çeşitleri içerisinde evlada duyulan aşk ve partnere duyulan aşkın yanında Tanrı'ya duyulan aşkın da varlığından söz eder. Hatfield ve Rapson ise tutkulu aşkın karşılığının doyum ve vecd ile ilişkilendirmiştir. Burada ilişkilendirilen vecd kavramı güçlü bir duygusal durumu ifade eder. İlahi aşkın kişide oluşturduğu duygu durumu ile benzetilebilir. Fakat tutkulu aşk yalnızca olumlu duygularla değil, aynı zamanda çoğu zaman duygusal sıkıntıyla da ilişkilidir. Bu düşünceyi destekleyerek, tutkulu aşkın nöroanatomik ve kimyasal olarak kaygı ile ilişkili olduğu bildirilmiştir.³⁷¹ Hatfield ve Rapson'un İslam düşünürlerinin ilahi aşka ortaya çıkan duygu durumundan farkı, yönelim olarak beşere karşı olmasıdır.

İslam düşünürleri daha fazla aşk duygusunda ilahi olana yönelik bir açıklama getirmişlerdir. Bununla birlikte beşerî aşka da yer vermektedirler. Yabancı kaynaklara, kuramlara ve psikolojiye göre aşka bakış beşerî olana yöneliktir. Beşerî olana yönelik aşkın türü olarak ise daha fazla romantik aşk şeklinde karşımıza çıkar.

İslam düşünürleri aşkı, beşerî aşk, mecazi aşk, dünyevi aşk ve ilahi aşk diye adlandırılırken türleri itibariyle aşkın şiddetine göre, kişide oluşturduğu hissiyat ve duruma göre sınıflarken kuramcılar ise aşkı daha çok romantik aşk boyutuyla ele alıp

³⁷⁰ Orlinsky, "Love Relationships İn The Life Cycle: A Developmental İnterpersonal Perspective.", 65-72.

³⁷¹ Carlson vd., *Psychology of Emotion*, 615-632.

türlerini ise partnerlerine yaklaşım şekline göre, muhataplarına ve partnerlerin arasında oluşan duygulara göre, partnerlerine yaklaşım tarzına göre bir sınıflandırmaya gitmişlerdir. İslam düşünürleri ile kuramcılar ve psikologların romantik aşk, beşerî aşk bağlamında ele aldıkları hissiyat betimlemeleri benzerlik göstermektedir. Diğer bir ortaklık ise aşkın türleri ve sınıflandırmasında duygunun yoğunluğuna göre sınıflandırmanın yapılmasıdır.

Freud'un aşk tanımlaması da bir erkeğin kadına yönelik aşkı şeklindedir ki Cahız da aşkı açıklarken erkekten kadına doğru bir aşk yönelimini ifade eder. İslam düşünürleri beşere karşı olan âşık olan ve olunanın durumunu âşık, sevgili ve maşuk şeklinde ifade edilmiştir. Psikolojide ve kuramlarda aşk daha fazla sevgi ile karşılık bulmaktadır.

İslam düşünürlerinden Cahız, aşkın bir yönü itibariyle erkeğin kadına karşı duyduğu güçlü bir arzu ve istek olarak yorumlamaktadır. Cahız kadınları âşık olunan, talep edilen varlıklar olarak nitelendirir. İhvan-ı Safa ise eserinde maşuk türlerini nefslere ayırırken nebati nefsin üreme arzusu olduğunu ifade eder. İhvan-ı Safa kadınların erkeklere âşık olmasını ise kadınların üreme ve neslin devamını sağlaması olarak açıklamaktadır. İhvan-ı Safa'ya göre neslin devamının sağlanması da sevginin bir çeşididir. İbn Kayyım bu konuda aşk hastalığına bekarların daha fazla yakalandığını belirtirken cinselliğin ise bu hastalığın şiddetini azalttığını aktarır. Aşk kuramcılarında Lee, aşk türlerini sıralarken bunlardan birini "tutkulu, erotik aşk" olarak ifade eder. Bu aşk türünde fiziksel yakınlık ve cinsellik ön plana çıkar. Freud aşk algısını açıklamaya çalışırken bunu genel olarak cinsellikle izah etmiştir. Özellikle fallik dönemde cinsiyetini keşfetmeye başlayan çocuğun, karşı cinste olan ebeveynine karşı cinsel bir çekim yaşadığından bahseden Freud ileriki dönemde deneyimlenecek olan aşk duygusunun da burası ile ilişkisini savunur.³⁷² Otto Kernber aşkı olgunlaştırılmış cinsel sevginin sadece tek birine yöneltilmiş erotik bir isteğe çevrilen cinsel açıdan uyarılan, libidinal ve agresif enerjilerin kendilik ve nesne tasarımları ile bütünleşmesi sonucu ortaya çıkan tutkulu nesne ilişkisi ve süper ego etkilerinin görüldüğü duygusal bir yapı olduğunu ileri sürer.³⁷³ Rollo May ise aşkın türlerini

³⁷² Bacıoğlu, "0-6 Yaş Bebeklik ve Erken Çocukluk Dönemi Uyum ve Davranış Problemleri", ed.

Firdevs Savi Çakar, 120-158.

³⁷³ Kernberg, *Love Relations Normality and Pathology*, 90.

sıralarken libido ve eros aşkın türlerinden sadece iki tanesi olarak karşımıza çıkar. Libido, cinsellik ve şehveti içerirken eros ise üretme, yaratma dürtüsü şeklinde ifade eder. May ilk olarak cinselliğe değinmiş olmasının sebebini cinselliğin önemini vurgulamasıdır. Cinsellik insanın dünyaya gelmesindeki temel durum ve ilk dünyaya geldiği andan itibaren bedeninde taşıdığı biyolojik bir durumdur.

İbn Hazm beşerî duyulan aşka karşı benzeşim ve uyumun fazla olması sonucunda sevginin kuvvetleneceğini ifade ederken Zick Rubin ise romantik ilişkilerde algılanan benzerliği temel bileşenler arasında sayar. Zick Rubin ise bu hissiyatın temelinde sevginin var olduğunu söyler.

İslam düşünürlerinin, kuramcılarının ve psikologların en fazla ortak görüşte birleştiği konulardan birisi ise aşkın etkileridir. Aşkın patolojik etkilerine çokça yer vermişlerdir. Bu etkilerini melankoli ve kara sevda şeklinde ifade edebiliriz. Aşk hastalığı olarak karşımıza çıkan bu durum kişinin aşkına karşılık bulamaması sonucu ortaya çıkan ruh hali ve hissiyattır. Melankoli fizyolojik bir bozukluk olarak nitelendirilirken, İbn Sina bunu duygu durum bozukluğu olarak ifade eder. Muhyiddin İbn Arabi ise bunu kemed sevda olarak tanımlar. İbn Arabi aşkın etkilerinden bahsederken insanı mecazi manada kör eden, gerçeklik algısını yitirmesine sebebiyet veren bir duygu olduğunu belirtir. İbn Hazm ise aşkın aşığı kör, sağır etmesi, dış dünyadan uzaklaşması, zayıflaması, uyku problemi çekmesi gibi etkilerini sıralar. İhvan-ı Safa ise eserinde ayırt etme gücü yüksek, dikkatli, düşüncesi yoğun insanların aşkı hastalık ve ilahi musibet olarak gördüklerini söyler. Bu kanaate ulaşmalarının sebepleri ise aşıklarda gördükleri bazı belirtilerin aynı zamanda hastalarda da çıkmasıdır. Bu belirtiler arasında, geceleri uyuyamama, vücudun zayıflaması, nabız ve solukların sıklaşması, gözlerin kayması gibi belirtiler sayılmıştır. Bu sebeplerden dolayı, aşka hastalık olarak bakmışlardır. İbn Kayyim de tabielerin aşkı melankoliye benzeterak hastalık olarak nitelendirildiğini aktarır. Bu duygunun aşığı gam, keder, gönül darlığına soktuğu, bedenindeki kan ve safranin sevdaya dönüşüp ateş çıkardığını, aşkın fizyolojik etkilerini aktarır. Kişide sevdanın artmasının düşünme yetisini olumsuz etkilediği bu düşünme yetisinin bozulmasıyla aklını kaybedeceği, olmayacak hayallere kapılacağını söyler. Aşk kuramcılarında Zick Rubin ise tutkulu aşkı "takıntılı aşk", "aşk hastalığına tutulmak", "delice âşık olmak" veya "âşık olmak" olarak adlandırır. Tutkulu aşkı çoğu zaman duygusal sıkıntıyla da ilişkilendiren Rubin,

tutkulu aşkın nöroanatomik ve kimyasal olarak kaygı ile ilişkili olduğu bildirir.³⁷⁴ Alan Lee ise aşk stillerini sıralarken obsesif, takıntılı aşk olarak adlandırdığı bir aşk türünden bahseder. Bu aşk türünde kişi sevdiğini kaybetme durumunu bir tehdit olarak algılar. Olası bir ayrılık durumunda yoğun umutsuzluk yaşar. Kıskançlık ve güvensizliğin yoğun olarak yaşandığı patolojik bir durum olarak karşımıza çıkar. Freud'da ise bu durum karşımıza idin kendisini cinsel ve duygusal anlamda doyurmak istemesi ve bunun için bir objeye ihtiyacı olması ve bu objenin sevgi objesi olduğu durumlarda, idden egoya doğru yönelen libidinal enerji sevgi nesnesine ulaşmaya çalışması sonucunda eğer ulaşamazsa bu enerji egoda birikir ve Freud'un açıkladığı "melankoli" durumu ortaya çıkar.

Aşkın patolojik kısmının yanı sıra hastalıklara iyi gelen, zihinsel bozuklukları engelleyici, koruyucu ve kişiyi müspet yönde etkileyen etkileri de söz konusudur. İslam düşünürlerinden İbn Sina kemal derecesinde ilahi aşka ulaşmış kişinin evrendeki birçok sırrı çözebileceğini, alemin özünü, varlıkların birbiri ile ilişkisini anlamlandırabileceğini söyler. Mevlana'ya göre ise aşk insanı en güzel mertebelere ulaştırır. Mevlâna beyitlerinde aşk sayesinde dikenin gül, hastalığın sağlık, kederin neşe, vb. şekilde benzetmelerle kişinin menfi yönlerinin müspete döndüğünü uzun uzun anlatır.³⁷⁵ Erich Fromm ise sevmenin insanoğlunun tüm sorunlarına ışık tutabileceğini, çözüm olabileceğini söyler.³⁷⁶ Diğer taraftan aşkın, saygı, sevgi, güven, bağlanma, yakınlık gibi duyguları da beraberinde getirmektedir. Aşk ve romantik ilişki insanların hayatına bu bağlamda anlam katan tarafla da karşımıza çıkmaktadır.³⁷⁷

Yukarıda verilen sonuçlar literatür bağlamında değerlendirilse de bu tezde ulaşılan sonuçlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

İslam düşünürleri aşkın kaynağına dair daha geniş ve detaylı bir açıklama yapmışken, psikoloji kuramcılarının aşkla ilgili değerlendirmeleri beşerî aşk ile sınırlı kalmıştır. Yukarıda bahsedilen psikoloji kuramcılarını kuramlarında dine ve tanrı inancına yer verseler de ilahi aşka değinmemiş bu alana dair eser ortaya koymamıştır. Bu durum

³⁷⁴ Carlson vd., *Psychology of Emotion*, 615-632.

³⁷⁵ Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, 63-64.

³⁷⁶ Fromm, *Sevme Sanatı*, çev. Öden Saatçi Karadana, 19.

³⁷⁷ Atak-Taştan, "Romantik İlişkiler ve Aşk", 520-521.

aşk konusunun din psikolojisi bağlamında değerlendirmesini önemli kılmakta, ileride yapılacak araştırmalarda bu durum göz önüne alınmalıdır.

Ayrıca psikoloji kuramcılarının aşkın yöneldiği nesne ve şiddetine göre bir sınıflandırma yaptıkları, başka bir boyuta girmedikleri görülmektedir. Sınıflandırmalar içerisinde ilahi olana karşı olan aşk da dahil olmak üzere başka bir nesneye yönelik aşka yer vermedikleri de görülmektedir.

Bir diğer sonuç ise aşkın etkileri konusunda olumlu etkilerden çok bahsedilmediği, olumsuz etkilerden daha çok bahsedildiği, daha çok aşkın patolojik olarak değerlendirildiği görülmektedir. Ancak bilindiği üzere aşk ve sevginin güçlü ve iyileştiren duygular olduğu da ortadadır. Aşkın olumsuz etkilerinin yanında olumlu etkilerinin de yorumlama aşamasında göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Yalnızca kişinin aşk ve sevgi duygularını düzenleyememesi, her duyguda olduğu gibi aşk ve sevgi konusunda da olumsuz etkileri ortaya çıkarabilmektedir.

Bir diğer konu ise beşerî aşk ile ilahi aşk arasındaki ilişkidir. Yukarıda da belirtildiği gibi beşerî aşk ile ilahi aşk arasındaki köprü'nün aşk duygusu olduğu bilinmektedir. Bu durumdan yola çıkarak beşerî aşktan ilahi aşka geçişte aşk duygusunun önemi yadsınamaz. Kişi dikey bir yönelimle beşerden ilahi olana yönelebilir ve aşk duygusunu bu yönelimde yaşayabilir, hissedebilir. Bu geçişin sebebi ise Allah'ın kendi ruhundan insana üflemesi ve aşkın insan ruhunda tezahür etmesidir. İnsan sonsuzluğu istediğinden ve sonsuz sevme sevilme ihtiyacı kapasitesini de barındırır. Ancak insan faniliğinden dolayı başka bir yaratılmıştan bu ihtiyacı karşılayamaz. Bu duyguyu karşılayabilecek olan nesne sonlu olan beşer değil, kutsal varlık alanıdır. Dolayısıyla beşerî olarak başlayan aşk ve sevgi duygusu en nihayetinde taşacak, sonsuzu isteyecek ve ilahi olana yönelecektir.

ÖNERİLER

Araştırma sonuçlarına ve yeni yapılacak çalışmalara yönelik öneriler aşağıda verilmiştir:

Öncelikle bu tezin konusu olan aşk ve aşkın ilahi, beşerî boyutu görüldüğü üzere soyut bir kavramdır. Bu soyut kavramla ilgili şimdiye kadar yapılmış olan araştırmalar ve görüşlere bu çalışmada yer verilse de somut veri ihtiyacı göze çarpmaktadır. Bu sebeple bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda anket ve görüşme yöntemleri kullanılarak nicel, nitel ve karma araştırmaların yapılması konunun anlaşılması için önemli görülmektedir.

Yukarıdaki öneriye bağlı olarak nicel araştırmaların sürdürülebilmesi açısından aşkın beşerî boyutu ile sınırlı kalmayacak şekilde bir ölçek geliştirme çalışması ihtiyacı olduğu görülmektedir. Bu sebeple yapılacak olan çalışmalarda bu durumun göz önünde bulundurulması önerilir.

Aşk konusunun disiplinler arası bir konu olduğu gözlemlenmiştir. Ancak yapılmış yayınlarda yazarların daha çok kendi alanlarından kişilerle çalıştığı görülmüştür. İleriki dönemde yapılacak araştırmalarda, aşkı disiplinler arası değerlendirmek için farklı alanlardan uzmanların bir araya gelmesi önemli görülmektedir.

Bu tez kısıtlı bir dönem içerisinde yazıldığı için araştırmaya belirli bir sınır çizilmiştir. Ancak aşk çok boyutlu bir yapıya sahip ve geniş bir alanı kapsamaktadır. Yapılacak olan yeni çalışmalarda aşkın bu çok boyutlu yapısına dikkat çekilebilir.

KAYNAKÇA

- Abdülkerim b. Hevazin El-Ğuşeyri, *Er-Risale*, thk. M. Zerrük, A. Baltacı, Beyrut: Dāru'l-Ğayr, 1413/1993, 2/615.
- Ainsworth, Mary D. Salter vd., *Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation*. Oxford: Lawrence Erlbaum, 1978.
- Akgöz, Hakan. *Erzurumlu Necmi'nin Divanı'nda İlahi ve Beşerî Aşk Konu Alan Beyitlerin Şerhi*, Karabük: Karabük Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Akkanat, Hasan. "İbn Sina'nın 'Düşünen Nefsi ve Durumlarını Tanıma'adlı Risalenin Çeviri ve İncelemesi." *Felsefe Dünyası* 48 (2008), 163-185.
- Albayrak, Ahmet, "Dini Tecrübenin Dışa Vurum Problemi", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2/2 (2005), 66.
- Altıntaş, Hayrani. *İbn Sînâ Metafizigi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Basım, 1997.
- Anderson, Julius W. "Sternberg's Triangular Theory of Love", *Encyclopedia of Family Studies* 1/3 (2016). <https://doi.org/10.1002/9781119085621.wbefs058>
- Anderson, Pamela Sue – Fiddes, Paul S. "Creating a new imaginary for love in religion". *Angelaki* 25.1-2 (2020), 46-53. <https://doi.org/10.1080/0969725X.2020.1717772>
- Arasteh, A. Reza. *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş: Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Kişilik Çözümlemesi* çev: Bekir Demirkol- İbrahim Özdemir, Ankara: Kitabiyat Yayınları. 2000
- Arslan, Hilal. *İbni Sina ve Mevlâna'nın aşk felsefelerinin karşılaştırılması/The Comparison of the love philosophy of Mevlâna and Ibn Sina*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.YüksekLisansTezi, 2006. <https://openaccess.firat.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11508/16083/186005.pdf?sequence=1>

- Aslantürk, Fatma, *Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi'ye Göre Dinî Tecrübe*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Atak, Hasan- Nuray Taştan. "Romantik ilişkiler ve aşk." *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 4.4 (2012), 520-546.
<https://doi.org/10.5455/cap.20120431>
- Ayten, Ali. *Psikoloji ve din: Psikologların din ve tanrı görüşleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Ayvazoğlu, Beşir. *İlmü'l-Cemâl*. TDV İslâm Ansiklopedisi. İstanbul 2000. 22. Cilt, 146-148
- Barış, Janet, *2000 Sonrası Bağımsız Türkiye Sinemasında Kent ve Taşra Melankolisi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Bayrakdar, Mehmet. "İbn Sina'da Varlık, Varoluşun Sebebi ve Varlığın Delili Olarak'aşk". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 27/1 (1985), 302.
<https://kitaplar.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/4/9879/9841.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Benjamin Kerr vd., "What is Altruism?" *Trends In Ecology and Evolution*, 19/3 (2004): 135-140.
- Bowlby, John. *Secure Base Parent-Child Attachment and Healthy Human Development*. New York: Basic Books.1998.
- Boz, İbrahim. "Yunus Emre'ye Ait Bir İlahinin Ontolojik Tahlili" *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 10/3 (2021), 840-851.
- Brenner, Charles. *Psikanaliz Temel Kavramlar*. Ankara: HYB Yayıncılık, 1998.
- Buber, Martin. *I and Thou*. New York:Touchstone, 1996.
- Carlson, John G.- Hatfield, Elaine. *Psychology of Emotion*. San Diego: Harcourt, 1992.

- Carver, Charles- Scheier, Michael. *Perspectives on Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Cebecioğlu, Ethem, "Aşk", *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* .İstanbul: OTTO Yayınevi, 2017.
- Cebecioğlu, Ethem. "Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, İstanbul; Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü." (2017).
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005.
- Ceyhan, Semih. "İslâm Metafiziğinde Tanrı ve İnsan: İbnü'l-Arabî ve Vahdet-i Vücûd Geleneği, Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005, 343 sayfa." *İslâm Araştırmaları Dergisi* 23 (2010), 147-153.
- Corey Gerald. *Theory and Practice of Counseling and Psychotherapy*. Utah:Brooks Cole, 2016.
- Crews, David. "The evolutionary antecedents to love." *Psychoneuroendocrinology* 23.8 (1998), 751-764.
[https://doi.org/10.1016/S0306-4530\(98\)00053-5](https://doi.org/10.1016/S0306-4530(98)00053-5)
- Çapan, Pervin. "Fuzûlî'nin Leylâ Vü Mecnûn'unda Tematik Olarak Aşk" *Electronic Turkish Studies* 4/7 (2009), 221-238.
- Çetin, İsmail. *Aşk*, Isparta: Dilara Basımevi, 2006.
- Çınar, Mavi. "Antik Yunan Felsefesinde Empodekles, Platon ve Plotinius' da Aşk Tanımları ve Aşkın Tensel Olandan Tinsel Olana Seyri." *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 21.1 (2019), 120-140.
- Demirci, Mehmet. "Yunus' ta Aşkın Dinamizmi." *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri, Ankara* (1995).
- Denzin, Norman K.- Yvonna S. Lincoln. "Introduction: The discipline and practice of qualitative research." In : *Strategies of qualitative inquiry*. Sage Publications, Inc, 2008.

- Donat Bacioğlu, Seda. "0-6 Yaş Bebeklik ve Erken Çocukluk Dönemi Uyum ve Davranış Problemleri", *Yaşam Dönemleri ve Uyum Sorunları*, ed. Firdevs Savi Çakar. 120-158. Ankara: Pegem Akademi, 2018.
- Doru, Nesim. *Melayê Cizîrî: Felsefî ve Tasavvufî Görüşleri*. Nûbihar, 2012.
- Durusoy, Ali. "İbn Sinâ felsefesinde insan ve alemdeki yeri." İstanbul: İFAV,1993.
- Ebu Osman Amr b. Bahr el-Cahız, *Aşk ve Kadınlar Hakkında Risale*, çev. M Fatih Birgül. 25-27. İstanbul: Sır Yayıncılık, 2000.
- Ebu Talib el-Mekki, *Kutu'l-Kulub*, çev. Dilaver Selvi, İstanbul: Semerkant Yayıncılık, 2011.
- Ebu'l-Alâ Afîfî. *Tasavvuf, İslâm'da Manevi Hayat*. çev. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal İstanbul: İz Yayınları. 2015.
- Eder, Rebecca A. & C. Mangelsdorf Sarah "The Emotional Basis Of Early Personality Development: Implications For The Emergent Self-Concept." *Handbook Of Personality Psychology*, Academic Press, 1997.
- El-Gazzali, Muhammed İbn Muhammed, *İhyau 'Ulumi 'd-Din*, thk. S. İbrahim, Kahire: Daru'l-Hadis , 1412/1992, 14/2691.
- Emiroğlu, İbrahim. "Mevlana'da Aşkı İfade Etme İmkanı ve Aşk Betimlemeleri." *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 27. (2008), 1-40. http://acikerisim.deu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/4336/2008_27_EMIROGLUI.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Ercan, Hülya. "Üniversite öğrencilerinin aşk stillerinin demografik değişkenler ve ana babaya bağlanma ile ilişkisi." *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 7/1 (2016), 25-37.
- Erdem, Ömer Faruk. *William James'e göre dini tecrübe ve epistemolojik değeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, 2012. https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/348028/yokAcikBilim_435234.pdf?sequence=-1&isAllowed=y

- Ergün, Nurtaç. "Ölü Bir Deniz Romanına Psikanalitik Bir Yaklaşım" *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD) 14/14* (2011), 119-136.
- Erich Fromm, *The Art of Loving*. New York: Harper, 1956.
- Farabi, İdeal Devlet / El-Medinetü'l Fazıla [Çeviri: Ahmet Arslan], Ankara: Vadi Yayınları, s.40-41. 339-950 / 2004.
- Freud, Sigmund. "Three Essays on The Theory of Sexuality" *The Standard Edition Of The Complete Psychological Works Of Sigmund Freud 7* (1905), 123-246.
- Freud, Sigmund. *Sevgi ve Cinsellik Üzerine*. çev. Akın Kanat. İzmir: Atlantis Yayınları, 2015.
- Freud, Sigmund. *Yaşamım ve Psikanaliz*. çev. Kamuran Şipal. İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- Gençtan, Engin. *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Metis Yayınları, 2006.
- Goleman, Daniel. *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ*. London: Bloomsbury Publishing, 1996.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlâna Celaleddin: Hayatı, eserleri, felsefesi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1999.
- Görmek, Ali Emrah. *Mevlâna ve Yunus Emrenin aşk felsefelerinin mukayesesi (mesnevî ve Yunus Emre Divanında)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Mevlana Araştırmaları Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2019. https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/437854/okAcikBilim_10268042.pdf?sequence=-1&isAllowed=y
- Greenberg, Leslie S. "Emotion-focused therapy." *Clinical Psychology & Psychotherapy: An International Journal of Theory & Practice* 11/1 (2004): 3-16. <https://doi.org/10.1002/cpp.388>
- Gross, James J. "Emotion regulation: Past, present, future." *Cognition & emotion* 13/5 (1999): 551-573. <https://doi.org/10.1080/026999399379186>

- Güler, Zülfi. "Şeyh Galib Divanında Ayna Sembolü." *Journal of Social Science* (2004), 103.
- Gürses, İbrahim. "Dinî Tecrübenin Bilimsel Değeri" *Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 18/2 (2019), 499.
- Haris b. Esed el-Muhasibi, *Allah Sevgisi*, çev. M Fatih Birgül. 11-19. İstanbul: Sır Yayıncılık, 2000.
- Hatfield, Elaine – Rapson, Richard L., *Love And Sex: Cross-Cultural Perspectives*. New York: Allyn & Bacon, 1996.
- Hatfield, Elaine. "Passionate and Companionate Love", *The Psychology of Love*, ed. Robert J. Sternberg, M. L. Barnes. 191-217. New Haven: Yale Universty Press, 1988.
- Hazan, Cindy- Shaver, Philip R. "Romantic Love Conceptualized as An Attachment Process" *Journal of Personality and Social Psychology*, 52/3 (1987): 511-524.
- Helen Fisher, *Why We Love? The Nature and Chemistry of Romantic Love*. New York: Henry Holt and Company, 2004.
- Hemşinli, Hakan, *Öznellik ve Nesnellik Bağlamında Dinî Tecrübe*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Hendrix, Harville - Helen LaKelly Hunt. *Receiving love: Transform your relationship by letting yourself be loved*. Simon and Schuster, 2004.
- Henwood, Karen L. "Qualitative inquiry: perspectives, methods and psychology." *Handbook of qualitative research methods for psychology and the social sciences* (1996): 25-40.
- Holmes, Jeremy. *John Bowlby and Attachment Theory*. London: Routledge, 1997.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2010.
- Hökelekli, Hayati. *Din psikolojisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.
- https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/530372/yokAcikBilim_1_0091340.pdf?sequence=-1&isAllowed=y

- Ihvan-ı Safa, *Aşkın Mahiyeti Hakkında Risale*, çev. M Fatih Birgül. 37-39. İstanbul: Sır Yayıncılık, 2000.
- İbn Arabî. *İlahi Aşk*. Çev. Mahmut Kanık, İstanbul: İnsan Yay, 2003.
- İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı: Sevgiye ve Sevenlere Dair*. çev. Mahmut Kanık, 27. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, s.15. 2017.
- İbn Kayyim el-Cezviyye, *Medaricu's-Salikin*, çev. Adil Bebek vd., İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.
- İbn Kayyim el-Cezviyye, *Ravzatü'l-Muhibbin*, çev. M Fatih Birgül. 105-110. İstanbul: Sır Yayıncılık, 2000.
- İbn-i Sina- Ebû Alî. *Tanımlar Kitabı: Kitâbü'l-Hudûd*. çev. Aygün Akyol, İclal Arslan, Ankara: Elis Yayınları.2013.
- İbn-i Sina, *Aşkın Mahiyeti Hakkında Risale, (Risale Fî Mahiyeti'l-Işk)*, çev. Ahmet Ateş. İstanbul: Sır Yayıncılık, s.73, 2000.
- İbn-i Sina, *El-Kânûn Fi't-Tıb Tercümesi*. nşr. Tokadî Mustafa Efendi. Yay.haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi. 3. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. 1782/2018.
- İbnu'l-Kayyim el-Cezviyye. *Aşıklar Kitabı*. Çev. Feyzullah Demirkıran, Savaş Kocabaş. İstanbul: Şule Yayınları. 2002.
- İslam Ansiklopedisi, 2 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ask>
- İsma'il el-'Acluni. *Keşfü'l- Hafa' ve Muzflu'l- Libas*. 1. Cilt. Beyrut. 2001. İstanbul, 2001, s:194.
- Iqbal, Muhammad. *Knowledge and Religious Experince, The Reconstruciton of Religious Thought In Islam*, Lahore, 1996, 20-21.
- James, William. *The varieties of religious experience: A study in human nature*. London: Routledge, 2003.
- Kaba, Bihter. *Abraham Maslow ve din*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

- Kaçar, Mucahit - Koşık. Halil Sercan "Fuzuli'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisinin dibacesi hakkında bazı mülâhazalar." *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 3.2 (2014), 154-166.
- Kalın, Fetullah. *Rudolf Otto'da din, kutsallık ve mistik tecrübe*. İstanbul: Ötüken, 2014.
- Karacoşkun, M. Doğan. Hümanist İnançın Umudu: Erich Fromm", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5/4, 2005.
- Kernberg, Otto Friedmann. *Love Relations Normality and Pathology*. New Haven: Yale University Press, 1995.
- Kim, Jungsik vd.. "Love Types And Subjective Well-Being: A Cross-Cultural Study", *Social Behavior And Personality An International Journal* 32/2 (2004), 173-182.
- Klein, Melanie. *Haset ve Şükran*. çev. Orhan Koçak, Yavuz Ertan. İstanbul: Metis Yayınları, 2002.
- Koyuncu, Ümmügül. *Müzik ve dinî tecrübe etkileşimi hususunda bir araştırma*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2019.
https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/148314/yokAcikBilim_10315031.pdf?sequence=-1&isAllowed=y
- Köse, Zeynep. *Mevlânâ'nın Mesnevi'sinde Aşk Kavramı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2004.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>.
- Naci, Kula. "Küreselleşme, Ruh Sağlığı ve Din." *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5/3 (2005): 7-30.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Bakara 2/138.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Bakara 2/165.

- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el- A'raf 7/189.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el- A'raf 7/189.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el- İsrâ 17/ 70.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Bakara 2/143
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Al-i İmrân 3/32, 53, 132.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Nisa 4/59, 61, 64, 69, 80.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Maide 5/92.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Nur 24/54.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Maide 5/54.
- Kuzubaş, Muhammet. “Muhibbi Divanı'nda Aşk Üzerine Teşbihler” *Journal of International Social Research* 3/10 (2010), 410-419.
- Küçük, Raşit. “Sünnet ve Hadislerde Sevgi”. *İslam'da Sevgi Temelinde Beşerî Münasebetler*. 229 İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010
- Laing, Ronald David. “Aşkın Yaşantı” *Ruh Hastalığını Anlamak*, çev. Kemal Sayar. 217-229. İstanbul: Kaknüs Yayınlan, 2001.
- Lazarus, Richard S. *Emotion and adaptation*. Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Lee, John Alan, “Love Styles”, *The Psychology of Love*, ed. Robert J. Sternberg, M. L. Barnes. 38-67. New Haven: Yale Universty Press, 1988.

- Lee, John Alan, *Colours of Love: An Exploration of The Ways of Loving*. BNew York: New Press, 1973.
- Maslow Abraham. *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*. çev. H. Koray Sönmez. İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 1996.
- Mehmet Bayrakdar. *Yunus Emre ve Aşk Felsefesi*. Ankara:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.
- Mevlâna, Celâleddin Rûmî. *Dîvân-ı. Kebîr*. Çeviren ve Hazırlayan: Abdalbâki Gölpınarlı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1103/1992.
- Mevlâna. *Divan-ı Kebîr*. çev. ve haz. Abdalbâki Gölpınarlı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, b.815. 1992.
- Mevlânâ. *Divan-ı Kebir*. çev: Şefik Can. İstanbul: Ötüken Yayınları. 1. Cilt. 2000.
- Mevlâna. *Mesnevi*. çev. Veled İzbudak. İstanbul: M.E.B. Yayınları. 2. Cilt. 1991.
- Mevlâna. *Mesnevi*. çev. Veled İzbudak. İstanbul: M.E.B. Yayınları. 5. Cilt. 1991.
- Mevlâna. *Mesnevi*. çev. Veled İzbudak. İstanbul: M.E.B. Yayınları. 6. Cilt. 1991.
- Mevlânâ. *Mesnevî*. çev: Şefik Can. İstanbul: Ötüken Yayınları. 1. Cilt. 2002.
- Mitchell, Stephen. *Psikanalizde İlişkisel Kavramlar Bir Bütünleşme*. çev. Gülenbaht Algaç, İrem Anlı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Muhyiddîn İbnü'l-Arabi. *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. nşr. Osman Yahya. Beyrut:Daru'l-Sadr. 1405/1985.
- Muhyiddîn İbnü'l-Arabi. *İlâhi Aşk*. çev. Mahmut Kanık. İstanbul: İnsan Yayınları. 2017.
- Mustafa Özçelik. *Bizim Yunus*. Eskişehir: Eskişehir Valiliği Yayınları. 2010.
- Nabi, Mohammed Noor, vd. "Plotinus ve İbni Sina'nın Felsefi Sistemlerinde Sudur Nazariyesi." *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2010), 221-227.

- Nişanyan Ssevan. *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Adam Yayınları, 2007.
- Noffke, Jacqueline L.- McFadden, Susan H. "Denominational and Age Comparisons of God Concepts", *Journal For the Scientific Study of Religion*, 40/4 (2001). 747-756.
- Orlinsky, Davik E. "Love Relationships İn The Life Cycle: A Developmental Interpersonal Perspective.", *Love Today: A New Exploration* ed. H. Otto. 65-72. New York, New York Associated Press, 1972.
- Öner, Önder. *Şeyh Galipin Hüsn ü Aşkında bilgi, varlık ve ilahî aşk*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2018. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/665638>
- Öner, Önder. *Şeyh Galipin Hüsn ü Aşkında bilgi, varlık ve ilahî aşk*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2018. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/665638>
- Özay, İbrahim. "İbn Hazm'da aşk Kavramı." *Ekev Akademi Dergisi*. 7.17 (2003), 247-262.
- Özkan, Yakup. "Sudur Kuramı: Plotinus ve İbn Sina Arasında Bir Karşılaştırma." Sakarya Üniversitesi, İslam Felsefesi Bilim Dalı. Erişim Tarihi: 4 Haziran 2022. <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/btatar/115643/sudur-kurami-plotinus-ve-ibn-sina-arasinda-bir-karsilastirma-siirt-20171022101013477.pdf>
- Öztoprak, Mustafa. (2020). Yunus Emre'nin Divan'ındaki Peygamber Anlayışı. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 20.1 (2020), 299-327.
- Öztürk, Erdem Can. "Niyâzî-İ Mısrî Dîvânı'nda "Mürşid" Olarak "Aşk"." *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 9 (2018), 114-131.
- Öztürk, M. Orhan & Aylin Uluşahin. *Ruh sağlığı ve bozuklukları*. Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri, 2014.

- Öztürk, M. Orhan. *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*. Ankara: Nobel Tıp Kitapevleri, 2002.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016.
- Plutchik, Robert. *The Emotions: Facts, Theories and A New Model*. New York, Random House, 1962.
- Poloma, Margaret M., “Dinî Tecrübenin Sosyolojik Bağlamı”, Çev. Mehmet Süheyl Ünal, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/1 2009.
- Prout, Tracy A. *Do Image Of God And Attachment To God Moderate The Effects Of Object Relations On Recovery Among Outpatients With Schizophrenia-Spectrum Disorders?*, New York: Fordham University, Doktora Tezi/Ph.D. Dissertation, 2009.
- Rotenberg, Ken J. vd. “Loneliness, sex, romantic jealousy, and powerlessness.” *Journal of Social and Personal Relationships* 18.1 (2001), 55-79. <https://doi.org/10.1177%2F0265407501181003>
- Rubin, Zick. “Measurement of Romantic Love”, *Journal of Personality And Social Psychology* 16/2 (1970), 265-263. <https://doi.apa.org/doi/10.1037/h0029841>
- Ruzbihan Bakli, *Aşkın Aslı Hakkında*, çev. M Fatih Birgül. 95-98. İstanbul: Sır Yayıncılık, 2000.
- Ruzbihan Bakli, *Kitabu Meşrebi'l-Ervah*, thk:Nazif Hoca. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973.
- Sambur, Bilal, “Dini Tecrübe”, *Din Psikolojisi El Kitabı*, ed. Mustafa Doğan Karacoşkun. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Schimmel, Annemarie. *İslam'ın Mistik Boyutları*, çev.: Ergun Kocabıyık, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.
- Schleiermacher, Friedrich. *On Religion: Speeches to its Cultured Despisers*, Kentucky: John Knox Press, 1994.

- Schneiders, Sandra Marie. "A Hermeneutical Approach to the Study of Christian Spirituality", *Society for the Study of Christian Spirituality*, (1994), 9-14.
- Schwebel, Moss & Schwebel, A. "Marriage And Romantic Relationship: The Fining Intimacy İn Romantic Relations" *Family Relations*, 42/7 (1993): 31.
- Segal Hanna. *Introduction to the Work of Melanie Klein*. New York: Basic Books Inc., 1974.
- Shaver, Philip vd., "Love as Attachment: The İntegration Of Three Behavioral Systems", *The Psychology of Love*, ed. Robert J. Sternberg. New Haven: Yale University Press, 1988.
- Smith, Tiffany Watt. *The Book of Human Emotions: From Ambiguphobia to Umpty-- 154 Words from Around the World for How We Feel*. Little, Brown Spark, 2016.
- Sternberg, Robert J. "A Triangular Theory Of Love", *Psychological Review* 93/2 (1986). <https://doi.apa.org/doi/10.1037/0033-295X.93.2.119>
- Sternberg, Robert J. "Triangulating Love" London: Yale University Press, 1988.
- Sternberg, Robert J. *Cupid's arrow: The course of love through time*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Şahin, Veysel. "Rasim Özdenören'in Öykülerinde Kendine Dönüş İzlekleri" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/2 (2014, 31-42.
- Şeker, Emrullah. "Aşk ve ideoloji bağlamında psikanalitik söylem çözümlemesi." *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/2 (2017), 194-222.
- Tan, Aysel. *Mevlana'da Dinî Tecrübe*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017. <https://dosyalar.semazen.net/Tezler/468507.pdf>
- Tanyaş, Bahar. "Nitel araştırma yöntemlerine giriş: Genel ilkeler ve psikolojideki uygulamaları." *Eleştirel Psikoloji Bülteni* 5.1 (2014), 25-38.

- Taşçı Yıldırım, Emine. "İbn Sînâ'da Ruh-Nefs Kavramı ve Ruh Kasidesi Bağlamında Ruhun Bedenle Olan Münasebeti." *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/2 (2020), 671-692.
- Taşpınar, Mustafa. *Yunus Emre ve Meister Eckhart'ta İnsan Sevgisi*, Konya: Selçuk Üniversitesi. Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre Dîvânı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016.
- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre Külliyyatı (Tahlil)*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları. 2005.
- Titus, Burckhardt. *İslam Tasavvuf Doktrinine Giriş*. çev. Fahreddin Arslan. İstanbul: Kitabevi, 1995.
- Tokat Yılmaz, Ayşe. *Mevlâna'nın Rubailerinde İlahi Aşk*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Tura, Saffet Murat. *Günümüzde Psikoterapi*. İstanbul: Metis Yayınları, 2000.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü, 15 Şubat 2022. <https://sozluk.gov.tr/>
- Tüzer, Abdüllatif. *Dinî tecrübe ve mistisizm:-felsefî bir yaklaşım*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006.
- Tüzün, Olcay- Kemal Sayar. "Bağlanma Kuramı ve Psikopatoloji", *Düşünen Adam*, 19/1 (2006), 24-39.
- Uludağ, Süleyman. *Aşk*. TDV İslam Ansiklopedisi., İstanbul 1991, 4. Cilt, s.11.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet yayınları, 1991.
- Ulutan, Burhan. *İbn Sînâ Felsefesi*. İstanbul : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2000.
- Ünal, Yavuz, vd. "Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşâsında Dinin Yeri Sempozyumu." (2016).
- Vergote, Antoine. *Din İnanç ve İnançsızlık*, çev.: Veysel Uysal, İstanbul: M.Ü.İ.F. V. Yayınları, 1999.

Werner, Kelly, & Gross, James. J. (2010). "Emotion regulation and psychopathology: A conceptual framework". In *Emotion regulation and psychopathology: A transdiagnostic approach to etiology and treatment* Eds. A. M. Kring & D. M. Sloan. 13–37. New York: The Guilford Press, 2010.

Werner, Kelly, & James J. Gross. "Emotion regulation and psychopathology: A conceptual framework." (2010).

Willig, Carla. *Introducing Qualitative Research In Psychology*. PDF: McGraw-hill education (UK), 2013-2022.
[https://books.google.com/books?hl=tr&lr=&id=yDtFBgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR7&dq=Willig,+C.+\(2008\).+Introducing+qualitative+research+in+psychology.+London:+Open+University+Press.&ots=Ek hGiPr-7c&sig=JOJIC8EcuOyEMy5XU4TEV9W0bY8](https://books.google.com/books?hl=tr&lr=&id=yDtFBgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR7&dq=Willig,+C.+(2008).+Introducing+qualitative+research+in+psychology.+London:+Open+University+Press.&ots=Ek hGiPr-7c&sig=JOJIC8EcuOyEMy5XU4TEV9W0bY8)

Yaran, Cafer Sadık. *Dini Tecrübe ve Meunet*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.

Yıldırım, Tamer. "Michael Peterson, William Hasker, Bruce Reichenbach, David Basinger, Akıl ve İnanç: Din Felsefesine Giriş." *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 12/23 (2007), 169-174.

Yunus Emre. *Divan*. Çev. Mustafa Tatcı. Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.

Zick Rubin, "Measurement of Romantic Love", *Journal of Personality And Social Psychology* 16/2 (1970), 265.
<https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0029841>